Pamäť národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE ročník XVII 4 • 2022 cena 2,99 €

ISSN 1336-6297

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA

KOLEKTIVIZAČNÁ PROPAGANDA V DRUŽSTEVNÝCH NOVINÁCH

SÚDNE REHABILITÁCIE V PRVEJ POLOVICI ROKU 1963

OD VYDAVATEĽA SAMIZDATU PO AGENTA ROZVIEDKY

ODBORNÁ KONFERENCIA
BRATISLAVA, HLAVNÉ MESTO S(S)R

Miesto konania: Múzeum mesta Bratislavy, Faustova sieň
Termín: 13. septembra 2023
Organizátori: Múzeum mesta Bratislavy, Ústav pamäti národa

Múzeum mesta Bratislavy a Ústav pamäti národa Vás pozývajú na odbornú konferenciu pri príležitosti 30. výročia Bratislavy ako hlavného mesta Slovenskej republiky a 55. výročia vyhlásenia československej federácie.
V roku 2023 si pripomenieme už 30. výročie vzniku Slovenskej republiky. Začiatkom 90. rokov 20. storočia tak vyvrcholilo zložité obdobie, v ktorom došlo k definitívnemu rozpadu Českej a Slovenskej federatívnej republiky na dva samostatné štáty. Rovnako si v tomto roku pripomenieme 55. výročie vyhlásenia ústavného zákona o federalizácii Československa, v dôsledku ktorého v Československu vznikli dve rovnoprávne republiky. Tieto udalosti zásadne ovplyvnili aj postavenie Bratislavy ako novodobej metropoly Slovenska. Pri príležitosti oboch výročí pripravuje Múzeum mesta Bratislavy v spolupráci s Ústavom pamäti národa vedeckú konferenciu, ktorej cieľom bude interdisciplinárna reflexia premeny mesta od vzniku federácie až do súčasnosti. Konferencia zároveň vytvorí priestor na diskusiu a umožní networking bádateľov z rôznych vedných odvetví. Zamerať by sme sa chceli na analýzu viacerých fenoménov:

- Bratislava a jej postavenie ako hlavného mesta Slovenskej socialistickej republiky (1969 – 1989)
- Budovanie a premena mesta po roku 1968 – koncept „veľkej“ Bratislavy
- Družobné kontakty Bratislavy
- Nežná revolúcia v Bratislave
- Bratislava ako hlavné mesto Slovenskej republiky
- Kultúrno-sociologické pomery v Bratislave
- Architektúra mesta
- Developeri ako fenomén mestskej výstavby
- Transformácia mesta zo socializmu do kapitalizmu
- Demografia v Bratislave

Záujemcovia o vystúpenie na konferencii môžu prihlásiť svoj referát s rozsahom max. 20 min. Prednášajúci pošlú scan (pdf) vyplnenej a podpísanej prihlášky s názvom referátu, vrátane anotácie v rozsahu max. 100 slov e-mailom na adresu: vladimir.krajcovic@bratislava.sk, a to najneskôr do 30. júna 2023.

Organizátori si vyhradzujú právo výberu príspevkov a stanovenia časového limitu. Príspevky z konferencie budú v podobe vedeckých štúdií po úspešnom recenznom konaní publikované v ročenke *Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy.*

Róbert Letz
predseda redakčnej rady

Milé čitateľky, čitatelia,
čas nás čoraz väčšmi vzďaľuje od čias historických totalít 20. storočia. Rýchlo odchádzajú žijúci pamätníci, striedajú sa generácie. Veci spred 50 alebo 80 rokov sa zdajú byť už veľmi vzdialené, vyblednuté, neuchopiteľné, neživé. Ako dôležitý fenomén tu vystupuje kolektívna pamäť v rodine a v spoločnosti. Na základe skúseností, často torzovitých a zjednodušených, sa tu uchováva elementárny názor na dejiny, základný postoj k udalostiam a osobnostiam, k dianiu vo svete. Je to veľmi dôležité najintímnejšie prostredie, na základe ktorého sa orientujú ďalšie generácie. Pritom si to, čo je tradované, čo sa odovzdáva, dedí, nemusia osvojiť. Sú s tým však konfrontovaní. Môže im to byť úplne ľahostajné, no napokon, keď osobnostne a ľudsky dospejú a dozrejú, budú musieť zaujať svoj vlastný postoj k tomu, v čom boli vedení. Ak to nedokážu, neprehrala rodinná tradícia, ale prehrali oni sami.

Na neľahkú minulosť 20. storočia sa jednoducho nedá zabudnúť, bez nej by nemohla ľudská spoločnosť existovať, mať perspektívu. Ide o to, aby sa z tradície nevytvorila kamenná modla, ktorá si zafixovala akési apriórne nebezpečenstvo totalít z minulosti, keď dnes žijeme v šťastnej demokracii. To je lacný, pohodlný a v konečnom dôsledku škodlivý pohľad. Naopak, malo by ísť o hlbšiu reflexiu vlastnej tradície, nie o znechutenie z vlastných dejín a ich predstavenie ako reťaze nevhodných a nepodarených osobností a udalostí, ale ako živý a dramatický príbeh, plný polemík a dilem, kde nie sú vopred známi víťazi a porazení, hrdinovia a zbabelci, kde často hrdina sa stal zbabelcom a zbabelec hrdinom. Takýto plastický a dynamický prístup, prístup vlastného osvojenia dejín, je veľmi dôležitý pre súčasnú mladú generáciu. Je očistný a zároveň poučný, je pokorný a realistický, nie agitátorský a megalomanský, je kritický, ale nie odmietavý. To je znak, na základe ktorého sa dá rozoznať serióznosť od neserióznosti, lacný propagandistický prístup od ťažšieho hľadania pravdy o sebe a o iných. Pravda nás oslobodí, pravda víťazí. To sú heslá, ktoré dlho rezonovali v našom historickom a kultúrnom kontexte. Ak prijmeme pravdu ako výzvu k poznaniu a dialógu, ako smerovanie a cestu, a nie ako prekážku v realizácii rôznosti, nepokročíme ďalej iba v poznaní minulosti, ale budeme stvárňovať súčasnosť v jej demokratickej podstate. Staneme sa plnšími, pravdivejšími, slobodnejšími a ľudskejšími. A takých ľudí súčasné Slovensko i svet veľmi potrebuje.

ŠTÚDIE

3 SILVIA HALADOVÁ

Kolektivizačná propaganda proti „dedinským boháčom“ na príklade okresných družstevných novín Trnavské roviny (1951 – 1953)

20 BRANISLAV KINČOK

Súdne rehabilitácie ako determinant politicko--spoločenského vývoja na Slovensku v prvej polovici roku 1963

MATERIÁLY

53 BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ

Od vydavateľa samizdatu po agenta rozviedky – prípad Miloslava Tačovského

PRÍBEHY PRENASLEDOVANÝCH

64 LUKÁŠ GLESK

Nadežda Evansonová – tragický príbeh rodiny ruských emigrantov

67 VIOLA FRONKOVÁ – BRANISLAV KINČOK

Životné osudy evanjelického kňaza Alexandra Lichnera

SVEDECTVO

76 BRANISLAV KINČOK – SILVIA HALADOVÁ

Spomienky Margity Zimanovej na rodičov Pavla a Margitu Valentovcov

82 ANOTÁCIE

84 ÚPN INTERNE

89 SPOMÍNAME

Pamäť národa

4 • 2022
ročník XVIII
vychádza 4 × ročne

VYDÁVA
Ústav pamäti národa
Miletičova 19
820 18 Bratislava 218
Slovensko
IČO 37 977 997
redakcia@upn.gov.sk
www.upn.sk

REDAKCIA
Šéfredaktor
Mgr. Branislav Kinčok, PhD.
Redaktori
Mgr. Daniel Halčín
Mgr. Pavol Makyna, PhD.
Mgr. Jana Maťašová

REDAKČNÁ RADA
Predseda
prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.
Členovia
PhDr. Milan Bárta, Ph.D.
doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
prof. Dr. phil. Emília Hrabovec
Mgr. Peter Jašek, PhD.
PhDr. Jan Kalous, Ph.D.
Dr. phil. Beáta Katrebová Blehová
prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
Mgr. Juraj Marušiak, PhD.
PhDr. Michal Pehr, Ph.D.
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
Mgr. Jerguš Sivoš, PhD.
Dr hab. Mirosław Szumiło
doc. PhDr. Michal Šmigeľ, PhD.
prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA
Mária Berdisová

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SADZBA
Fabian Chupáč

TLAČ
Ultra Print, s.r.o.
Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE
Prezident republiky Antonín Novotný počas návštevy Košíc 12. júna 1963. Stretnutie s poslucháčmi II. ročníka Stavebnej fakulty SVŠT v Bratislave, ktorí na východe Slovenska praxovali (Zdroj: TASR)

Objednávky časopisu zasielajte na adresu vydavateľa.
Ročné predplatné 10 €

© Ústav pamäti národa 2022
všetky práva vyhradené

Evidenčné číslo EV 3973/10
ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
28. február 2023

KOLEKTIVIZAČNÁ PROPAGANDA PROTI „DEDINSKÝM BOHÁČOM“ NA PRÍKLADE OKRESNÝCH DRUŽSTEVNÝCH NOVÍN TRNAVSKÉ ROVINY (1951 – 1953)

SILVIA HALADOVÁ

Zmenami politických a spoločenských pomerov po februárových udalostiach v roku 1948 nastúpilo Československo cestu budovania ľudovodemokratického štátu podľa sovietskeho vzoru. Komunistický režim presadzoval svoje zámery autoritatívne, zavádzaním početných represií a bezohľadným prenasledovaním vlastných občanov. Základom výstavby novej spoločnosti sa stalo uplatňovanie ideologických princípov a odhaľovanie „triedneho nepriateľa“. Reprezentantom kapitalistických výrobných foriem na dedine bol veľký roľník, „dedinský boháč“, ktorý predstavoval úhlavnú hrozbu pre „socializáciu dediny“ a jeho izolácia a postupná spoločenská a ekonomická likvidácia sa stali rozhodujúcim článkom kolektivizácie poľnohospodárstva. Tieto tendencie podporila kolektivizačná propaganda a boj proti „dedinským boháčom“ patril v tlači k tematickým prioritám. Nenahraditeľné zastúpenie v rozširovaní štvavej kampane proti súkromne hospodáriacim roľníkom zohrali okrem ústredných denníkov aj okresné družstevné noviny. Daná tematika bola sledovaná na stránkach *Trnavských rovín* v rokoch 1951 – 1953.

Politickým prevratom vo februári 1948 získali komunisti v Československu absolútnu moc, ktorú využili v procese nútenej reorganizácie celej spoločnosti, sprevádzanej mnohými formami perzekúcií. Zásadné zmeny zasiahli aj slovenský vidiek, kde sa komunistický režim zameral na výlučné prebudovanie dovtedajších vlastníckych a výrobných vzťahov. Kolektivizácia poľnohospodárstva sa opierala o zákon č. 46/1948 Zb. o novej pozemkovej reforme z marca roku 1948, ktorý uplatnil zásadu vlastníctva pôdy do 50 ha pre tých, ktorí na nej pracovali, pozemky nad stanovený rozsah podliehali nútenému výkupu. Zákon umožnil aj vyvlastnenie menších pozemkov, ak na nich majiteľ sám nepracoval, či nezabezpečil ich obrábanie, čo režim v nasledujúcich rokoch pomerne často zneužíval.[1] Tento zákon mal v plnej miere podporiť plnenie úloh pofebruárovej agrárnej politiky zameranej na čo najrýchlejšie prebudovanie súkromnej malovýroby na socialistické veľkovýrobné hospodárstva a úplné odstránenie individuálneho hospodárenia. Komunistický režim realizoval svoje zámery obmedzovania a zatlačovania „kapitalistických živlov“ na dedine prostredníctvom tvrdého trestania v prípade neplnenia si povinností „*s úmyslom mariť alebo sťažiť prevádzanie alebo plnenie jednotného hospodárskeho plánu*“ s podporou § 36 zákona 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky, prijatého v októbri 1948.[2] Naplnenie mét „rozvoja a prosperity“ a odstránenie „živelnosti“ v poľnohospodárstve potvrdil zákon č. 69/1949 Zb. o jednotných roľníckych družstvách, prijatý vo februári 1949, ktorým bola oficiálne zahájená tzv. kolektivizácia.[3] Nastolené trendy potvrdil aj IX. zjazd

1 ŠKERLE, Michal. Nucená kolektivizace jako zásah státní správy do soukromého práva. In: KOTÁSEK, Josef, BEJČEK, Josef, KRATOCHVÍL, Vladimír, ROZEHNALOVÁ, Naděžda, MRKÝVKA, Petr, HURDÍK, Jan, POLČÁK, Radim, ŠABATA, Jan, eds. *Dny práva 2011*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 229.

2 Dostupné na: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1948/231/19481024.html [cit. 2022-07-20].

3 BUREŠOVÁ, Jana. Zemědělství v českých zemích a na Slovensku v podmínkách „kolektivizace“ 1949–1960: Poznámky k převratu v životě a práci zemědělců. In: GONĚC, Vladimír, ed. *Česko-slovenská historická ročenka 1998*. Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 199.

Vyzdobená kancelária Roľníckeho skladištného družstva v Trnave v období výkupu obilia v lete 1950 (Zdroj: TASR)

Komunistickej strany Československa (KSČ), ktorý sa konal v máji roku 1949.[4]

Transformácia spôsobov hospodárenia spočívala v budovaní kolektívnej poľnohospodárskej veľkovýroby zakladaním veľkých socialistických výrobných podnikov, teda jednotných roľníckych družstiev (JRD) a štátnych majetkov (ŠM), ich centrálno-administratívnom riadení a plánovaní a v odstránení obvyklého spôsobu gazdovania, založenom na individuálnom prístupe a rozhodovaní samostatne hospodáriacich roľníkov. Rozbitím vzťahu medzi roľníkom a pôdou prišlo nielen k narušeniu tradičného života roľníkov, no najmä k zásadnej zmene majetkovej a sociálnej štruktúry vidieka, ktorá napokon viedla k všeobecnému úpadku poľnohospodárstva a k vážnym problémom v zásobovaní obyvateľstva potravinami. Z tejto situácie boli obviňovaní majetní roľníci, „dedinskí boháči“, proti ktorým režim postupne zaviedol dômyselný systém politických a ekonomických zásahov, ktoré privodili ich

4 JECH, Karel. *Soumrak selského stavu 1945–1960*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2001, s. 21.

TRNAVSKÉ ROVINY

NOVINY DRUŽSTEVNÍKOV, MALÝCH A STREDNÝCH ROĽNÍKOV OKRESU TRNAVSKÉHO.

Roč. I. | Dňa 29. septembra 1951. | Číslo 7.

S Pravdou do jesenných prác, do nových úspechov!

Náš okres splnil výkup obilia

Dňa 27. septembra 1951 večer splnil náš okres dodávky obilia na 100,05%. Ešte toho dňa večer bol odoslaný telegram milovanému prezidentovi. Uverejňujeme tento telegram v plnom znení:

Drahý náš otcu prezident!

S veľkou radosťou Ti oznamujeme, že dňa, dňa 27. IX. 1951 o 22. hodine sme v našom okrese úspešne splnili plán dodávky obilia na 100,05%.

Tohoto úspechu sme dosiahli, vďaka zvýšenému úsiliu našich družstevníkov, v ostrom boji s dedinskými boháčmi a špekulantami, ktorí podnecovaní imperialistickými vojnovými štváčmi sabotovali našu výrobu a výkup. Prednostníctvo okresného výboru našej strany riadiac sa pokynmi ústredného výboru organizovalo výkup obilia na základe masovo-politickej práce medzi družstevníkmi, menšími a strednými roľníkmi, ktorá zabezpečila úspešné splnenie výkupného plánu, ako aj upevnenie doterajších a založenie nových JRD.

Vo výkupe a úspechom pracovali orgány ľudovej správy, výkupný úradníci, složky NF a mnohí funkcionári našich podnikov a úradov. Ako sme vyvodili všetko úsilie pri výkupe obilia, práve tak sa vynasnažíme, aby sme zabezpečili úspešné prevedenie jesenných prác.

Trnava, 27. IX. 1951.

Ján Kleštinský, predseda OVRSR
Jozef Šimík, predseda ONV
Peter Cuko, vedúci RSD.

Skúsenosti z tohoročného výkupu obilia z trnavského okresu

Pred započatím silnej usnesenie vlády varovalo všetkých funkcionárov, aby výkup obilia nebol ponechaný živelnosti, ale aby obilie od miestnych boľov dodané do skladu RSD.

Robily sa dôkladné prípravy a začalo sa výkupovať. Čo sa však stalo. Ukázalo sa, kde boly naše nedostatky. Celý plán stroskotal len preto, lebo pred započatím výkupu nevadili sme

Využiť skúsenosti sovietskych kolchozníkov v jesenných prácach.

Kolchozníci a pracovníci sovchozov v SSSR používajú na svojich poliach nové spôsoby agrotechniky, čím dosahujú vysoké výnosy a tam, kde sa do nedávna ilo málo urodilo.

Chceme dosahovať čo najvyšších výnosov. Využijeme preto už túto jeseň najmä 3 spôsoby agrotechniky:

1. Orba s predplachom. Napomáha k zlepšeniu skladania pôdy. Vrchná vrstva pôdy do hĺbky asi 10 cm prevalí sa do brázdy. Hlavný pluh, čo ide za predplachom, vyorie ďalších 22 cm do hĺbky. Takto dostáva sa humusovitá pôda dobrého hrudkovitého skladania na povrch a vytvára dobré podmienky pre vzrast rastlín.

2. Krížová sejba. Umožňuje zvýšenie výnosu z hektára o 15—20%. Tak napr. ČSM na dvore Čunín, okres Skalica, dosiahly zvýšenie hektárového výnosu u ozimnej pšenice krížovou siatbou veľmi pekné výnosy.

Krížová sejba umožňuje lepšie využitie živín v pôde. Pri obyčajnej sejbe ostáva pôda v niektorých miestach nevyužitá. Obilie siate týmto spôsobom nepoľahne. Krížovou sejbou sa tiež bránime proti vírusu tarín, keďže takto siate obilie lepšie a rovnomerne zatieňuje pôdu. Nastáva tiež také vysušenie pôdy vetrom, ako pri obyčajnom spôsobe.

K siatiu je najlepšie použiť 2 strojov a siať v ten istý deň súčas-

TRNAVSKÉ ROVINY

NOVINY DRUŽSTEVNÍKOV, MALÝCH A STREDNÝCH ROĽNÍKOV OKRESU TRNAVSKÉHO

Ročník III. Číslo 7.—8. | Dňa 14. marca 1953. | Cena Kčs 1.—

NECH VYSOKO VEJE ZÁSTAVA STALINA, ZÁSTAVA BOJA ZA SVETOVÝ MIER, ZA KOMUNIZMUS, ZA BLAHO A ŠŤASTIE CELÉHO ĽUDSTVA!

★ ★ ★

Záväzkami k prekročeniu posledného roku Gottwaldovej päťročnice

I pracujúci na ŠM v okrese Trnava úspešne sa zapojujú do soc. súťaže a do hnutia za úspešné splnenie a prekročenie posledného roku Gottwaldovej päťročnice, o čom svedčí i telegram zaslaný s. Gottwaldovi, ktorý uverejňujeme:

Vážený s. prezident!
Praha — hrad.

Vychádzajúc z vlastných usnesení z minulého roku, ako aj celoštátnej konferencie KSČ, v ktorých ste nám dali jasný perspektívu, ako si máme počinať v našej práci a vychádzajúc tiež z usnesenia vlády a ÚRO zo dňa 30. jan. t. r. o rozvinutí socialistickej súťaže, uzavreli sme na počesť 1. a 9. mája s našimi pracujúcimi soc. záväzky na splnenie a prekročenie úloh ako v rastlinnej, tak i v živočíšnej výrobe.

Rastlinná výroba:

1. Rastlinnú výrobu zvýšime celkove u obilovín o 370 q, čo činí 148.000.— Kčs
2. Repku ozimnú zvýšime na výmere 120 ha o 125 q, čo činí 97.500.— Kčs
3. Cukrovú repu zvýšime celkove o 2.550 q, čo činí 153.000.— Kčs
4. Zeleninu dorobíme nadplán celkove o 600 q, čo predstavuje spolu so zeleninovými semenami hodnotu 610.000.— Kčs
5. Krmoviny dorobíme celkove o 3.500 q viacej v hodnote 280.000.— Kčs

Z príkladných záväzkov skupín, čiat a jednotlivcov uvádzame:

Skupina s. Závodného na výrobnom oddelení Voderady použitím nových agrotechnických opatrení podľa vzoru sovietskych majstrov vysokých úrod zvýši u obilovín plánované ha výnosy priemerne o 1,24 q na každom ha.

Skupina s. Horníka na dvore Cifer z plánovaných 27 q z ha na 29 q, repku ozimnú na výmere 8 ha z plánovaných 16,5 q na 20 q.

Pre zabezpečenie živočíšnej výroby na uvedenom výrobnom oddelení dôkladným ošetrovaním a vyhnojením zvýšiť výrobu krmnej repy z výmery 10 ha z plánovaných 410 q na 500 q z ha.

Zeleninárska skupina pri výrobnom oddelení Trnava vedená s. Štefanom Potkom sa zaviazala zvýšiť hektárové výnosy u zeleniny a to: u papriky na výmere 2,5 ha z plánovanej výroby 215 q na 286 q. U rajčín na výmere 2,5 ha z plánovaných 537 q na 675 q a v celom rade ďalších zeleninových plodín v celkovej hodnote 610.000.— Kčs.

Správne vykonávanou údržbou neprekročíme v tomto roku viac ako 5% poruchovosti strojov. Na 1 traktor prepočítame na 15 HP, urobíme v jarných prácach 218 priemer. ha, ušetríme 5% pohonných hmôt, čo činí 800 litrov v hodnote 7.200.— Kčs. Tento záväzok mienime splniť tak, že budeme vo zvýšenej miere používať

Jednotné roľnícke družstvá, záruka blahobytu — a zvýšenia životnej úrovne družstevníkov.

***Trnavské roviny* – družstevné noviny trnavského okresu** (Zdroj: *Trnavské roviny*)

hospodársky, spoločenský i morálny rozklad.

TLAČ V ZÁPASE ZA ÚSPEŠNÚ KOLEKTIVIZÁCIU

Zavedenie nových princípov „socializácie vidieka“[5] sa stalo súčasťou komplexnej prestavby spoločnosti v pofebruárovom Československu. Pri presadzovaní svojich záujmov voči občanom komunistický režim cielene využíval širokú propagandistickú produkciu, ktorou nielen ovplyvňoval verejnú mienku, no zámerne ňou manipuloval. Propagovanie nútenej politiky KSČ, vrátane kolektivizačnej, ovládlo všetky modely masovokomunikačných prostriedkov. Médiá boli podriadené štátnej moci a straníckym záujmom, práca celej novinárskej obce mala slúžiť výlučne ľudovodemokratickému režimu. Dôležité úlohy tlače v procese „budovania socializmu“, spočívajúce v „*odstraňovaní zvyškov neblahej kapitalistickej minulosti, výstavbe socializmu v našej republike a boju za mier na celom svete*“, v dlhodobom horizonte vytýčil denník *Pravda*, tlačový orgán Komunistickej strany Slovenska (KSS). V tomto svetle videl režim aj novinára, ktorý mal byť „*predným bojovníkom za svetový mier a za úspešnú, čoraz smelšiu a rýchlejšiu výstavbu socializmu v našej vlasti*“.[6] Práca redaktora v novom ponímaní zrkadlila nielen avizovaný perspektívny život ľudovodemokratickej spoločnosti, no najmä jeho prerod a „žiarivú“ socialistickú budúcnosť. Interpretovanie údajného úsilia systému o dosiahnutie vyššej spoločenskej úrovne a všeobecného pozdvihnutia života občanov zastieralo skutočný zámer totalitného režimu zúročiť propagandistickú produkciu na ovplyvňovanie verejnej mienky a jej plánovitú manipuláciu,

5 Základom „socializácie vidieka“ malo byť tzv. združstevňovanie poľnohospodárstva, realizované zriaďovaním JRD. Proces kolektivizácie bol teda stotožňovaný so „združstevňovaním“, avšak družstevníctvo v tradičnom ponímaní sa od kolektivizácie zásadne odlišovalo, napríklad v princípoch dobrovoľnosti, samosprávy a podmienkach trhového hospodárstva. BUREŠOVÁ, Jana. Problematika výzkumu dějin kolektivizace v Československu a v České republice. In: ROKOSKÝ, Jaroslav, SVOBODA, Libor, eds. *Kolektivizace v Československu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2013, 1. vyd., s. 24.

6 O úlohách tlače v našom budovaní. *Pravda*, roč. 31, 1950, č. 277, s. 6.

prostredníctvom úmyselného zatajovania či deformovania zjavných skutočností.

V pôsobení na názory a postoje obyvateľstva k novému konceptu poľnohospodárstva zohrala na Slovensku spomedzi ostatných médií najvýznamnejšiu úlohu tlač. Tendenčné publikovanie kolektivizačnej tematiky a s ňou spojenej propagandy patrilo k prvoradým témam domáceho spravodajstva. Okrem hlavných denníkov mala nezastupiteľnú pozíciu aj regionálna tlač. Okresné družstevné noviny vydávali na Slovensku príslušné orgány ľudovej správy, spravidla od roku 1951. Ich hlavnou úlohou bolo na lokálnej úrovni šíriť princípy kolektivizačnej politiky, získavať podporu „budovania socialistickej dediny", či konkrétne poukazovať na jej odporcov, najmä „dedinských boháčov". Okresné družstevné noviny mali plniť funkciu *„kolektívneho propagátora, kolektívneho agitátora a kolektívneho organizátora"*, na čo dohliadali predovšetkým okresné výbory strany a rady okresných národných výborov (ONV).[7] V záujme čo najviac podporiť túto účinnú formu ovplyvňovania roľníkov, kládol režim značný dôraz na aktívny prístup jednotlivých ONV k ich vydávaniu.[8]

Denník *Pravda* kladne hodnotil zameranie roľníckych novín na tematiku *„triedneho boja na dedine a odhaľovanie dedinských boháčov ako záškodníkov a sabotérov, zarytých nepriateľov malých a stredných roľníkov"*. Okrem iného malo byť *„úlohou okresných roľníckych novín prinášať dobré príklady, napomáhať súťaženiu medzi jednotlivými JRD, presvedčovať malých a stredných roľníkov a získavať ich na základe názorných príkladov na vyššie formy hospodárenia v JRD. Okresné roľnícke noviny nemajú byť kópiou denníkov alebo týždenníkov, ale majú hovoriť ľudovou rečou k širokým vrstvám vidieckeho obyvateľstva, povzbudzovať ho v jeho úsilí za vybudovanie šťastnej socialistickej dediny"*.[9] Zároveň tento ústredný denník, ktorý vystupoval v úlohe akéhosi mentora, poukazoval aj na nedostatky článkov družstevných novín a dával návody, ako *„správne odhaliť dedinského boháča"*. Vyžadovala sa detailnosť, články nemali byť rozsiahle, ale výstižné a trefné. Okrem mena „dedinského boháča" sa mal čitateľ oboznámiť s presnou výmerou jeho pôdy, stanovenými predpismi jednotlivých poľnohospodárskych produktov a ich plnením, resp. neplnením. Presná charakteristika „dedinského boháča" mala zabezpečiť jeho nezameniteľnosť so stredným roľníkom a poukázať na silný zväzok malého a stredného roľníka, ktorý sa stal oporou aktuálnej agrárnej koncepcie. Okrem usmernení k obsahovej stránke článkov upozornila *Pravda* na nedostatočné sústredenie sa celého obsahu družstevných novín na *„hlavné úlohy na dedine"*, vrátane slabého personálneho zabezpečenia redakcií, ktoré bežne netvorili viac ako jeden až dvaja redaktori. Nespokojnosť sa týkala aj chýbajúcich správ od roľníckych dopisovateľov z jednotlivých obcí a neuspokojivého prezentovania *„dobrej organizácie práce JRD"*.[10]

Trnavské roviny – noviny družstevníkov, malých a stredných roľníkov okresu trnavského[11] vychádzali od 21. júla 1951 do konca roku 1959 ako týždenník s rozsahom 4 strán. Do marca 1952 bol ich vydavateľom okresný výbor Jednotného zväzu slovenských roľníkov (JZSR), následne ONV Trnava[12]. Už v prvom čísle redakcia jasne zadefinovala svoje ciele: *„Trnavské roviny budú napomáhať našim družstevníkom odhaľovať záškodníkov, sabotérov, špekulantov, a ostatných škodcov nášho pracujúceho ľudu. Budú odkrývať ich škodlivú činnosť, v snahe vnášať medzi malých a stredných roľníkov nedôveru k družstevnej spolupráci, k plánovanému hospodárstvu, k socializácii našej dediny a k ľudovodemokratickému zriadeniu. Budeme sústavne a nemilosrdne odhaľovať dedinských boháčov a špekulantov, ktorí zlomyseľne sa snažia brzdiť naše dediny na ceste k socializmu. Budeme oboznamovať našich družstevníkov, malých a stredných roľníkov s výhodami veľkovýroby pomocou strojov a dobre organizovanej spolupráce, na spoločných družstevných pozemkoch k lepšiemu životu pracujúcich na našich dedinách."*[13] Toto uznesenie ustanovilo obsahové zameranie periodika. Dominovala propagácia JRD, ich úspechy i neúspechy, vyhodnocovanie súťaží, prezentovanie predností nových foriem kolektívneho hospodárenia a sezónnych výsledkov tamojšieho socialistického poľnohospodárstva. Spolu s poukazovaním na úskalia „budovania socialistickej dediny" a na viaceré náhľady na jeho úhlavných nepriateľov, „dedinských boháčov", tvorili východiskový rámec kolektivizačnej propagandy. Informatívny charakter mali články z diania

7 Vybudovať z okresných roľníckych novín účinného pomocníka poľnohospodárskej výroby. *Pravda*, roč. 34, 1953, č. 345, s. 3.

8 Boli to napríklad okresné roľnícke noviny *Horný žitný ostrov* okresu Šamorín, *Nový život dediny* okresu Skalica, *Nové záhony* okresu Sereď, *Hlas novej dediny* okresu Piešťany. *Bratislavský kraj*, roč. 6, 1953, č. 17.

9 Zlepšiť obsah okresných roľníckych novín. *Pravda*, roč. 31, 1950, č. 269, s. 5.

10 Zlepšiť obsah okresných roľníckych novín, s. 5.

11 Knižnica Juraja Fándlyho v Trnave, fond regionálnej literatúry, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 3856TTKJFRO.

12 Zámerom zmeny vydavateľa družstevných novín, ktoré nariadilo Kultúrno-propagačné oddelenie sekretariátu ÚV KSČ, bolo všeobecné zvýšenie ich kvality. MACOURKOVÁ, Anna. Naučíme lidi milovat nový socialistický život. Komunistická propaganda a agitace v období kolektivizace. In: ROKOSKÝ, J., SVOBODA, L., eds. *Kolektivizace v Československu*, s. 143.

13 Redakcia úvodom. *Trnavské roviny*, roč. 1, 1951, č. 1.

V boji proti dedinským boháčom pokračovať!

Na našich dedinách rozvíja sa boj proti dedinským boháčom. Nositeľmi boja sú uvedomelí synovia robotníckej triedy, ale počínajú dedinských boháčov nenávidieť malí a strední roľníci. Prečo? Preto, lebo už jasne vidia, že dedinský boháč nie je nepriateľom iba robotníkov, ale vidia už jasne, že ak je nepriateľom robotníkov, je úhlavným nepriateľom v prvom rade malých a stredných roľníkov. Škodil im v minulosti: Bol funkcionárom strany agrárnej, strany dedinských baháčov a veľkostatkárov. A všade na úradoch išli mu poruke. Odpisovali mu dane, malým a stredným roľníkom ich pripisovali. Ceny poľnohospodárskych výrobkov si oni diktovali; im vyhovovaly, ale malých a stredných roľníkov hnaly k zúfalstvu a do práce k nim — dedinským boháčom za mzdu, ktorá zaručovala tým, ktorí ju dostávali — hlad a biedu. A pritom nafúkanci si malého a stredného roľníka ani nevšímali, iba nos nad nimi ohŕňali. Čakali, kedy malý roľník, dohnaný do krajnej biedy a zúfalstva, predal im posledný kúsok svojej zeme, aby mohol zaplatiť dane, tie dane, ktoré on, všemožný dedinský boháč mal odpustené!

Nezabúdať! Malí a strední roľníci, nezabúdať na tie doby príkoria a utrpenia!

Dnes každý dedinský boháč sabotuje zásobovanie. Je príčinou, že deti malých a stredných roľníkov, zamestnané v továrňach a v úradoch v mestách nemôžu dostať na stôl stále ešte väčší kus chleba, masla, mäsa. Potraviny, ktoré nedodá dedinský boháč, musíme za priemyselné výrobky dovážať z cudziny. A o koľko menej textilu a obuvi a iných výrobkov dostane sa na trh pre malých a stredných roľníkov. A najviac škodí dedinský boháč malým a stredným roľníkom tým, že vymýšľa a šíri poplašné zprávy o JRD a tým ich odrádza od vstupu. A pritom si každý dedinský boháč praje vojnu a ju propaguje!

Dedinskí boháči – naši úhlavní nepriatelia

Každý, kto má zdravé oči, dobre vidí. Keď však niekto dobre vidí, musel si všimnúť, že ťažkosti v zásobovaní mäsom zavinili kulaci. Títo sabotéri, neprajníci a nepriatelia nášho ľudovodemokratického zriadenia, využívajú každú príležitosť škodiť pracujúcemu ľudu, brzdiť úspešné napredovanie na našej ceste k socializmu. Zatiaľ, čo naši malí a strední roľníci, ktorí sa zatiaľ nerozhodli pre vstup do JRD, snažia sa poctivo plniť dodávky, zatiaľ dedinskí boháči svoje povinnosti voči masám pracujúceho ľudu nielen že neplnia, ale vymýšľajú prefíkanú propagandu a túto vo svojom okolí rozširujú. V snahe škodiť, usilujú sa mimo toho odpútať pozornosť nášho ľudu od svojich nekalých činov.

Tak sme zistili, že dedinský boháč Pavol Kovačoci v Ciferi, č. d. 18, ktorý obrába 31.06 ha pôdy a má podľa toho dodať na verejné zásobovanie 1.680 kg hovädzieho mäsa, 1.300 kg bravčového mäsa, 2.955 kusov vajec a 2.652 litrov mlieka, z predpísaného množstva dosiaľ splnil iba 335 kg hovädzieho mäsa, bravčového odovzdal iba 151 kg a iba 880 l mlieka.

Len si všimnite, ako sabotuje výrobný plán druhý dedinský boháč Ján Krajčovič z tej istej obce:

Obrába 24 a pol ha pôdy. Z rozpisu hovädzieho mäsa 1.440 kg uráčil sa odovzdať iba 240 kg! Bravčového mäsa odovzdal doteraz len 86 kg, hoci predpis na r. 1951 má 1.125 kg. Ako splní predpis vajec 2.400 kusov, keď dodnes odovzdal iba 404 kusov?

Áno, takto sabotujú zásobovanie dedinskí boháči. O ostatných vám ešte napíšeme. Ani Morvay, Košík, Horváth, Gál z Cifera nie sú lepší.

Tak isto sabotujú 5RP kulak Vendelín Braniš z Bohdanoviec, František Kormúth a Alexander Danišovič z Boleráza, Madunický, Holkovič a Školník zo Šelpíc, Pozdech a Hrdina z Hrnčiarovíec a mnoho iných kulakov, hlavne dedinských boháčov z Ružindola.

Naproti tomu malý roľník Ondrej Abelovič z Naháča, hoci mal v r. 1951 odovzdať 129 kg bravčového mäsa, odovzdal už 170 kg. Tak isto malý roľník Štefan Gajarský z Jasloviec miesto 247 kg ošípaných odovzdal už 270 kg.

Ak malí roľníci plnia svoje dodávky a tieto prekračujú, robia tak preto, lebo už poznali, že kráčame po ceste, ktorá dovedie každého pracujúceho do šťastnej budúcnosti. Prekračovaním dodávok naše napredovanie urýchľuje a upevňuje m i e r, ktorý je najvrúcejším želaním miliónových más pracujúceho ľudu celého sveta.

Kolektivizačná kampaň proti „dedinským boháčom“ na stránkach okresných družstevných novín (Zdroj: *Trnavské roviny*)

na domácej a zahraničnej politickej scéne, predovšetkým zo Sovietskeho zväzu.

Počiatky kolektivizačného procesu v trnavskom okrese sa viazali k jarným mesiacom roku 1949. Sústredili sa predovšetkým v rukách orgánov ľudovej správy a tiež miestnej a okresnej pobočky JZSR, ktorých úlohou bolo organizačne zastrešiť roľníkov trnavského okresu. Prvý okresný družstevný zjazd sa konal v Trnave 24. apríla 1949. Jeho rezolúcia vyslovila podporu *„úsilia budovania socialistickej dediny“* a za hlavného nepriateľa tohto úsilia bol označený „dedinský boháč“, ktorý sa spomínal ako *„rozvracač budovaného družstevníctva“*.[14]

Kolektivizačnú propagandu so zameraním na štvavú kampaň proti „dedinským boháčom“ na stránkach *Trnavských rovín* sledovala práca v rozmedzí rokov 1951 – 1953, teda v čase najtvrdšej fázy kolektivizácie poľnohospodárstva v Československu. Téma „boja proti dedinskému boháčovi“ patrila ku kľúčovým námetom redakcie a stala sa typickým znakom agrárnej propagandy v počiatkoch kolektivizácie. Režim voči veľkým roľníkom realizoval politiku hmotného i sociálneho znevýhodňovania, prenasledovania a následne aj trestného stíhania.[15] Propagandistické úsilie KSČ dosahovalo v tomto čase najútočnejšiu dikciu, tlač systematicky upozorňovala na nevyhnutnosť vedenia „boja voči triednemu nepriateľovi“, odsudzovala samostatne hospodáriacich roľníkov ako sabotérov „socialistickej výstavby“ a ich kritiku sprevádzal výrazne agresívny prejav, často s karhavým a ironickým podtónom. Články, ktoré podnecovali spoločenskú nevraživosť voči „dedinským boháčom“, nabádali využiť k ich potlačeniu akékoľvek nástroje: *„Tam, kde ide o vedomého a zákerného škodcu – a s týmto treba u dedinského boháča vždy rátať – tam treba použiť tie prostriedky, ktorým triedny nepriateľ jedine rozumie, a to tvrdé represívne opatrenia.“*[16] Úlohou

14 Štátny archív (ďalej ŠA) Trnava, fond (ďalej f.) Miestny národný výbor Trnava (ďalej MNV TA), škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 29, inv. č. 118, zápisnice rady 1950 – 1951. Zápisnica zo zasadnutia rady MNV Trnava z 29. 4. 1950.

15 HLAVOVÁ, Viera. Február 1948 a roľnícky stav. In: PODOLEC, Ondrej, ed. *Február 1948 a Slovensko.* Bratislava: Ústav pamäti národa, 2008, s. 569.

16 Úlohy trestných komisií ONV pri plnení výroby a dodávok. *Bratislavský kraj*, roč. 3, 1952, č. 21, s. 362.

družstevných novín bolo toto úsilie všemožne podporiť. *„Pýtame sa pokrokových občanov:* […] *Dokedy ešte budete trpieť rozvratníkov vo svojej obci?“*[17]

Charakteristickou črtou prezentovania kolektivizačnej propagandy vo vtedajšej regionálnej tlači bolo prevažujúce autorstvo dopisovateľov, ktorí neboli profesionálnymi novinármi. Dôsledkom ich nedostatočnej politickej prípravy a neodbornosti bol „ľudový“ ráz účelovo písaných článkov, či všeobecne zjednodušená interpretácia, prispôsobená vidieckym pomerom. Družstevné noviny preto spravidla nedosahovali požadovanú politickú úroveň. Ďalším špecifikom bola adresnosť osôb napádaných propagandou, čím sa sledovala priama konfrontácia spoluobčanov s nepohodlnými osobami označenými za „kulakov“, ktoré mohli poznať, alebo sa s nimi priamo stretávali. Zámerom týchto krokov bolo čo najväčšmi vniesť „triedny boj na dedine“ do praxe, do bežného života roľníkov a ich osobných skúseností.[18] Vlastné koncipovanie článkov bolo zvyčajne stanovené podľa vopred určených schém, ktoré zostavovali príslušní funkcionári ONV. Podľa týchto usmernení sa dopisovatelia najčastejšie venovali témam *„neplnenia kontingentov dedinským boháčom“*, informovali čitateľov o *„marení verejného zásobovania, odhalení pravej tváre dedinského boháča, brojení proti JRD, nekalom ovplyvňovaní malých a stredných roľníkov dedinským boháčom“*, prezentovali *„dedinského boháča ako symbol kapitalistických výrobných vzťahov, jeho nemorálny profil, či vykorisťovateľský charakter“*.

Legislatívne podložené vymáhanie povinných dodávok poľnohospodárskych plodín a produktov od samostatne hospodáriacich roľníkov, zakotvené vo výrobných a dodávkových zmluvách, sa stalo v praxi najčastejším prostriedkom represií „dedinských boháčov“. V regionálnej tlači zaznievalo čoraz naliehavejšie presvedčenie o potrebe účinného stíhania veľkých roľníkov za neplnenie kontingentov, interpretované ako *„dlh pracujúcim“*.[19] Už prvé vydanie *Trnavských rovín* upozornilo na vzorné plnenie dodávkových povinností malými a strednými roľníkmi trnavského okresu, ktorí *„prispievajú k urýchlenej ceste k socializmu“*, v kontraste s *„dedinskými boháčmi a špekulantami, ktorí vedome sabotujú dodávkové povinnosti“*, čím hatili a ohrozovali výživu obyvateľstva. Úvodný článok, ako mnohé ďalšie, uvádzal ich mená, adresy, výmeru obrábanej pôdy, údaje o určených a splnených odvodoch. Činnosť trestnej komisie pri ONV v Trnave bola hodnotená ako nedostatočná, lebo vynesené tresty nad *„dedinskými boháčmi“* boli malé a *„odpykali si ich ako na rekreácii“*.[20]

Správy o „odhalení úmyselnej sabotáže“ verejného zásobovania zo strany „kulakov“ neplnením predpísaných kontingentov uvádzali mnohé príspevky. Tlač odsudzovala samostatne hospodáriacich roľníkov ako protivníkov „socialistickej výstavby“, využila povojnovú situáciu úpadku poľnohospodárstva a ťažkosti v zásobovaní obyvateľstva potravinami, ktoré kládla za vinu práve majetným roľníkom: *„Je bezpodmienečne potrebné všetkými prostriedkami prinútiť týchto sabotérov nášho 5RP plniť základné povinnosti, vyplývajúce z požiadaviek nášho pracujúceho ľudu“*.[21] Dodávkové zmluvy, ktoré musel podpísať každý gazda, v skutočnosti individuálne možnosti roľníkov nezohľadňovali a vo väčšine prípadov bolo ich nastavenie predimenzované a pre roľníka neúnosné. Zmluvne podchytené odvodové povinnosti sa v praxi stali prostriedkom represií najmä pre veľké hospodárstva. Kontingenty sa odvíjali výlučne od kritéria rozlohy pôdy, bez prihliadnutia na ďalšie individuálne okolnosti. Nereálnosť predpisov možno sledovať v správe o nedodržaní väčšiny z predpísaných kontingentov hovädzieho a bravčového mäsa, mlieka a vajec, z čoho bolo zrejmé, že nastavené podmienky nedokázala plniť väčšina veľkého roľníctva.[22]

Naopak, v úsilí presvedčiť roľníkov o náležitosti zavedených opatrení a nepopierateľných previnení „dedinských boháčov“ tlač prezentovala správy o príkladnom odovzdávaní kontingentov malými a strednými roľníkmi, ktorí si svedomito plnili svoje vlastenecké a občianske povinnosti, často dodržali predpisy nad rámec výmeru, čím prezentovali cestu, *„ktorá dovedie každého pracujúceho do šťastnej budúcnosti“*.[23] Roľník bol vyzývaný odovzdať všetku úrodu štátu, a to z lásky a vďaky k svojej vlasti, ktorá konala len v jeho dobro a prospech. Trhové hospodárstvo režim predstavil ako roľníkovu ťarchu, neistotu cien a predaja svojich

17 Zlepšiť obsah okresných roľníckych novín. *Pravda*, roč. 31, 1950, č. 269, s. 5.

18 DOBROVOLNÁ, Monika. Úloha propagandy na stránkach regionálneho tisku v procesu kolektivizace půdy na Chotěbořsku. In: ROKOSKÝ, J., SVOBODA, L., eds. *Kolektivizace v Československu*, s. 153.

19 Dedinskí boháči a špekulanti špinia štít vlastnej obce. *Trnavské roviny*, roč. 2, 1952, č. 23 – 24.

20 Dokedy sa budeme hrať s dedinskými boháčmi v Trnavskom okrese. *Trnavské roviny*, roč. 1, 1951, č. 1.

21 Skúsenosti z tohoročného výkupu obilia z trnavského okresu. *Trnavské roviny*, roč. 1, 1951, č. 7.

22 *„Dedinský boháč Pavol Kovačoci z Cífera, ktorý obrába 31,06 ha pôdy a má podľa toho dodať na verejné zásobovanie 1 680 kg hovädzieho mäsa, 1 300 kg bravčového mäsa, 2 955 kusov vajec a 2 652 litrov mlieka, z predpísaného množstva dosiaľ splnil iba 335 kg hovädzieho mäsa, bravčového odovzdal iba 151 kg a iba 880 l mlieka.“* Dedinskí boháči – naši úhlavní nepriatelia. *Trnavské roviny*, roč. 1, 1951, č. 2.

23 Dedinskí boháči – naši úhlavní nepriatelia.

Všetci malí a strední roľníci, soznamujte sa s dobrými výsledkami spoločného hospodárenia JRD, lebo len tak pochopíme veľkú vec premeny našej dediny na dedinu socialistickú s modernou družstevnou veľkovýrobou.

(Z usnesenia strany a vlády o zabezpečení žatvy, mlatby a výkupu.)

„Vybudovať socializmus na dedine znamená bojovať o jednotné roľnícke družstvá — silné, organizačne pevné, rozkvitajúce — bojovať za zvýšenie poľnohospodárskej výroby, za šťastný život našej dediny. Boj za socializmus je bojom za vyššiu životnú úroveň, za šťastnejší a bohatší život všetkých pracujúcich, je bojom za zachovanie mieru na svete.“

(Z usnesenia strany a vlády o upevnení a ďalšom rozvoji JRD)

Propagandistické výzvy k úspešnému „budovaniu socialistického družstevníctva“ (Zdroj: *Trnavské roviny*)

produktov. Keďže štát „odkúpil“ všetko, roľníkovi vlastne pomáhal a bol jeho záštitou. Takto *„usmerňované hospodárstvo“* malo byť pre roľníka obzvlášť výhodné. Štát tým prezentoval svoju starostlivosť, aby *„všetci pracujúci u nás mohli dobre žiť a žiť čo najlepšie“*.[24]

Články často poukazovali aj na správnosť a spravodlivý ráz rozpisov, avšak len za predpokladu, že členmi rozpisových komisií boli malí a strední roľníci, keďže prítomnosť „dedinských boháčov“ pochopiteľne značila podozrenie na podvody.[25] V skutočnosti boli veľkí roľníci všemožne zaťažení odvodmi, chýbali im krmoviny nielen na chov hospodárskych zvierat, ale aj na sejbu. Dôsledkom tohto stavu bol všeobecný úpadok poľnohospodárskej produktivity a uložením prísnych administratívnych opatrení bez možnosti akejkoľvek ekonomickej podpory boli hospodárstva samostatných roľníkov cielene vedené ku krachu.[26]

Za avizovanou prosperitou a rozkvetom socialistického poľnohospodárstva v skutočnosti stál zámer konečnej likvidácie súkromného vlastníctva pôdy, náhradou za budovanie kolektívnej poľnohospodárskej veľkovýrobnej štruktúry reprezentovanej JRD. Keďže prechod na družstevnú veľkovýrobu mal byť jediným východiskom z hospodárskeho zaostávania, režim intenzívne propagoval údajne kladný postoj a veľkú ochotu malých a stredných roľníkov o zakladanie a vstup do JRD, ktoré malo byť ich oporou pri plnení dodávkového plánu. Hromadný, manifestačný záujem o zriadenie JRD prejavili aj roľníci z obce Brestovany, ktorí sa tak chceli vymaniť spod *„škodlivého vplyvu dedinského boháča“* Jozefa Koricinu, ktorý mal ich úsilie všemožne brzdiť, *„štval a odstrašoval nás všetkých od založenia JRD“*.[27] Jednou z úloh rozsiahlej kampane v tlači bolo nabádanie k vymaneniu sa dediny spod *„ničivých kulackých živlov“*. Tejto úlohy sa naplno zhostila aj regionálna tlač, ktorá predstavila „dedinského boháča“ ako provokatéra, odporcu založenia JRD a sabotéra nových „socialistických poriadkov“ na dedine, za čo mal byť „spravodlivo“ potrestaný. Opodstatnenosť stíhania takéhoto roľníka články často potvrdili konkrétnymi údajmi o jeho odsúdení, tak ako v prípade Jozefa Koricinu.[28]

ODHALIŤ „PRAVÚ TVÁR DEDINSKÉHO BOHÁČA“

Okrem základných údajov, ktoré poskytla tlač, referuje o trestno-právnom konaní v spomínanom prípade zachovaný súdny spis, prostredníctvom ktorého možno priblížiť prípad tohto perzekvovaného roľníka a jeho rodiny, patriacej k jednej z prvých v Trnavskom okrese, u ktorej prišlo k uloženiu obzvlášť vysokých trestov odňatia slobody.[29] Jozef Koricina so synom Štefanom z obce Brestovany spravovali hospodársky majetok o výmere 40 ha. Ako „dedinskí boháči“ viedli podľa okresného prokurátora v obci *„štvavú a ohováračskú kampaň, ktorou poburovali miestnych obyvateľov proti ľudovodemokratickému zriadeniu“*, čo mali znásobiť využívaním *„vykorisťujúcich pracovných síl a zámerným sabotovaním rastlinnej a živočíšnej výroby“*. Obvinení boli aj z nesplnenia

24 Dobrá práca družstevníkov presvedčuje. *Trnavské roviny*, roč. 2, 1952, č. 16 – 17.

25 Statoční družstevníci a roľníci prevezmú svoje dodávkové úlohy. *Trnavské roviny*, roč. 2, 1952, č. 6.

26 ROKOSOVÁ, Šárka. Administrativní opatření – jedna z forem perzekuce sedláků komunistickým režimem. In: *Securitas imperii: sborník k problematice vztahů čs. komunistického režimu k „vnitřnímu nepříteli“*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003, č. 10, s. 156.

27 Roľníci v Brestovanoch na správnej ceste. *Trnavské roviny*, roč. 1, 1951, č. 4.

28 Otázky a odpovede. *Trnavské roviny*, roč. 1, 1951, č. 1; Roľníci v Brestovanoch na správnej ceste. *Trnavské roviny*, roč. 1, 1951, č. 4.

29 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, register Pt 1951, III/29 – D/6, č. 510; f. Okresný súd v Trnave. Trestný spis 2T/238/51. Súdny proces pred Okresným súdom Trnava sa konal 4. 8. 1951.

kontingentov za rok 1950 a nasledujúceho polroku.[30] Keďže výmery dodávok pre roľníkov boli stanovené orgánmi ONV na základe rozlohy hospodárstva a nie jeho individuálnych daností, kladené nároky poväčšine nezohľadňovali reálne možnosti gazdovstva. Tak to bolo aj v prípade Koricinových, ktorí pre počet chovaných hospodárskych zvierat nedokázali vykryť požadovanú výšku odvodov.

V súvislosti so sprísnenými kontrolami plnenia dodávkových zmlúv trestnými komisiami úradov samosprávy od polovice roku 1951 boli postupne aplikované na neplničov veľmi tvrdé postihy. Obhajovať sa tvrdením, že bolo možné chovať iba toľko zvierat, koľko dokázali nakŕmiť, bolo bezpredmetné. A keďže s nedostatkom krmiva zápasila v tomto období väčšina poľnohospodárskych usadlostí, plniť určené kontingenty bolo nereálne. Na tieto skutočnosti v živočíšnej produkcii poukázali pri obhajobe aj Koricinoví. Pri nižších rastlinných výnosoch zápolili nielen so znehodnotením úrody v dôsledku nepriaznivého počasia, ale i s nedostatkom mechanizácie, ktorú museli veľkí roľníci odovzdať strojovo-traktorovým staniciam (STS). Tieto dôvody neplnenia kontingentov uviedli na svoju obranu aj otec so synom. Ich tvrdenia však boli spochybnené výpoveďami niekoľkých svedkov a súd zhodnotil konanie obvinených ako úmyselné sabotovanie jednotného hospodárskeho plánu (§ 135). Obžaloba tiež poukázala na niekoľko výrokov obvineného Jozefa Koricinu, ktoré, i keď boli vytrhnuté z kontextu, zintenzívnili mieru viny, keďže nimi *„obvinený chcel ironizovať a znevažovať prácu na JRD, vysloviac tieto pred viacerými ľuďmi, bola splnená zákonná skutková podstata trestného činu poburovania proti republike* […]“.[31] Aj družstevné noviny apelovali na jeho brojenie proti JRD, lebo *„štval a odstrašoval všetkých od založenia JRD“*.[32]

Výkup obilia v trnavskom kraji v júli 1950 (Zdroj: TASR)

Hlavným dôkazom usvedčenia Jozefa Koricinu zo spáchania trestného činu poburovania proti republike (§ 81) bol výrok, ktorý adresoval Petrovi Gocníkovi, predsedovi vyživovacej komisie v obci Brestovany: *„Krista Boha tvojho komunistického, ja mám všetko mäso odovzdávať a ja sám kúska nedostanem.“* Túto vetu Koricina podľa svojich slov nemyslel vážne, lebo ju vyslovil *„pri pohárikuˮ*, v zabávajúcej sa spoločnosti, no pre prokurátora bola vhodnou zámienkou pre uplatnenie ďalšieho obvinenia. Spáchanými trestnými činmi podľa súdu obžalovaní *„prejavili nepriateľstvo k ľudovodemokratickému poriadku, pričom činom ohrozili hospodárske záujmy republiky* […] *súd vymeral obvineným trest primeraný k ich zavineniu, ako aj k nebezpečnej povahe trestných činov nimi spáchaných“*.[33]

Jozef Koricina bol vo veku 69 rokov odsúdený na hlavný trest odňatia slobody v trvaní 7 rokov. Vedľajšími trestami bolo prepadnutie celého majetku v prospech štátu, 3 roky strata čestných občianskych práv a peňažný trest vo výške 150-tisíc Kčs, ktorý v prípade jeho nevymožiteľnosti nahradil trest odňatia slobody vo výške 1 roku. Syn Štefan Koricina bol ako 44-ročný odsúdený hlavným trestom odňatia slobody na 5 rokov. Vedľajšími trestami bolo prepadnutie majetku v prospech štátu, strata čestných

30 V zmluve sa hospodári Koricinovci zaviazali chovať 20 ks hovädzieho dobytka, no mali len 15, namiesto 20 ks ošípaných chovali len 8, namiesto 2 prasníc len jednu, ďalej chovali 11 sliepok a 3 husi. Mali predpísané dodať 3 210 kg bravčového mäsa, za I. polrok dodali 761 kg, z 5 417 vajec odovzdali 445, zo 16 500 litrov mlieka odovzdali za polrok 887 litrov. ŠA Trnava, f. Okresný súd v Trnave. Trestné spisy 2T/238/51.

31 ŠA Trnava, f. Okresný súd v Trnave. Trestný spis 2T/238/51. Rozsudok Okresného súdu v Trnave, s. 4.

32 Roľníci v Brestovanoch na správnej ceste.

33 ŠA Trnava, f. Okresný súd v Trnave. Trestný spis 2T/238/51. Rozsudok Okresného súdu v Trnave, s. 5.

Stalin — Gottwald — mier.

*

Za mier — za bohatú úrodu.

*

Dedinský boháč — najväčší nepriateľ pracujúcich.

*

Kde JRD hospodári — tam sa dobre darí.

Kolektivizačné heslá (Zdroj: *Trnavské roviny*)

občianskych práv na 3 roky a peňažný trest vo výške 50-tisíc Kčs, resp. náhradný trest odňatia slobody na 6 mesiacov. Krajský súd v Bratislave v odvolacom konaní potvrdil pôvodný rozsudok, keďže konanie odsúdených pokladal za úmyselné. *„Dedinským boháčom každý jav nášho terajšieho spoločenského a verejného života, ktorý dokazuje konečný zánik ich zaháľajúceho života, je odporným, lebo ich sny sa kolísajú v nádeji a túžbe o návrat ich starého, prehnitého, vykorisťovateľského sveta. A podľa správneho uváženia všetkých okolností celého žalovaného prípadu takto konali aj obvinení… zo strany obvinených teda úmysel poškodiť náš jednotný hospodársky plán v zásobovacom sektore je teda nesporný, alebo aspoň vedeli, že ich konaním vzhľadom na tak veľké množstvo nedodaného kontingentu tento výsledok môžu spôsobiť a pre prípad, že ho spôsobia, boli s tým uzrozumení"*.[34] Jozef Koricina si svoj trest odpykával vo väznici v Leopoldove, vo veku 71 rokov mu bola prezidentom republiky 4. mája 1953 udelená amnestia.[35] Štefan Koricina bol sústredený v pracovnom tábore Handlová.[36] Okrem 5 rokov odňatia slobody strávil vo väzbe ďalších 6 mesiacov ako náhradu za nevyplatený peňažný trest. Amnestia mu udelená nebola.[37]

Ohlasovanie úspechov nových výrobných foriem, zastúpených jednotnými roľníckymi družstvami, pripisovala tlač výlučne malým a stredným roľníkom. Napriek tomu, že nárast počtu nových JRD na Slovensku bol pomalý, režim vyslovil presvedčenie, že malí a strední roľníci v nich videli kľúč k lepšej budúcnosti a zakladanie družstiev bolo v tlači prezentované ako žiadaný a úspešný projekt. Prípadné ťažkosti pri prechode k spoločnému obrábaniu pôdy v JRD boli pripisované vplyvu „dedinských boháčov".[38] I keď reálne bola ochota roľníkov zriaďovať a vstupovať do družstiev zreteľne slabá, základným prvkom kolektivizačnej propagandy v tlači bol fabulovaný obraz „dedinského boháča", ktorý najviac škodí malým a stredným roľníkom tým, že *„vymýšľa a šíri poplašné správy o JRD a tým ich odrádza od vstupu"*.[39] Zámožní roľníci boli označení za jediných vinníkov pomalého tempa napredovania kolektivizácie, pretože sa *„snažia rozvrátiť pracovnú morálku v obci, družstve a traktorových brigádach, aby tak rozvrátili i celé naše hospodárstvo"*.[40] K 1. júnu 1953 bolo v trnavskom okrese spolu zriadených 24 JRD vyššieho typu a v socialistickom sektore vlastnil okres 54,6 % pôdy. Tlač avizovala ďalšie rozšírenie kolektivizačných aktivít, na ktorom sa uzniesla okresná konferencia KSS v máji 1953, odvolávajúc sa na doterajší domnelý úspech zavádzania socialistickej veľkovýroby a pokrok v rozvíjaní spoločného družstevného hospodárenia. Motivačne pôsobilo aj propagovanie úspechov sovietskeho poľnohospodárstva. Jeho popularizovanie malo prispieť k rýchlejšiemu budovaniu a zavádzaniu „socialistických výrobných foriem" na slovenskej dedine. K tomuto trendu prispievala aj regionálna tlač, ktorá *„prináša skúsenosti najpokrokovejších roľníkov sveta – sovietskych kolchozníkov – ktorých práca je nám vzorom pri budovaní JRD na našich dedinách"*.[41]

Režim upozorňoval na nepochybnú súvislosť medzi zriadením JRD a zvýšením životnej úrovne družstevníkov, ktorí mali kráčať *„v ústrety radostnému a krásnemu životu"*.[42] Družstvá sa stali nástrojom budovania socialistického družstevníctva, ktoré avizovalo prosperitu poľnohospodárskej veľkovýroby, čo sa však ukázalo ako nereálne. Napriek priebežnému zakladaniu JRD väčšina z nich svoju funkciu neplnila, neprosperovala a skôr živorila.[43] Aj tu našiel režim vinníka v podobe „dedinských boháčov", ktorí sa mali do družstva votrieť, zneužívať jeho vymoženosti a kaziť pracovnú morálku. Boli to *„družstvá, kde členovia sadli na lep kulackej propagande, neprospievajú a družstevníci sa majú zle"*. V takýchto prípadoch bolo treba sa s *„kulakmi – štváčmi vysporiadať a z JRD ich vyhnať.* […] *a plniť uznesenie strany a vlády, ktoré jednoznačne hovorí, že kulak do*

34 ŠA Trnava, f. Okresný súd v Trnave. Trestný spis 2T/238/51. Rozsudok Krajského súdu v Bratislave, s. 3.
35 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, register Pt 1951, III/29 – D/6, č. 510.
36 ŠA Trnava, f. Okresný súd v Trnave. Trestný spis 2T/238/51. Doručovacia listina Okresného súdu v Trnave.
37 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, register Pt 1951, III/29 – D/6, č. 975 b).
38 Do zvýšenej aktivity pred IX. zjazdom KSS. *Pravda*, roč. 31, 1950, č. 84, s. 2.
39 V boji proti dedinským boháčom pokračovať. *Trnavské roviny*, roč. 1, 1951, č. 6.
40 Družstevníci, buďte ostražití! *Trnavské roviny*, roč. 2, 1952, č. 23 – 24.
41 So straníckou tlačou vpred za vybudovanie socializmu na našej dedine. *Trnavské roviny*, roč. 1, 1951, č. 41.
42 Komunistická strana – najlepší pomocník malých a stredných roľníkov. *Trnavské roviny*, roč. 3, 1953, č. 13 – 14.
43 FIAMOVÁ, Martina. „Vydejte nám krávy, my družstvo nechceme!" Bezpečnostná situácia v Prešovskom kraji v roku 1953. In: *Securitas imperii: sborník k problematice vztahů čs. komunistického režimu k „vnitřnímu nepříteli".* Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, č. 21, s. 150.

družstva nepatrí, a keď sa tam votrel, treba ho vylúčiť“.

Tento zámer potvrdil aj jeden z výstupov Okresnej družstevnej konferencie, ktorá sa konala 5. septembra 1953 v Trnave v záväzku družstevníkov – *„do konca roku 1953 vylúčime všetkých kulakov z našich JRD*“.[44] Propagandistické úsilie vykresliť „kulaka“ ako vinníka všetkých ťažkostí zastieralo skutočné dôvody zlých hospodárskych výsledkov a zaostávania JRD, ktorými boli neprimerané nastavenie kontingentov, stupňujúce sa represívne opatrenia voči zámožným roľníkom, mnoho chýb a deformácií pri zakladaní a hospodárení JRD, ktoré proklamovaný nárast hospodárskej produkcie brzdili.[45]

„Záškodnícka činnosť dedinských boháčov“ kulminovala v údajnej podpore rozvracania ľudovodemokratického režimu prostredníctvom napomáhania rôznym „reakčným živlom“: *„Dedinskí boháči podporujú vrahov a záškodníkov, svojimi sabotážami narušujú naše hospodárstvo, rozširujú nepriateľské správy zahraničného rozhlasu a tak sa snažia zastrašiť náš ľud a vziať mu chuť k budovateľskému úsiliu.*“ „Dedinský boháč“ tiež vystupoval ako *„vojnový štváč, sluha západného imperializmu*“,[46] ktorý si *„praje vojnu a ju propaguje*“.[47] Bol dokonca ponímaný ako *„najvernejší spojenec našich zahraničných nepriateľov*“.[48] Naopak, malí a strední roľníci *„vzorným plnením svojich dodávkových povinností* […] *prispievajú k posilneniu*

Družstevníci, vypracujte s pomocou MNV plány žatevných prác a prerokujte ich so všetkými družstevníkmi i drobnými a strednými roľníkmi v obci! Rozpracujte žatevný plán na jednotlivé stále pracovné skupiny a prerokujte ho so všetkými členmi skupiny. Uplatňujte dôsledné odmeňovanie práce podľa noriem a pracovných jednotiek!

Prvé obilie od mláťačky patrí štátu na zaistenie zásobovania pracujúcich!
Dodávky štátu plňte obilím a plodinami najlepšej akosti!
Výkup sa nesmie oneskorovať za žatvou a výkupom!

Propagandistické výzvy k úspešnému uskutočneniu žatevných prác a k plneniu kontingentov
(Zdroj: *Trnavské roviny*)

svetového mieru“,[49] aj prekročením dodávok pracujúci *„upevnili mier*“.[50] Doba priala aj udavačstvu, občania boli priamo vyzývaní k ostražitosti a bdelosti pred „triednym nepriateľom“. Upozornenie na „reakčné živly“ bolo pokladané za službu vlasti a morálny aspekt udavačstva bol ospravedlnený ako *„účinná pomoc pri odhaľovaní našich nepriateľov, ktorí škodia a okrádajú nás všetkých*“.[51]

Mnohokrát články nabádali roľníkov k spytovaniu si svedomia, ak ich konanie nezodpovedalo nastoleným trendom „budovania socialistickej spoločnosti“ a svojím konaním akoby podporovali „dedinských boháčov“. Takým bol aj prípad traktoristu, ktorý za „judášsky groš“ pokosil obilie „dedinskému boháčovi“ Imrichovi Branišovi z Bohdanoviec. Z nedôslednosti boli obvinení predstavitelia miestneho národného výboru (MNV) a STS a samotný traktorista bol patrične počastovaný: *„Neuvedomil si si, súdruh, že traktorista nemá byť iba odborník* […] *má byť priekopníkom socializmu na dedine!*“ Dôsledkom konania traktoristu malo byť nesplnenie dodávok *„dedinským boháčom a jemu, traktoristovi ostane prázdny bachor!*“.[52] Články, ktoré pojednávali o nepohodlných osobách, boli písané ironickým tónom, nevyhýbali sa zosmiešňovaniu či nemiestnym poznámkam a zväčša v nich bolo hlavným aktérom tykané.

VEREJNÉ PRANIEROVANIE NA STRÁNKACH OKRESNÝCH DRUŽSTEVNÝCH NOVÍN

Otvorený lynč sa na stránkach *Trnavských rovín* dostal aj roľníčke Anne Hrušovskej z obce Dolné Lovčice, ktorá hospodárila na 27 ha ornej pôdy.[53] Článok s posmešným podtónom vyšiel už v čase jej väznenia. Pretože darovala malú časť svojej pôdy istej roľníčke Koleničovej, ktorá na nej hospodárila, tlač ju vykreslila ako *„vykorisťovateľku malých roľníkov*“. V skutočnosti však Hrušovská nedokázala sama obhospodáriť všetku svoju pôdu, lebo jej výrobné

44 Družstevníci, malí a strední roľníci trnavského okresu oslávili tohoročné mierové dožinky. *Trnavské roviny*, roč. 3, 1953, č. 20.

45 Až v druhej polovici 60. rokov dosiahlo československé poľnohospodárstvo úroveň hrubej poľnohospodárskej produkcie z roku 1936. Bližšie pozri SLEZÁK, Lubomír. Úspěchy a prohry zemědělského družstevnictví. In: *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.–16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám*. Uherské Hradiště, Studie slováckého muzea 7/2002, s. 12.

46 Neustať v boji proti dedinským boháčom. *Trnavské roviny*, roč. 2, 1952, č. 23 – 24.

47 V boji proti dedinským boháčom pokračovať. *Trnavské roviny*, roč. 1, 1951, č. 6.

48 Dedinský boháč – náš nepriateľ. *Trnavské roviny*, roč. 2, 1952, č. 7.

49 Dokedy sa budeme hrať s dedinskými boháčmi v Trnavskom okrese. *Trnavské roviny*, roč. 1, 1951, č. 1.

50 DOBROVOLNÁ, Monika. Úloha propagandy na stránkach regionálneho tisku v procesu kolektivizace půdy na Chotěbořsku. In: ROKOSKÝ, J., SVOBODA, L., eds. *Kolektivizace v Československu*, s. 153.

51 Nie sme dosť ostražití. *Trnavské roviny*, roč. 2, 1952, č. 34 – 35.

52 Ako to, že najprv kosil dedinskému boháčovi? *Trnavské roviny*, roč. 1, 1951, č. 2.

53 ŠA Trnava, f. Okresná prokuratúra TH, register Pt 1951, III/29 – D/6, 2T 312/51.

PRANIERUJEME

Zatiaľ čo naši malí a strední roľníci usilujú sa plniť riadne svoje dodávkové povinnosti na verejné zásobovanie, zatiaľ dedinskí boháči hľadajú spôsoby, ako by poškodili naše zásobovanie. Myslia len na seba a svoje nenásytné žalúdky, tak ako to robili kedysi.

Takýmto neprajníkom nášho pracujúceho ľudu je aj Ján Krajčovič, dedinský boháč z Božetechova. Preto ostal dlžný nášmu verejnému zásobovaniu 500 kg hovädzieho a 800 kg bravčového mäsa, 1.420 litrov mlieka a 820 kusov vajec, 9.500 kg pšenice a 3.150 kg raži. A ako to už u dedinských boháčov býva, nedodržal osevné plochy ani plánované stavy, takže miesto 19 ošípaných chová len 4, miesto 11 kráv len 9 a miesto 60 sliepok len 13.

Pán Krajčovič si azda myslí, že jemu to stačí, ale nášmu pracujúcemu ľudu to nestačí, a preto ani nebude trpieť, aby majiteľ 29 ha pôdy ešte dnes okrádal pracujúcich a maril našu mierovú výstavbu.

Red.

Ukážka z rubriky *„Chválime“* (Zdroj: *Trnavské roviny*)

možnosti nezodpovedali predpísaným dodávkovým povinnostiam. Preto sa v dôsledku kolektivizačných opatrení stala pôda nielen pre ňu, ale pre väčšinu veľkých roľníkov bremenom a radšej sa darovaním časti pôdy vzdala. Interpretácia však bola iná: *„Dnes by Hrušovská najradšej všetku pôdu „rozdala“, len aby oni sami* [dedinskí boháči – pozn. S. H.] *nemuseli pracovať.“* Družstevnícka tlač vykreslila konanie obvinenej v očiach verejnosti ako rozvracačské, lebo *„JRD sa na našich dedinách zakladajú preto, aby sa oslobodil vidiecky ľud od vykorisťovateľov, takých, akými boli a sú Hrušovskovci a všetci ostatní dedinskí boháči“*.[54]

„Dedinskí boháči“ vystupovali v tlači ako univerzálni škodcovia, ktorí mali víziu blahobytnej budúcnosti všemožne kaziť, pretože sa obávali, že pri *„budovaní socializmu do nenávratna miznú ich staré zlaté časy, kedy oni vládli na dedine, kedy z driny a potu poľnohospodárskych robotníkov hromadili svoje bohatstvo“*.[55] Vykorisťovateľský charakter „kulaka“ a jeho zneužívanie pracovných síl patrili k základným atribútom ich prenasledovania a stíhania. Ako typických vykorisťovateľov a nepriateľov „lepšieho socialistického života“ vykreslili trnavské družstevné noviny Imricha a Magdalénu Morvayovcov z Cífera, ktorí boli na základe neplnenia kontingentov obžalovaní zo sabotáže a marenia plnenia hospodárskeho plánu.[56] Morvay bol odsúdený na trest odňatia slobody vo výške 3 rokov, finančnú pokutu 40-tisíc Kčs, stratu čestných a občianskych práv na 5 rokov. Jeho manželka bola odsúdená na rok väzenia, finančnú pokutu 25-tisíc Kčs, stratu čestných a občianskych práv na 3 roky. V prospech štátu bol manželom skonfiškovaný celý majetok a vyslovený zákaz pobytu v Bratislavskom kraji „navždy“.[57] Verejne propagované zastrašovanie konkrétnymi príkladmi odsúdencov, v tomto prípade dokonca manželského páru, sa stalo účinným mocenským nástrojom režimu v dosahovaní

54 Ženy v Dolných Lovčiciach sa do práce JRD slabo zapojili. *Trnavské roviny,* roč. 1, 1951, č. 5.

55 Neustať v boji proti dedinským boháčom. *Trnavské roviny*, roč. 2, 1952, č. 23 – 24.

56 Manželia Morvayovci boli obvinení z nedodržiavania plánovaných osevov jačmeňa, zemiakov a slnečnice. Namiesto plánovaných 15 ks hovädzieho dobytka chovali len 11 ks, miesto 21 ks ošípaných chovali 14 a namiesto 70 sliepok chovali len 12. Neustať v boji proti dedinským boháčom.

57 ŠA Trnava, f. Okresný národný výbor Trnava I. (ďalej ONV TA I.) – tajné spisy, šk. č. 307, signatúra (ďalej sign.) 4/952 taj. Spisy premiestnených kulakov, s. 43.

svojich záujmov. Pritom sa systém efektívne skrýval za „vôľu ľudu“ – *„všetkých podobných Morvayovcov prísne potrestá tvrdá ruka pracujúcich“*.[58]

Kolektivizačná propaganda prezentovala „dedinského boháča“ ako úhlavného nepriateľa nových pomerov a mal byť tým, kto už v minulosti okrádal a vykorisťoval malých a stredných roľníkov, či už na daniach, nízkych cenách poľnohospodárskych výrobkov, alebo ich „zneužívaním“ ako lacných pracovných síl. Sabotovaním dodávok bol vinný, že *„deti malých a stredných roľníkov nemôžu dostať na stôl stále ešte väčší kus chleba, masla, mäsa“*.[59] Nové zriadenie malo eliminovať vydieračský vplyv *„kulackých živlov“* a zabezpečiť dedinskej chudobe blahobytnú budúcnosť. K nej viedla jediná cesta „budovateľského úsilia“ a tlač mala silnú tendenciu velebiť malých a stredných roľníkov ako „vzorných budovateľov socialistického poľnohospodárstva.“ Hlásaný „boj proti dedinskému boháčovi“ sledoval zdôraznenie polarizácie dedinského obyvateľstva vo význame my – oni, dobrí – zlí, lojálny – nepriateľ, ako elementárnej šablóny ideologického rámca triedneho boja. V avizovanej sociálne spravodlivej spoločnosti bolo nevyhnutné a plne akceptované zavedenie represívnych opatrení voči „triednym nepriateľom“, s ktorými mali *„poctiví malí a strední roľníci zatočiť* […] *špekulantov odhaliť a zverejniť ich špekulačné činy“*.[60] Táto téma bola v tlači sprevádzaná agresívnou rétorikou a používaním stereotypných šablón.[61] Princípy spoločenskej polarizácie možno sledovať od augusta 1952 v *Trnavských rovinách* v rubrike *„Chválime – Pranierujeme“*, ktorá na jednej strane ocenila konkrétne príklady kolektívnej práce a socialistických metód malých a stredných roľníkov a na strane druhej osočovala bohatých roľníkov ako rozvracačov „budovateľského úsilia pracujúcich“,[62] či uvádzala konkrétne mená roľníkov a presné vyčíslenie nesplnených kontingentov.[63] Takto bol napríklad hanený Konštantín Orságh z obce Boleráz, ktorý mal vykonať čiernu zakáľačku a tým *„okradnúť pracujúcich, ktorí sa usilujú spĺňať a prekračovať plány, aby sa všetkým našim občanom lepšie žilo“*.[64] Stĺpček vyzýval občanov, aby takúto činnosť *„sabotérov a špekulantov odhaľovali vo svojich obciach“* a tým nenahraditeľne prispievali k *„úspešnému budovaniu socializmu“*.

Profil „dedinského boháča“ prezentovaný tlačou mal v tomto období výlučne negatívny charakter. Boli mu pripisované rôzne podvratné aktivity, najčastejšie zatajenie úrody, čím sabotoval verejné zásobovanie, za čo logicky zasluhoval trest:[65] *„Všetky ťažkosti, s ktorými sme sa stretli pri výkupe v našom okrese, zavinili dedinskí boháči a špekulanti. Proti tým sa obráti všetok hnev nášho pracujúceho ľudu!“*[66] Zámerom takéhoto konceptu článkov bolo pobúriť roľnícke komunity, vyprovokovať nenávistné nálady a docieliť efekt zaslúženého odsúdenia záškodného jednania. Manipulácia roľníkov zastieraním skutočných okolností hospodárskeho stagnovania spočívala v propagovanej dôveryhodnosti týchto príčin, teda v sabotérskej činnosti veľkých roľníkov, za ktorú mali byť oprávnene potrestaní: *„S dedinským boháčom jednať tvrdo, to značí spravodlivo!“* Ubezpečiť občanov o správnosti vytýčených postojov, získavanie lojality spoločnosti a metóda masového presvedčovania sa stala ťažiskovou úlohou tlače. Najčastejšie uvádzali informácie o konkrétnych osobách, označených za „kulakov“, články z pera roľníckych dopisovateľov. Ich pranierovanie a osočovanie malo čitateľa presvedčiť, že *„je potrebné viesť neúprosný a húževnatý boj proti dedinským boháčom a špekulantom, odkryť ich hnusnú tvár pred malým a stredným roľníkom“*.[67] Takéto a mnoho podobných vyjadrení cielene formovali verejnú mienku a pripravovali pôdu pre striktnejšie podoby represií voči bohatým roľníkom.

Tvrdý prístup a zásadnejšie perzekučné opatrenia sa prejavili rapídnym nárastom počtu trestno-právnych konaní s „dedinskými boháčmi“, ktoré možno všeobecne zaznamenať od druhej polovice roku 1951. V mnohých prípadoch dochádzalo k neprípustnej kumulácii trestov v podobe väzenia, finančnej pokuty, skonfiškovania celého majetku, straty občianskych práv a zákazu pobytu v mieste bydliska. Vzdor roľníkov voči kolektivizačným praktikám sprevádzal celkový úpadok poľnohospodárskej produkcie. Nesplnenie plánu výkupu po žatve v roku 1952 v trnavskom okrese sa kládlo za vinu *„dedinským boháčom – sabotérom, nepriateľom pracujúceho ľudu, ktorí brzdia na každom kroku výstavbu nášho socialistického štátu, teda*

58 Neustať v boji proti dedinským boháčom.

59 V boji proti dedinským boháčom pokračovať. *Trnavské roviny*, roč. 1, 1951, č. 6.

60 Dokončíme úspešne výkup obilia v okrese. *Trnavské roviny*, roč. 1, 1951, č. 6.

61 DOBROVOLNÁ, Monika. Úloha propagandy na stránkach regionálneho tisku v procesu kolektivizace půdy na Chotěbořsku. In: ROKOSKÝ, J., SVOBODA, L., eds. *Kolektivizace v Československu*, s. 153.

62 Chválime – pranierujeme. *Trnavské roviny*, roč. 2, 1952, č. 16 – 17.

63 Družstevníci, buďte ostražití! *Trnavské roviny*, roč. 2, 1952, č. 26 – 27.

64 Ešte sa niektorí nepoučili, že sa čierna zakáľačka nevypláca. *Trnavské roviny*, roč. 2, 1952, č. 23 – 24.

65 Dedinský špekulant špekuluje. *Trnavské roviny*, roč. 1, 1951, č. 4.

66 Ešte o výkupe obilia v našom okrese. *Trnavské roviny*, roč. 1, 1951, č. 8.

67 Skúsenosti z tohoročného výkupu obilia z trnavského okresu. *Trnavské roviny*, roč. 1, 1951, č. 7.

Cena 50 halierov

TRNAVSKÉ ROVINY

NOVINY DRUŽSTEVNÍKOV, MALÝCH A STREDNÝCH ROĽNÍKOV OKRESU TRNAVSKÉHO

Roč. II. | Dňa 14. júna | Číslo 7.

Dedinský boháč — náš nepriateľ

Najvernejším spojencom našich zahraničných nepriateľov sú u nás dedinskí boháči. Využívajú všetky možnosti, aby škodili nášmu budovateľskému úsiliu. Neplnia dodávky, zatajujú pôdu, špatne hospodária, nedodržujú plánované stavy dobytka, ovplyvňujú členov JRD, malých a stredných roľníkov a pod. Sabotovaním chcú dedinskí boháči dosiahnuť jeden cieľ: rozvrátiť naše zásobovanie, znechutiť pracujúcich a odvrátiť ich od budovateľskej práce. Takým nepriateľom nášho pracujúceho ľudu bol aj Vendelín Braniša, dedinský boháč z Bohdanoviec, proti ktorému bolo prevedené pojednávanie pred okresným súdom v Trnave za účasti širokej verejnosti. Tento typický dedinský boháč obhospodaroval 42 ha pôdy, ale hoci sa výrobnou a dodávkovou smluvou zaviazal odovzdať na verejné zásobovanie v r. 1951 116 q pšenice, dodal len 6,60 q, raži miesto 51 q dodal iba 22,20 q, miesto 207 q jačmeňa dodal 107 q a ovos nedodal vôbec. Dlhuje nášmu zásobovaniu teda 247 q obilnín. Okrem toho nedodal 7 q strukovín, 37 q kukurice, 45 q zemiakov a 1108 q cukrovej repy. Podobne sabotérsky si počínal aj v živočíšnej výrobe, lebo miesto plánovaného stavu 15 kusov hov. dobytka choval len 7 kusov, miesto 17 ošípaných choval len 2 ošípané, v dôsledku čoho nesplnil dodávky v mäse a nedodal 419 kg hovädzieho a 2501 kg bravčového mäsa. A najhoršie v mlieku a vajciach, kde dlhuje pre naše zásobovanie 3992 litrov mlieka a 4039 kusov vajec.

No a v tomto hospodárskom roku nepreviedol vôbec jesennú sejbu a nepripravil pôdu k jarnému osevu obilia a iných plodín, takže zasa si nesplní dodávky tak v rastlinnej ako v živočíšnej produkcii.

Obrana obvineného spočíva najmä v tom, že svoju sabotážnu činnosť chcel postaviť do takého svetla, že svoje povinnosti roľníka si nemohol plniť preto, lebo nemal pracovné sily a nemal potrebné osivo. Prítomní robotníci a prac. roľníci z Bohdanoviec však potvrdili v plnej miere vinu V. Braniša, keď udali, že ako dedinský boháč v minulosti, keď mohol vykorisťovať pracovné sily, viedol svoje hospodárstvo vzorne a toto začal zanedbávať len po februári 1948 tým, že zhoršoval výnos z pozemkov nedodaním potrebného hnojiva ako aj znižovaním počtu chovaného dobytka a jeho kvality. Svedkovia bez výnimky potvrdili, že menovaný bol typický vykorisťovateľ, ktorý sa nechce zapojiť do budovateľského úsilia v našom štáte.

Preto ako vinný trestným činom sabotáže bol odsúdený na pokutu 80.000 Kčs a ku strate slobody na 6 rokov bezpodmienečne.

Zvýšte úrodu umelým doopyľovaním rastlín!

Na základe dlhoročných pokusov a praxe v poľnohospodárstve umelým doopyľovaním niektorých poľnohospodárskych kultúr bolo dosiahnuté značné zvýšenie výnosov. Je preto potrebné a žiadúce aby túto metódu pre zvýšenie úrody našich poľnohospodárskych kultúr prevádzali pracovníci ŠM, družstevníci, malí a strední roľníci, aby tak dosiahli zvýšené úrody poľnohosp. plodín.

Ako príklad uvádzame, že umelým doopyľovaním boly zvýšené hektárové výnosy pri raži o 5 q, pri kukurici o 3 q, pri slnečnici o 3,6 q, pri lucerke o 2,5 q, pri pohánke o 5,80 q.

Roľníci a družstevníci, všimnite si preto plakáty o postupe a spôsobe prevádzania umelého doopyľovania našich kultúr, ktoré boly na každú obec ONV IX. ref. zaslané za účelom zverejnenia a oboznámenia o postupe a spôsobe prevádzania prác s umelým doopyľovaním.

Uskutočníte a preveďte i vy aspoň jeden spôsob umelého doopyľovania na niektorej kultúre, ve-

★
Pod zástavou Lenina, pod vedením Stalina vpred ku komunizmu!
★

Verejné pranierovanie „dedinského boháča“ Vendelína Braniša na stránkach okresných družstevných novín (Zdroj: *Trnavské roviny*)

Stredisko STS v Ružindole prvé

Stredisko STS v Ružindole s vedúcim s. Kucekom plní plán na 100%, a to zásluhou dobrej spolupráce. Toto stredisko je dobrým pomocníkom JRD a malých a stredných roľníkov.

Naproti tomu stredisko STS v Smoleniciach s vedúcim súdruhom Čačkom je najslabším v okrese, lebo plán plní len 35%.

Musí hodne pridať, aby bolo platným pomocníkom a žatevný a mlatebný plán splnilo!

CHVÁLIME

Ukážka z rubriky *„Chválime“*
(Zdroj: *Trnavské roviny*)

sabotujú i dodávku obila […] *je treba ich stále kontrolovať a rozvíjať proti nim triedny boj*“.[68] Režimu sa tak podarilo vytvoriť ilúziu oprávnenosti zavádzania ostrejších represívnych zásahov voči majetným roľníkom a prikročenia k najtvrdším postihom. Tendencie marginalizovať túto spoločenskú skupinu nepretržite podporovala aj tlač tendenčnými výrokmi o nemožnosti „budovania socializmu na dedine“ bez ostrého „boja proti dedinským boháčom“. Mnoho trestných stíhaní bolo v skutočnosti vykonštruovaných, s vopred jasným výsledkom preukázania viny. Úlohou príslušných orgánov bolo z politických dôvodov zabezpečiť konanie verejných procesov, ktoré dostali nielen propagačný rozmer, no stali sa prostriedkom účelového prenasledovania veľkých roľníkov a aj operatívnym nástrojom štátnej moci vo vyvíjaní tlaku a zastrašovaní malých a stredných roľníkov v procese vstupu do JRD.[69] Ich propagandistické a výchovné využitie sa často uplatnilo v okresných družstevných novinách.

Verejný lynč dostali na stránkach *Trnavských rovín* aj ďalší roľníci. Vendelín Braniša z Bohdanoviec bol pre režim typickým príkladom *„nepriateľa pracujúceho ľudu“*, proti ktorému bolo vedené trestné stíhanie. Ako väčšina

68 Poučenie z tohtoročnej žatvy a mlatby a výkupu v našom okrese. *Trnavské roviny*, roč. 2, 1952, č. 19 – 20.

69 HLAVOVÁ, Viera. Roľníci v osídlach súdnej moci. Verejné procesy s roľníkmi počas kolektivizácie 1949 – 1960 na Slovensku. In: ROKOSKÝ, J., SVOBODA, L., eds. *Kolektivizace v Československu*, s. 277 a 282.

veľkých roľníkov, ktorým boli kontingenty nastavené neprimerane, ani on predpísané odvody za rok 1951 nesplnil. Pri obhospodarovaní 42 ha pôdy nedodržal určené dodávky obilnín, okrem toho neodovzdal v predpísanom množstve ani zeleninu, kukuricu, strukoviny, zemiaky a cukrovú repu.

Tab. č. 1

Plnenie predpísaných dodávok obilnín Vendelína Braniša za rok 1951[70]

Dodávky obilnín	pšenica	raž	jačmeň	ovos
predpísané	116 q	51 q	207 q	7q
splnené	6,6 q	22,2 q	107 q	0 q
Dlh spolu: 247 q				

Podobne „sabotérsky“ si počínal aj v živočíšnej výrobe, keďže namiesto predpísaných 15 ks hovädzieho dobytka choval 7, miesto 17 ošípaných choval iba 2, v dôsledku čoho neodovzdal spolu 419 kg hovädzieho a 2 501 kg bravčového mäsa. Dlh na mlieku predstavoval 3 992 litrov a na vajciach 4 039 ks.[71]

Vo verejnom procese roľník na svoju obhajobu uviedol, že predpísané dodávkové povinnosti nemohol splniť, lebo nemal dostatok krmovín a tiež pomocných pracovných síl. Na základe tohto vyjadrenia „potvrdil“ výpovede svedkov, že je *„typický vykorisťovateľ, ktorý sa nechce zapojiť do budovateľského úsilia“*. So zámerom spochybniť výpovede obvinených, boli súdmi predvolávaní svedkovia, ktorí často v záujme vlastného prospechu ochotne svedčili proti „dedinským boháčom“.

Braniša bol uznaný vinným zo spáchania trestného činu sabotáže podľa § 85 a odsúdený na trest odňatia slobody vo výške 6 rokov a ako vedľajší trest mu bola udelená peňažná pokuta 80-tisíc korún, pri ich nevymožiteľnosti bol uložený ďalší trest odňatia slobody na 10 mesiacov. Taktiež prišlo k odobraniu občianskych práv na 5 rokov a súd vyslovil konfiškáciu celého majetku obvineného a nariadil vysťahovanie celej rodiny.[72] Rodinní príslušníci 52-ročného Vendelína Braniša, 48-ročná manželka Barbora a dve deti, dcéra Marie a syn Ján vo veku 24 a 19 rokov, ku ktorým sa po odpykaní trestu mal pripojiť aj odsúdený, boli z obce Bohdanovce vyvezení „vo verejnom záujme“ dňa 19. decembra 1952 do obce Staňkovice v okrese Kutná Hora v stredných Čechách.[73]

Nemalý priestor venovala trnavská regionálna tlač verejnému procesu s dedinským boháčom Konštantínom Štefunkom, ktorý sa konal v obci Ružindol. Jeho hospodárske zaostávanie kládol článok do súvislosti s odporom roľníka k novému konceptu „socialistického poľnohospodárstva“ a vôbec nepripustil, že bez pracovných síl nestačil obhospodáriť všetku pôdu a nedokázal docieliť požadovanú živočíšnu produkciu, keďže nemal ani dostatok krmiva. Okrem pomerne štandardného obviňovania z neplnenia dodávkových povinností boli „dedinskí boháči“ upodozrievaní z najrôznejších nekalých praktík. Aj Konštantín Štefunko bol obvinený z údajne krutého zaobchádzania so svojimi zamestnancami a vystupoval ako typický príklad „kapitalistického vykorisťovateľa“, ktorý vraj svojich pracovníkov tyranizoval. Vlastné mu malo byť *„zaryté nepriateľstvo k JRD“*, jeho charakter bol naštrbený pre niekdajšie angažovanie sa v politickom živote a ako horlivý sympatizant *„amerických imperialistov sa ukájal nádejou vo vypuknutie vojny, od ktorej očakával veľa, že sa stane zase neobmedzeným pánom ľudí, ktorých v minulosti živil“*. Fantazijný rozmer Štefunkovej „záškodníckej činnosti“ dosiahlo obvinenie zo zámerného hlučného kašlania počas čítania výzvy Svetovej rady mieru, ktoré podporilo jeho profil vojnového štváča. Nemorálnosť „dedinského boháča“ vyhrotili obvinenia z *„okradnutia pracujúcich o tisícky kilogramov múky, mäsa* […] *a detí, ktoré okradol o tisícky litrov mlieka a ktoré by najradšej videl hladovať a zomierať v horiacich domoch“*.[74]

Zámerom presne pripraveného scenára série často absurdných obvinení bolo navodiť atmosféru všeobecnej nenávisti voči obžalovanému a verejné odobrenie žiadosti prokurátora o *„prísny a spravodlivý rozsudok pre obžalovaného, ktorého jeho činy ukázali ako pijavicu na tele pracujúcich“*. Konštantín Štefunko bol odsúdený na obzvlášť vysoký trest odňatia slobody v rozsahu 7 rokov, ako vedľajší trest mu bola udelená peňažná pokuta vo výške 80-tisíc korún, na dobu 10 rokov stratil všetky občianske práva a tiež bol vyslovený zákaz pobytu v Bratislavskom kraji „navždy“. Napriek neprípustnej kumulácii trestov bol rozsudok pokladaný za zaslúžený, lebo odsúdenec *„už nikdy nebude mať možnosť mariť budovateľské úsilie nášho ľudu, ktorý kladie základy svojej šťastnejšej spoločnosti, ktorý buduje novú spoločnosť, socialistickú. V tomto nebudú mať ľudia Štefunkovho typu miesto. Odsúdil ich pracujúci ľud a odsúdili sa sami“*.[75] Voči majetným roľníkom, ideologicky zaradeným do kategórie „triedneho nepriateľa“, sa všeobecne uplatňoval motív „kolektívnej prezumpcie viny“, keďže podľa smerníc straníckych

70 1 metrický cent = 1 q = 100 kg.

71 Dedinský boháč – náš nepriateľ. *Trnavské roviny*, roč. 2, 1952, č. 7.

72 ŠA Trnava, f. ONV TA I. – tajné spisy, šk. č. 307, sign. 4/952 taj. Spisy premiestnených kulakov, s. 46.

73 ŠA Trnava, f. ONV TA I. – tajné spisy, šk. č. 307, sign. 4/952 taj. Spisy premiestnených kulakov. Spis rodiny Branišovej, s. 1.

74 Na každého sabotéra príde! Dedinský boháč Konštantín Štefunko pred súdom pracujúcich. *Trnavské roviny*, roč. 2, 1952, č. 13.

75 Na každého sabotéra príde! Dedinský boháč Konštantín Štefunko pred súdom pracujúcich. *Trnavské roviny*, roč. 2, 1952, č. 13.

Manifestačné odovzdávanie obilia v Trnave v lete 1950 (Zdroj: TASR)

orgánov boli „dedinskí boháči“ posudzovaní nie ako jednotlivci, ale ako spoločenská skupina.[76]

TLAČ AKO NÁSTROJ FORMOVANIA VEREJNEJ MIENKY

Na príklade týždenníka *Trnavské roviny* možno sledovať viaceré podoby kolektivizačnej propagandy namierenej proti „dedinským boháčom“. Okresné družstevné noviny slúžili ako platforma pre jej rozširovanie a z dôvodu uplatnenia princípu konkrétnosti plnili úlohu „zanášania triedneho boja“ do každodenného života roľníkov. V rokoch 1951 a 1952 sa propagandistické úsilie v tlači vyznačovalo vôbec najostrejším prejavom, čo súviselo s uplatňovaním najtvrdších represívnych foriem voči „dedinským boháčom“ totalitným režimom. Podstatnou črtou propagandy bol odmietavý postoj k „triednemu nepriateľovi“ v podobe samostatne hospodáriacich roľníkov, ako sabotérov „socialistickej výstavby“. Kritika údajných odporcov nových pomerov dosahovala mimoriadne štvavý prejav, s akým sa nemožno stretnúť v žiadnej ďalšej fáze kolektivizácie poľnohospodárstva v Československu. Tento trend pretrvával aj v roku 1952, no útočná tematika sa začala pozvoľna prelínať s propagovaním úspechov kolektivizácie a prínosmi „socialistického družstevníctva“.[77]

Intenzitu kolektivizačnej propagandy proti „dedinským boháčom“ na stránkach zvolenej regionálnej tlače možno sledovať v počte analyzovaných článkov. Za druhý polrok roku 1951 sa tejto tematike venovalo 16 článkov a v roku 1952 to bolo spolu 20 článkov.[78] Zmeny, ktoré predurčil spoločensko-politický vývoj v roku 1953, ovplyvnili i vývoj kolektivizačného procesu a priniesli odvetviu poľnohospodárstva viaceré obmeny. I keď v jeho prvej polovici kulminovali represívne opatrenia voči súkromne hospodáriacim roľníkom a strana stále presadzovala nevyhnutnosť podpory a upevnenia existujúcich JRD, v dôsledku medzinárodnej situácie a aktuálneho vnútropolitického vývoja prišlo k novým trendom v plánoch priemyselnej a poľnohospodárskej výroby. Stranícka politika pripustila zmiernenie tempa kolektivizácie československého vidieka a akceptovanie viacerých chýb pri budovaní socialistickej dediny. Ministerstvo hospodárstva preto na základe uznesení ÚV KSČ znížilo normy povinných dodávok, zvýšilo výkupné ceny niektorých hlavných poľnohospodárskych produktov z úrody z roku 1953, súčasne znížilo maloobchodné ceny osiva, roľníkom a družstvám bolo možné poskytnúť výhodné úvery. Tieto výdobytky stranícke štruktúry

76 HLAVOVÁ, Viera. Fenomén „kulaka“ v procese kolektivizácie na Slovensku v rokoch 1949 – 1960. In: HLAVOVÁ, Viera. *Forum historiae 01/2016. (De)formovanie vidieka v procese kolektivizácie*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2016, s. 47. [cit. 2022-6-20]. Dostupné na: http://forumhistoriae.sk/documents/10180/1709287/hlavova.pdf

77 *„Roľníci pri podpisovaní dodávkových úloh, ktoré boli oproti minulému roku zvýšené, chápali zvýšenie dodávok ako svoj príspevok v mierovom úsilí pracujúceho ľudu celého sveta, čo potvrdili manifestačným podpisovaním zmlúv.“* Manifestačné podpisovanie dodávkových zmlúv v obci Jaslovce. *Trnavské roviny*, roč. 2, 1952, č. 6.

78 Okresné družstevné noviny vydávali v roku 1951 všetky okresy, avšak často nepravidelne. Zohľadnením tejto okolnosti a prípadným nezachovaním niektorých vydaní týždenníka *Trnavské roviny* práca analyzovala z prvého ročníka 8 vydaní, z druhého ročníka 24 vydaní a z tretieho ročníka 17 vydaní.

Po dedine boháč chodí,
škodca, čo vám najviac škodí.
Žiť chce ako nikto iný
z maloroľníkovej driny.
Žať, čo nesial, vždy by chcel,
to je hlavný nepriateľ!

★

Často v zemiakovej vňati
mandelinka šarapatí.
Americký chrobák je to,
strážte polia celé leto!
By zemiakov bolo dosť,
ničiť ho — je povinnosť.

Kolektivizačná propaganda vo veršoch
(Zdroj: *Trnavské roviny*)

Stefan Heriban:

ŽATVA

Ide roľník po záhumní,
nesie kosu na pleci,
veselo si vykračuje
a sám sebe vraví si:

„Dvadsať krížov si dnes skosím,
už o štvrtej si budem piskať [ulicou,
nechcem ver ja na kosenie [smluvu
so strojovou stanicou.“

Roľník s prácou o šiestej
nie je ešte hotový,
pot sa z čela mu valí
chrbát celý znojový.

„Každý múdry ihneď vidí,
že kosačka lepšie kosí
jak ja sám!
Bodaj by tých porantalo,
čo veria len hen kosám!“

Teraz viem už, čo vy chcéte,
neprajníci v celom svete!
So strojom je ľahšia práca,
roľníkovi sa vypláca.

Never, roľník, neprajníkom,
staň sa dobrým družstevníkom!
Do spoločnej práce poďme,
JRD budovať spolu svorne.

Väčši výnos dosiahneme,
lepšie sa mať my budeme!“

Báseň k propagovaniu predností družstevných pracovných foriem (Zdroj: *Trnavské roviny*)

zavádzajúco pripisovali hospodárskym úspechom v plnení päťročnice, s ďalšími, nepochybne optimistickými vyhliadkami na znižovanie cien poľnohospodárskych výrobkov.[79] Zníženie cien propagovali viaceré články, ktoré nastavili priam idylický obraz života ľudovodemokratickej spoločnosti: *„Všetkého je, za lacné peniaze, dobre sa nám žije.“*[80]

V snahe utvrdiť občanov o tejto predstave, ponúkala tlač články upozorňujúce na vykorisťovateľský charakter štátov „západného imperializmu“, ktoré *„ožobračujú pracujúci ľud zvyšovaním cien a zhrabovaním väčších ziskov“*.[81] K ďalším témam patrili výzvy na zvyšovanie poľnohospodárskej výroby, upevnenie a ďalší rozvoj JRD, využívanie mechanizačných prostriedkov, dosiahnutie vyšších výnosov, rozvoj živočíšnej výroby, socialistické súťaženie, vízia nového, šťastného a spokojného života. Články zamerané proti bohatým roľníkom sa obmedzili na minimum. Kritizovali sa najmä čierne zakáľačky či zatajenie chovaných hospodárskych zvierat, no dôsledkom už nebolo potrestanie vinníka niekoľkoročným väzením, ale odsúdením na trest odňatia slobody maximálne na niekoľko mesiacov a zaplatenie pokuty spravidla od 5 000 do 20 000 Kčs. V redakčnom slovníku stratil na intenzite termín „dedinský boháč“ a bol nahradený menej expresívnymi termínmi *„špekulant, neprajník, sabotér“*.[82] Sledovanej tematike sa v roku 1953 venovalo v *Trnavských rovinách* iba 5 článkov.

Pre mimoriadne okolnosti z roku 1953 sa obnovili nádeje ľudí na zmarenie prebiehajúceho vývoja, čo súviselo s neochotou zotrvať v spoločnej družstevnej práci. Nový prezident Antonín Zápotocký v kľúčových prejavoch na Klíčavskej priehrade a v obci Stěžery pripustil, že družstevníkom, ktorí budú chcieť z JRD vystúpiť, strana nebude brániť. Dôsledkom týchto vyjadrení o dobrovoľnom charaktere členstva v JRD do novembra 1953 vystúpilo z družstiev a z kolektivizačného programu mnoho členov.[83] Správy o *„podávaní odhlášok z družstva“* ohlasovali aj *Trnavské roviny*.[84] Na jednej strane sa skončil bezohľadný tlak na zakladanie JRD a roľníci mohli za istých podmienok družstvo opustiť a hospodáriť samostatne, avšak na strane druhej nedostali naspäť poľnohospodárske stroje, inventár a dobytok, ktoré vložili do družstva. V nasledujúcich rokoch nastúpil režim politiku tolerovania súbežnej existencie súkromných roľníckych hospodárstiev, JRD a štátnych statkov. Tento prístup mal za cieľ stabilizovať československé poľnohospodárstvo

79 Úspech, ktorý zaväzuje všetkých roľníkov v našom okrese. *Trnavské roviny*, roč. 3, 1953, č. 22 – 23.
80 Napríklad S radosťou sa kupuje za nové ceny. *Trnavské roviny*, roč. 3, 1953, č. 22 – 23.
81 Čo sú nútené priznať v kapitalistických štátoch noviny. *Trnavské roviny*, roč. 3, 1953, č. 22 – 23.
82 Každého špekulanta zastihne spravodlivý trest. *Trnavské roviny*, roč. 3, 1953, č. 1 – 2; Špekulantom v našom okrese to neprejde! *Trnavské roviny*, roč. 3, 1953, č. 5 – 6; Klamať úrady sa nevypláca. *Trnavské roviny*, roč. 3, 1953, č. 13 – 14.
83 Bližšie pozri napríklad URBAN, Jiří. *Kolektivizace venkova v Horním Polabí*. Praha: ÚSTR – Karolinum, 2016, s. 274 – 290.
84 Družstevníci, malí a strední roľníci trnavského okresu oslávili tohoročné mierové dožinky. *Trnavské roviny*, roč. 3, 1953, č. 20.

a zvýšiť jeho produkciu. Životná úroveň roľníka však nijako zvlášť nerástla, práve naopak. V dôsledku neprimeraného nastavenia odvodov, mnohých chýb pri zakladaní a hospodárení JRD sa proklamovaný nárast hospodárskej produkcie dlhodobo nedostavoval.[85]

ZÁVER

Tradície, o ktoré sa roľníci po generácie opierali, boli novým socialistickým poriadkom ponímané ako *„staré predsudky, a tak ako sa rozorali stokrát prekliate medze a pásiky rôľ, tak treba rozorať i myslenie"*.[86] Zámerom komunistického režimu bolo pretvoriť nielen základné princípy roľníctva a odvetvia poľnohospodárstva ako takého, no zmeny sa dotýkali celej spoločnosti, v cielenom prelome zmýšľania, zvyklostí, či spôsobu života občanov. Za systematickým pôsobením na názory, postoje a emócie stál úmysel presvedčiť a získať ich pre ideologické ciele, až po samotnú identifikáciu s nastolenými úmyslami.[87] Zásadné zmeny doľahli aj na poľnohospodárstvo, kde dôsledkami represií roľníckeho stavu najviac trpeli „dedinskí boháči", ktorých režim označil za úhlavných „triednych nepriateľov". Ako skutoční či domnelí odporcovia režimu boli s podporou dômyselnej propagandy, ktorá mala za úlohu presvedčiť širokú verejnosť o ich nebezpečenstve a vine, intenzívne prenasledovaní. Spomedzi všetkých médií podporila tieto tendencie predovšetkým tlač, a to nielen štátna, ale aj regionálna, ktorá nešetrila ostrou rétorikou a mimoriadne útočným a hrubým prejavom. Rozsiahla kampaň v tlači namierená proti „dedinským boháčom" nepochybne podporila ich prenasledovanie, trestanie a konečnú likvidáciu.

Silvia Haladová • Collectivization propaganda against the "village rich" using the example of the local cooperative newspaper *Trnavské roviny* (1951–1953)

The Communist regime established in Czechoslovakia after February 1948 used many forms of persecution with a community-wide scope to advance its intentions. Fundamental changes also affected the agricultural sector, in which a gradual transformation of farming methods took place as a result of collectivisation. The transformation consisted in the building of collective agricultural production, central-administrative management and planning, and the elimination of the traditional way of life of self-farming peasants. The regime presented the wealthy peasants, the "village rich", as the main enemies of the established tendencies, against whom it implemented an uncompromising application of escalating repressive measures. The totalitarian regime used all available media, especially the press, to gain support for its goals. Propaganda efforts to accelerate collectivisation took in the press the form of increasingly strident rhetoric and ruthless attacks on the large peasants. The paper observed the reflection of the outlined issues on the pages of the cooperative newspaper of the Trnava district – *Trnavské roviny* in 1951–1953 during the harshest phase of collectivisation in Czechoslovakia, accompanied by many repressive measures and prosecution of wealthy peasants fully reflected in the periodicals.

Mgr. Silvia Haladová, PhD. (1975)

Vyštudovala históriu na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity, titul PhD. jej bol udelený v roku 2008 na Univerzite Komenského v Bratislave v odbore archívnictvo a pomocné vedy historické. Do roku 2018 pôsobila ako odborná asistentka na Katedre historických vied a stredoeurópskych štúdií Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. V súčasnosti je pracovníčkou Centra výskumu obdobia neslobody Ústavu pamäti národa. Vo svojej vedeckej činnosti sa zameriava na slovenské dejiny 20. storočia, predovšetkým sa venuje téme násilnej kolektivizácie a regionálnym dejinám. Je autorkou troch monografií, vysokoškolskej učebnice, niekoľkých desiatok vedeckých štúdií a odborných článkov publikovaných doma aj v zahraničí. Vo viacerých publikáciách spracovala obdobie slovenských dejín 20. storočia so zameraním na trnavský región.

Kontakt: silvia.haladova@upn.gov.sk

85 SLEZÁK, Lubomír. Úspěchy a prohry zemědělského družstevnictví. In: *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*, s. 12.

86 Začíname piaty rok Gottwaldovej päťročnice. *Trnavské roviny*, roč. 3, 1953, č. 1 – 2.

87 BARTÁK, Jan. *Průvodce minovým polem propagandy. Soubor textů z mezinárodní konference Média jako překážka v komunikaci?, Litoměřice 2002*. Praha: Vivo, 2003, s. 85 – 89.

SÚDNE REHABILITÁCIE AKO DETERMINANT POLITICKO-SPOLOČENSKÉHO VÝVOJA NA SLOVENSKU V PRVEJ POLOVICI ROKU 1963

BRANISLAV KINČOK

Začiatkom 60. rokov bola situácia v sovietskom bloku v porovnaní s turbulentnými udalosťami druhej polovice 50. rokov relatívne pokojná. Dochádzalo však k prehodnocovaniu mnohých „nemenných" právd minulosti, čo vyvolávalo v srdciach i vo vedomí státisícov ľudí zmätok, obavy, ale aj nádeje, že socializmus predsa len vyrastie zo svojich detských chorôb, že sa pretvorí na spoločenský systém, v ktorom bude môcť človek dôstojne žiť. Podobné to bolo aj v Československu, kde mocenský monopol držala vo svojich rukách naďalej komunistická strana, ktorá sa už od porážky maďarskej revolúcie v roku 1956 cítila istejšia a pevnejšia. Politické perzekúcie oponentov režimu síce v neporovnateľne menšej intenzite a forme stále pokračovali, no navonok sa život v Československu do určitej miery upokojil a triedny boj ustúpil do úzadia. Začali sa diať veci, ktoré boli v predchádzajúcej dekáde, ale aj v rokoch neskorších nemysliteľné a pre ľudí nepredstaviteľné. Menila sa podoba miest a vidieka, postupne sa zvyšovala životná úroveň. Veľký rozvoj zaznamenala aj kultúra – najmä literatúra a film. Zmenami (najmä vnútornými) prechádzala aj samotná vládnuca komunistická strana. Nepozorovane sa v nej začali vytvárať dva protichodné politické a filozofické smery, ktoré mali zjednodušene povedané iné „pohľady na život". O slovo sa hlásila najmä mladá generácia členov a funkcionárov komunistickej strany.[1] Prejavom prichádzajúcich zmien bolo aj nové, na rozdiel od rokov 1955 – 1957, už plnohodnotnejšie kolo rehabilitácií komunistických funkcionárov, ktoré odštartovalo v roku 1962.

Otázka rehabilitácií obetí politických procesov prvej polovice 50. rokov, predovšetkým z radov bývalých reprezentantov vládnucej komunistickej strany, teda nebola len fenoménom 60. rokov. Prvýkrát sa výrazným spôsobom prejavila krátko po XX. zjazde Komunistickej strany sovietskeho zväzu (KSSZ), ktorý sa uskutočnil vo februári 1956. Zaznel na ňom pamätný prejav sovietskeho lídra Nikitu S. Chruščova, v ktorom o. i. kritizoval kult osobnosti a čiastočne odhalil stalinské zločiny. Prejav otriasol svetovým komunistickým hnutím a v celom sovietskom bloku vyvolal pochybnosti nad nedávno uskutočnenými politickými procesmi a silný tlak na ich prehodnotenie. V Maďarsku bol rehabilitovaný popravený László Rajk a symbolický pohreb jeho pozostatkov sa stal predohrou maďarskej revolúcie. V Poľsku bola vyhlásená rozsiahla amnestia, v rámci ktorej bola na slobodu prepustená veľká časť politických väzňov a do čela vládnucej Poľskej zjednotenej robotníckej strany nastúpil v rokoch 1951 – 1954 väznený Władysław Gomułka. V Bulharsku boli rehabilitovaní komunistickí funkcionári, nezákonne odsúdení v roku 1949 v politickom procese s Trajčom Kostovom.[2]

Aj v Československu prebehli krátko po XX. zjazde KSSZ diskusie o politických procesoch a rehabilitáciách ich

1 LONDÁK, Miroslav, SIKORA, Stanislav, LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava: VEDA, 2002, s. 15; PETRÁŠ, Jiří, SVOBODA, Libor, eds. *Předjaří. Československo 1963–1967*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2016, s. 7 – 8.

2 BURSÍK, Tomáš, PAŽOUT, Jaroslav. Politické procesy v Československu v zakladatelském období komunistického režimu, jejich revize a rehabilitace obětí – základní charakteristika. In: BURSÍK, Tomáš, PAŽOUT, Jaroslav, eds. *Revize politických procesů a rehabilitace jejich obětí v komunistickém Československu. Mezinárodní, vnitropolitické, právní a společenské aspekty*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2021, s. 14 – 15.

obetí. Vo vedení Komunistickej strany Československa (KSČ) si však udržali prevahu funkcionári priamo spätí s organizovaním politických procesov, ktorí sa báli vlastnej zodpovednosti a po skúsenostiach s rehabilitáciami v Maďarsku sa obávali podobného vývoja aj v Československu. Preto sa napokon priklonili k tomu, aby sa celý problém riešil „tichou cestou" – obnovou súdnych konaní po podaní sťažností pre porušenie zákona – alebo využitím inštitútu milosti a amnestie. Komunistické vedenie síce v januári 1955 zriadilo komisiu na *„přezkoumání a přehodnocení některých soudních případů z hlediska výše trestů"* Barákova komisia), no jej takmer 33-mesačná činnosť bola žalostná, pretože až na niekoľko prípadov zostali nezákonné rozsudky v platnosti, prípadne boli len zmiernené.[3] Na Slovensku bol pritom v centre pozornosti najmä prípad tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov[4], v čele ktorého stál bývalý slovenský prominentný komunistický funkcionár Gustáv Husák. Tlak na riešenie tohto prípadu bol silne prítomný už bezprostredne po XX. zjazde KSSZ, pričom išlo najmä o tlak zdola – z akademického prostredia a od časti bývalých vyššie postavených funkcionárov Komunistickej strany Slovenska (KSS). Avšak už koncom roku 1956 došlo k opätovnému pritvrdeniu politickej línie v Československu a komunistický režim sa snažil o konsolidáciu situácie a návrat k pomerom pred sovietskym

Nikita S. Chruščov počas XX. zjazdu KSSZ v roku 1961 (Zdroj: www.newrzhev.ru)

zjazdom. To viedlo k novej sérii politických procesov, ktorá najmä na Slovensku vyvrcholila v roku 1959.

Na nasledujúcich stranách sa pokúsime nadviazať na ďalší politický vývoj v sovietskom bloku, v Československu a v rámci neho predovšetkým na Slovensku. Hlavným cieľom predloženej práce je pomocou využitia rozsiahleho archívneho materiálu analyzovať vplyv nového kola rehabilitácií bývalých slovenských komunistických funkcionárov odsúdených v politických procesoch v rokoch 1949 – 1954 na politicko-spoločenský vývoj na Slovensku v prvej polovici roku 1963. Štúdia je časovo ohraničená na jednej strane XXII. zjazdom KSSZ, ktorý sa uskutočnil v októbri 1961, a na strane druhej vznikom barnabitskej rehabilitačnej komisie v júni 1963. K tomuto ohraničeniu sme pristúpili hlavne z rozsahových dôvodov, pričom si uvedomujeme, že vývoj vo zvyšných mesiacoch roku 1963 s predchádzajúcimi udalosťami úzko súvisel. Sústredíme sa v prvom rade na analýzu činnosti Kolderovej rehabilitačnej komisie, ktorej výsledky rozhodujúcim spôsobom ovplyvnili nasledujúci vývoj na Slovensku. Úplne logicky sa zameriame najmä na kľúčovú politicko-spoločenskú kauzu, ktorá traumatizovala slovenskú spoločnosť už od začiatku 50. rokov – prípad tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov, v ktorého centre stál ambiciózny Gustáv Husák. Napriek tomu, že tejto problematike sa venovali už viaceré práce[5], pokúsime sa v tejto štúdii priniesť ešte hlbší a objavnejší ponor do činnosti Kolderovej rehabilitačnej komisie a dopadu jej výsledkov na slovenskú spoločnosť.

ČO PREDCHÁDZALO NOVÝM REHABILITÁCIÁM

Novej etape rehabilitácií komunistických funkcionárov odsúdených v rokoch 1949 – 1954 predchádzalo viacero vnútropolitických a zahraničnopolitických udalostí, ktoré viac či menej ovplyvnili ich priebeh. V prvom rade vyhlásenie amnestie z mája 1960 a prepustenie tisícok politických väzňov na slobodu spôsobilo v rámci problematiky politických procesov a rehabilitácií narušenie informačného monopolu

3 KINČOK, Branislav. Prvé pokusy o revíziu prípadu tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov (1954 – 1960). *Pamäť národa*, roč. 14, 2018, č. 4, s. 22 – 43.

4 Pojem (slovenský) buržoázny nacionalizmus by sa ako produkt stalinskej terminológie mal podľa správnosti uvádzať v úvodzovkách alebo s prívlastkom takzvaný. Pre jeho časté používanie v texte však od takéhoto postupu vo väčšine prípadov upustíme.

5 Problematike rehabilitácií v prvej polovici 60. rokov sa venovali nasledujúce práce: BURSÍK, T., PAŽOUT, J., eds. *Revize politických procesů a rehabilitace jejich obětí v komunistickém Československu*; DOSKOČIL, Zdeněk. *V žaláři a vyhnanství. Ladislav Novomeský v éře stalinismu a poststalinismu*. Praha: NLN, s. r. o.; Historický Ústav AV ČR, v. v. i., 2020; GRISOVÁ, Hana. *„Barnabitská" komise. Její činnost a výsledky*. Diplomová práca. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého, 2011; KAPLAN, Karel. *Druhý proces Milada Horáková a spol. – rehabilitační řízení 1968–1990*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2008; LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E. *Predjarie*; PEŠEK, Jan. *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov. Politicko-mocenské aspekty vývoja*. Brno: Nakladatelství Prius, 2005; MACHÁČEK, Michal. *Gustáv Husák*. Praha: Vyšehrad, 2017; SLABOTÍNSKÝ, Radek. *Amnestie prezidenta republiky v letech 1960 a 1962 a rehabilitace politických vězňů v 60. letech*. Dizertačná práca. Brno: Masarykova univerzita, 2010; ŠIŠKA, Miroslav. *O procesech a rehabilitacích. (Zpráva „Pillerovy komise" o politických procesech a rehabilitacích v Československu v letech 1949–1968.) II*. Praha: Florenc, 1990; UHER, Jan. *Zo zákulisia rehabilitácií. Tajomstvo Kolderovej komisie*. Bratislava: Kalligram, 2001; VEBER, Václav. O rehabilitacích a o tom, co s nimi souvisí. *Securitas imperii*, roč. 13, 2010, č. 1, s. 10 – 29.

Rudolf Barák pred súdom v roku 1962
(Zdroj: reprofoto)

komunistickej strany. Prostredníctvom šepkanej propagandy sa informácie o zločinoch z predchádzajúceho obdobia začali nekontrolovateľne šíriť aj medzi verejnosťou.[6] To samozrejme zvyšovalo domáci tlak na vyrovnanie sa s neblahým dedičstvom politických procesov.

Dôležitou vnútropolitickou udalosťou, zo začiatku však s problematikou rehabilitácií priamo nesúvisiacou, bola personálna zmena na poste ministra vnútra, ktorá bola súčasťou politického pádu Rudolfa Baráka. Dovtedajší minister vnútra bol ešte začiatkom roku 1961 osobou, ktorá disponovala mimoriadnou mocou. Od septembra 1953 fakticky riadil Štátnu bezpečnosť (ŠtB), bol súčasťou najužšej mocenskej skupiny – od júna 1954 členom politického byra ústredného výboru (ÚV) KSČ a od marca 1959 aj námestníkom predsedu (neskôr podpredsedom) československej vlády. Vďaka svojim rastúcim osobným ambíciám sa postupne dostal do mocenského konfliktu s prvým mužom strany a prezidentom republiky Antonínom Novotným, na ktorého dlhodobo zbieral kompromitujúce materiály a súčasne sa neúspešne pokúšal podrývať jeho autoritu u Sovietov.[7] Proti prvému tajomníkovi plánoval vo vhodnom čase verejne vystúpiť, no Novotný nič neriskoval a vysporiadal sa s ním veľmi tvrdo, s použitím všetkých dostupných (aj nelegálnych) mocenských nástrojov. Baráka najskôr 20. júna 1961 odvolali z funkcie ministra vnútra, 30. januára 1962 zatkli a začiatkom februára odvolali zo všetkých funkcií a následne aj vylúčili z KSČ. V apríli 1962 ho v politickom procese odsúdili za trestné činy sabotáže a rozkrádania majetku v socialistickom vlastníctve na 15 rokov odňatia slobody.[8] Barák nebol žiadnou výraznou prekážkou pre odštartovanie novej vlny rehabilitácií a jeho politický pád a odsúdenie s touto problematikou primárne nesúvisia. Lenže, ako si ukážeme ďalej, práve cez osobu bývalého ministra vnútra a vedúceho prvej „rehabilitačnej" komisie sa už začiatkom roka 1963 ospravedlňovala nedôslednosť, resp. zlyhanie rehabilitácií v rokoch 1955 – 1957.

Rudolfa Baráka vo funkcii ministra vnútra vystriedal 37-ročný Lubomír Štrougal, ktorý sa z krajského straníckeho funkcionára postupne vypracoval až na člena ÚV KSČ a ministra poľnohospodárstva a lesného hospodárstva.[9] Tesne po nástupe do funkcie zistil, že sa na ministerstve vnútra nachádza veľké množstvo materiálov, resp. dokumentácie z politických procesov s významnými komunistickými funkcionármi (išlo o zvláštny fond operatívneho archívu MV). Spolu so svojimi spolupracovníkmi ich v nasledujúcich týždňoch a mesiacoch študoval[10] a postupne dospel k záveru, že sa v nich nachádza veľké množstvo nezrovnalostí a dokonca vyslovených lží. Keď svoje zistenia konfrontoval so záverečnou správou Barákovej komisie, zistil, že táto ich vôbec nereflektovala. Automaticky sa tak v okolí ministra vnútra vynorila otázka, čo robiť s evidentne vykonštruovanými prípadmi odsúdených komunistických funkcionárov.[11] Z vlastnej iniciatívy však nemohol vykonať nič, pretože by mohol čeliť vážnym problémom. Túto dilemu nakoniec pomohol vyriešiť XXII. zjazd KSSZ a udalosti, ktoré po ňom nasledovali.

Z hľadiska realizácie novej etapy rehabilitácií bývalých českých a slovenských komunistických funkcionárov odsúdených v politických procesoch v rokoch 1949 – 1954, môžeme XXII. zjazd KSSZ (17. – 31. októbra 1961) považovať za jeden z kľúčových momentov. Jednou z nosných tém zjazdu bola kritika tzv. protistranníckej skupiny (tvorili ju najmä Viačeslav

6 KAPLAN, K. *Druhý proces Milada Horáková a spol.*, s. 45 – 46.

7 MACHÁČEK, M. *Gustáv Husák*, s. 325.

8 Bližšie k prípadu Rudolfa Baráka pozri TOMEK, Prokop. *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 109 – 144; TOMEK, Prokop. Barák Rudolf. In: ANEV, Petr, BÍLÝ, Matěj, eds. *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989), A–K*. Praha: Academia; Ústav pro studium totalitních režimů, 2018, s. 132 – 136.

9 Lubomír Štrougal vykonával funkciu ministra vnútra od 22. 6. 1961 do 23. 4. 1965. Koncom 60. rokov sa stal súčasťou najužšieho straníckeho vedenia a v rokoch 1970 – 1988 bol predsedom vlády ČSSR. Bližšie k jeho osobe pozri TREPEŠ, Matěj. Štrougal Lubomír. In: ANEV, Petr, BÍLÝ, Matěj, eds. *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989), L–Z*. Praha: Academia; Ústav pro studijum totalitních režimů, 2018, s. 423 – 428; KALOUS, Jan a kol. *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejích náměstci.* Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, s. 174 – 177.

10 Zhodou okolností práve dokumentácia z prípadu Gustáv Husák a spol. bola jednou z prvých, ktoré sa novému ministrovi vnútra dostali do rúk a ktorú si už v roku 1961 osobne celú preštudoval. Kolektív autorov. *Štrougal o Husákovi. A jiné vzpomínky na minulost*. Praha: Antonín Boráň – BONDY, 2009, s. 32; ŠTROUGAL, Lubomír. *Ještě pár odpovědí*. Praha: Nakladatelství Epocha a Pražská vydavatelská společnost, 2011, s. 67.

11 Kolektív autorov. *Štrougal o Husákovi*, s. 32.

M. Molotov, Lazar Kaganovič, Georgij M. Malenkov a Kliment J. Vorošilov), ktorá sa v roku 1957 neúspešne pokúšala o stranícky prevrat. Prostredníctvom tejto kritiky boli delegáti zjazdu a neskôr i široká verejnosť v ZSSR a v jeho satelitoch informovaní o ďalších zločinoch zo Stalinovej éry.[12] Súčasne s tým sa oznámila rehabilitácia komunistických funkcionárov, ktorí boli v 30. rokoch obvinení z ukrajinského buržoázneho nacionalizmu.[13] Bolo evidentné, že v ZSSR odštartovala druhá etapa tzv. destalinizácie.[14] Podobný proces plánoval sovietsky vodca Chruščov presadzovať aj v ďalších krajinách sovietskeho bloku. Na zjazde sovietskych komunistov bola samozrejme prítomná aj delegácia KSČ na čele s prvým tajomníkom ÚV KSČ a prezidentom republiky Antonínom Novotným.[15] Priebeh zjazdu veľmi pozorne sledovali, pretože jeho závery boli pre (nielen) československých komunistov „návodom", akú politickú líniu presadzovať po návrate do Československa. Ešte počas zjazdových rokovaní naliehal Chruščov na Novotného, aby v Československu, kde sa rehabilitácie obetí politických procesov zatiaľ neuskutočnili, odhalil porušovanie zákonnosti z obdobia 50. rokov, pričom ho varoval, že ak to neurobí on, urobia to za neho iní. Sovietsky vodca tým evidentne narážal na mocenské ambície podpredsedu vlády a bývalého ministra vnútra Baráka.[16] O tom, že presadzovanie novej línie myslí Moskva vážne, sa priamo na zjazde presvedčila aj delegácia KSČ. Jej členovia ešte 28. októbra položili veniec k Mauzóleu Vladimíra I. Lenina a Josifa V. Stalina, ktorým si však pripomínali už len pamiatku „Veľkého Lenina".[17] Keď 2. novembra 1961 odlietali z Moskvy do Prahy, zabalzamované telo Stalina už v mauzóleu neležalo, pretože ho len niekoľko hodín po skončení zjazdu, na základe

Zahájenie XXII. zjazdu KSSZ (Zdroj: www.rossaprimavera.ru)

12 O činnosti tzv. protistraníckej skupiny a o ďalších Stalinových zločinoch informovali zjazdových delegátov najmä prvý tajomník ÚV KSSZ N. S. Chruščov a predseda Výboru štátnej bezpečnosti (KGB) pri rade ministrov ZSSR Alexander N. Šelepin. Podrobnejšie referovali najmä o pozadí vraždy Sergeja M. Kirova z decembra 1934 a o prípadoch sovietskych maršalov a generálov popravených v roku 1937. Závěrečný projev soudruha N. S. Chruščova. *Rudé právo*, roč. 42, 1961, č. 301, s. 3; Z vystoupení soudruha A. N. Šelepina. *Rudé právo*, roč. 42, 1961, č. 300, s. 3.

13 MACHÁČEK, M. *Gustáv Husák*, s. 325; DOSKOČIL, Z. *V žaláři a vyhnanství*, s. 292.

14 Samozrejme, z väčšej časti sa tento proces opäť obmedzoval len na nezákonnosti, represiu a politické procesy s bývalými vedúcimi komunistami: *„Na XXII. sjezdu byl podán otřesný obraz o hnusných činech porušování socialistické zákonnosti, o hromadných represích vůči nevinným stranickým, státním, vojenským i komsomolským kádrům, k nimž spolu se Stalinem dávali svůj souhlas i přímé pokyny Molotov, Malenkov, Kaganovič a další."* Národní archiv České republiky (ďalej NA) Praha, fond (ďalej f.) Politické byro ÚV KSČ, 1954 – 1962 (ďalej 02/2), škatuľa číslo (šk. č.) 326 – 327, archívna jednotka (ďalej a. j.) 417, bod číslo (ďalej b. č.) 1. Návrh správy z XXII. zjazdu KSSZ a závery pre prácu strany zo 14. 11. 1961, s. 31.

15 Okrem A. Novotného boli súčasťou československej delegácie aj ďalší členovia ÚV KSČ – V. Široký, Vladimír Koucký, Jozef Lenárt a Oldřich Pavlovský. Delegace komunistické strany Československa na zasedání XXII. sjezdu KSSS. *Rudé právo*, roč. 42, 1961, č. 289, s. 1.

16 MACHÁČEK, M. *Gustáv Husák*, s. 325; DOSKOČIL, Z. *V žaláři a vyhnanství*, s. 292.

17 Delegace KSČ položila věnec k mauzoleu v Moskvě. *Rudé právo*, roč. 42, 1961, č. 301, s. 1.

rozhodnutia jeho delegátov, pochovali pri kremeľskom múre. Pri odlete zo Sovietskeho zväzu si tak Novotný a spol. určite uvedomovali, že novú vlnu „odstraňovania dôsledkov kultu osobnosti" budú musieť chtiac-nechtiac presadzovať aj v Československu.

Prvýkrát sa o priebehu a záveroch XXII. zjazdu KSSZ rozsiahlejšie rokovalo na zasadnutí politického byra ÚV KSČ 14. novembra 1961, a to v súvislosti s prípravou správy o vplyve záverov sovietskeho zjazdu na ďalšiu prácu KSČ, ktorú mal Novotný predniesť na plenárnom zasadnutí ÚV KSČ (15. – 17. novembra). Návrh správy a aj diskusia k jej obsahu reflektovali aj problematiku vyrovnania sa s dedičstvom obdobia rokov 1948 – 1954, konkrétne s odsúdením komunistických funkcionárov v politických procesoch. Z priebehu zasadnutia politického byra je zrejmé, že vedenie KSČ síce prijalo program a závery schválené sovietskym zjazdom za svoje, no do nového prešetrovania starých prípadov sa mu príliš nechcelo. Dôvodom bol najmä fakt, že v najužšom straníckom vedení mali stále prevahu osoby, ktoré sa priamo podieľali na organizovaní vykonštruovaných súdnych konaní a stále odmietali za svoju vtedajšiu činnosť vyvodiť politickú zodpovednosť. Zo začiatku sa teda všetko opäť nieslo v starom duchu: *„Tam, kde byli za Slánského nebo v důsledku jiných nezákonných činů postiženi nevinní lidé, kteří se ničeho nedopustili proti straně ani proti republice, zjednali jsme nápravu. Byli zcela rehabilitováni a odškodněni, vráceno jim členství ve straně, mají plnou důvěru a pracují opět ve stranických, státních, společenských organizacích nebo ve vědeckých institucích. Křivdy byly odstraněny a tito soudruzi mají plnou možnost uplatit se v práci a dát své schopnosti ve prospěch naší socialistické společnosti."*[18] V úlohe hlavného vinníka všetkých nezákonností bol potvrdený československý Berija[19] – Rudolf Slánský, spolu s jeho najbližšími spolupracovníkmi, čím sa aj naďalej prechádzal mlčaním fakt, že Slánského „zločinecké metódy" v rovnakej forme a intenzite prekvitali aj po jeho poprave. Pod tlakom atmosféry a záverov XXII. zjazdu KSSZ si však Novotný uvedomoval, že aj v tejto otázke musí pristúpiť aspoň k nejakým ústupkom. Z toho dôvodu sa v jeho správe prvýkrát konštatovalo, že vynesené tresty v prípade Rudolf Slánský a spol. boli prísne a odsúdení nemali byť popravení. Rovnako prvýkrát sa tu objavili aj úvahy o zodpovednosti Klementa Gottwalda za stranícke čistky a informácie o jeho alkoholizme (o tom však boli informovaní len členovia pléna ÚV KSČ, pretože zo správy uverejnenej v straníckej tlači táto časť vypadla).[20] Do konečnej (politickým byrom schválenej) Novotného správy sa dokonca dostala aj pasáž, ktorá čiastočne pripúšťala možnosť opätovného otvorenia prípadov odsúdených komunistických funkcionárov: *„Ústřední výbor stojí přirozeně i dnes naprosto pevně a otevřeně na stanovisku, že má být dán plný průchod státní i stranické spravedlnosti všude tam, kde byla porušena. A proto, pokud jsou ještě případy porušení socialistické zákonnosti a nebyly vyřízeny, strana je bude spravedlivě posuzovat."* Aj keď bola táto možnosť výrazným spôsobom ohraničená, pretože sa zároveň konštatovalo, že stranícke vedenie v žiadnom prípade nepripustí, aby *„někde zneužíval věcí, již dříve vyřešených k demagogickým výpadům proti naší straně. A jako zcela neopodstatněné odmítáme neodpovědné volání po rehabilitaci těch lidí, kteří se sami provinili svým hrubým porušováním socialistické zákonnosti v éře Slánského…"*[21], išlo v tejto problematike, v porovnaní s predchádzajúcim vývojom, predsa len o malý posun.[22] Napriek evidentnej snahe straníckeho vedenia nepripustiť nové rehabilitácie, Novotného správa aspoň obnovila diskusiu o „odstraňovaní dôsledkov kultu osobnosti", čím sa na straníckej pôde opäť otvorila problematika politických procesov proti komunistickým funkcionárom. Navyše, takmer celá správa bola uverejnená aj v straníckej tlači, takže sa s ňou mohli oboznámiť široké vrstvy obyvateľstva. Diskusia sa tak zo straníckej postupne zmenila na celospoločenskú a jej predmetom už neboli iba odsúdení komunistickí funkcionári, ale aj odsúdení nekomunisti. O mnohých negatívnych veciach z obdobia rokov 1948 – 1954 sa začalo celkom otvorene hovoriť a to sa odrazilo aj na zmene spoločenskej atmosféry.

V nasledujúcich mesiacoch sa čoraz viac osôb obracalo na ÚV KSČ, Generálnu prokuratúru a Kanceláriu

18 NA Praha, f. 02/2, šk. č. 326 – 327, a. j. 417, b. č. 1. Návrh správy z XXII. zjazdu KSSZ a závery pre prácu strany zo 14. 11. 1961, s. 41c – 42; Zpráva z XXII. sjezdu KSSS a závěry pro práci strany. Z referátu soudruha A. Novotného na zasedání ÚV KSČ dne 15. listopadu 1961. *Rudé právo*, roč. 42, 1961, č. 324, s. 4.

19 Téza o tzv. československom Berijovi bola súčasťou interpretačného rámca vtedajšieho vedenia KSČ minimálne od rokov 1955 – 1956.

20 NA Praha, f. 02/2, šk. č. 326 – 327, a. j. 417, bod. č. 1. Návrh správy z XXII. zjazdu KSSZ a závery pre prácu strany zo 14. 11. 1961, s. 40 – 41c.

21 Zpráva z XXII. sjezdu KSSS a závěry pro práci strany. Z referátu soudruha A. Novotného na zasedání ÚV KSČ dne 15. listopadu 1961, s. 4.

22 Okrem už spomenutých záležitostí politické byro ÚV KSČ v súvislosti s Novotného správou prejednávalo aj budúcnosť monštruózneho pražského pomníka Josifa V. Stalina a mauzólea Klementa Gottwalda v Prahe. Jeho členovia nakoniec odsúhlasili uznesenie, v ktorom o. i. rozhodli o odstránení Stalinovho pomníka v Prahe a taktiež o odstránení jeho ďalších pomníkov v celom Československu. Stalinovo meno malo taktiež zmiznúť z názvov ulíc, námestí a závodov. Politické byro rozhodlo aj o pochovaní zabalzamovaného tela Klementa Gottwalda a tým de facto aj o zrušení jeho mauzólea. Usnesení ústředního výboru KSČ ke zprávě z XXII. sjezdu KSSS a závěrům pro práci strany. *Rudé právo*, roč. 42, 1961, č. 324, s. 1.

Po Rudolfovi Barákovi sa ministrom vnútra stal Lubomír Štrougal (1968) (Zdroj: TASR)

prezidenta republiky so žiadosťami o prešetrenie svojich prípadov a rehabilitáciu. Nešlo už len o odsúdených straníckych funkcionárov, ale množstvo žiadostí podávali aj bývalí odsúdení funkcionári nekomunistických strán, vojaci, sudcovia atď. Najmä ľudia už prepustení z výkonu trestu boli nespokojní, že sú aj naďalej vnímaní ako spravodlivo odsúdení zločinci. Mimoriadne dôležité bolo, že osoby postihnuté v politických procesoch vedeli predložiť dôkazy o svojom nespravodlivom odsúdení a to vyvolávalo v spoločnosti nemalú odozvu. Komunistické vedenie sa však naďalej odvolávalo na závery zasadnutia politického byra ÚV KSČ z novembra 1961 a opätovné otvorenie citlivých súdnych prípadov odmietalo. Potvrdzujú to aj skúsenosti ministra vnútra Štrougala, ktorý pravdepodobne v auguste 1962 navštívil Novotného a informoval ho, že podľa súdnych dokumentov uložených na ministerstve vnútra boli viaceré prípady odsúdených komunistických funkcionárov vykonštruované. Novotný sa však vôbec netváril nadšene a ministrovi vnútra odpovedal, že *„co to zase vytahuješ, to jsou takové nepříjemné věci pro nás pro všechny, to není tak jednoduché“*. Následne ministra Štrougala vyhodil zo svojej kancelárie.[23] Ako sa čoskoro ukázalo, Novotného odhodlanie neustupovať v tejto citlivej otázke nebolo až také pevné. Uvedomoval si totiž, že otázku rehabilitácií už nemožno ďalej odkladať – na jednej strane pociťoval tlak Moskvy, na druhej ho ohrozovali nepriatelia v straníckom aparáte, ktorí čakali na každé jeho zaváhanie. Predpokladal, že ak by naďalej chránil straníckych funkcionárov, ktorí boli namočení v politických procesoch podstatne viac ako on sám, čoskoro by padol spoločne s nimi. Záchranu videl v otvorení procesu rehabilitácií, v rámci ktorého by sa zbavil najviac zdiskreditovaných spolustraníkov. Preto svoj dovtedajší postoj veľmi rýchlo prehodnotil a už o niekoľko dní k sebe pozval ministra vnútra a spolu dospeli k rozhodnutiu vytvoriť novú rehabilitačnú komisiu.[24]

KOLDEROVA REHABILITAČNÁ KOMISIA

Antonín Novotný si teda uvedomil nutnosť nových rehabilitácií, a preto v tejto otázke prevzal rozhodujúcu iniciatívu. Už 30. augusta 1962 predložil politickému byru ÚV KSČ návrh na *„Přešetření nejdůležitějších politických procesů proti osobám, které zastávaly význačné politické funkce“*. Toto prešetrovanie mala vykonať nová rehabilitačná komisia, o ktorej vytvorení rokovalo najvyššie vedenie KSČ 4. septembra 1962. Oficiálnym dôvodom na jej zriadenie boli množiace sa žiadosti obetí politických procesov o preskúmanie svojich prípadov a rehabilitáciu. Celkovo sa komisia mala zaoberať až 34 politickými procesmi, z ktorých väčšinu tvorili prípady odsúdených komunistických funkcionárov – proces Rudolf Slánský a spol. a ďalšie procesy naň nadväzujúce. Novinkou však bolo, že medzi prešetrovanými procesmi mali byť aj prípady, v ktorých boli odsúdení aj nekomunisti – otvoriť sa tak mali napríklad kauzy Milada Horáková a spol., Stanislav Zela a spol. a Ján Vojtaššák a spol. (proces so slovenskými biskupmi). Hlavnou úlohou komisie bolo preukázať, či *„tyto procesy byly po stránce zákonné správně provedeny, zda vyšetřování bylo prováděno seriózně“*. Zároveň sa novým prešetrovaním mala urobiť *„tečka za obdobím porušování kolektivního vedení v naší straně, za nesprávnostmi vyplývajícími z kultu osobnosti“*. Vzhľadom na blížiaci sa zjazd KSČ, na ktorom sa mala otázka politických procesov definitívne vyjasniť a uzavrieť, musela nová rehabilitačná komisia predložiť výsledky prešetrovania politických procesov ÚV KSČ do 25. novembra 1962.[25] Členovia politického byra tento návrh odsúhlasili a zároveň schválili aj personálne zloženie hlavnej komisie. Do jej čela postavili jedného z najvplyvnejších komunistických funkcionárov tej doby – tajomníka ÚV KSČ Drahomíra Koldera. Jej ďalšími členmi boli takmer výhradne vysokí stranícki funkcionári – Alexander Dubček, Pavel Hron, Jozef Lenárt, Pavol Majling, Václav Prchlík, Lubomír Štrougal, Bohuslav Lastovička, Helena Leflerová, Václav Škoda a Miroslav Mamula.[26] Tým bol základný rámec novej rehabilitačnej komisie vymedzený.

Na nasledujúcej schôdzi politického byra ÚV KSČ, ktorá sa uskutočnila 11. septembra 1962, sa už prerokovávali detailnejšie plány činnosti rehabilitačnej komisie, ktorú dnes historici

23 Kolektív autorov. *Štrougal o Husákovi*, s. 34.

24 Kolektív autorov. *Štrougal o Husákovi*, s. 35; DOSKOČIL, Z. *V žaláři a vyhnanství*, s. 294; UHER, J. *Zo zákulisia rehabilitácií*, s. 25.

25 NA Praha, f. 02/2, šk. č. 362, a. j. 454, b. č. 5. Návrh na prešetrenie najdôležitejších politických procesov proti osobám, ktoré zastávali významné politické funkcie z 30. 8. 1962, s. 1 – 2 a príloha IV.

26 NA Praha, f. 02/2, šk. č. 362, a. j. 454, b. č. 5. Uznesenie k bodu č. 5 zo 4. 9. 1962.

nazývajú podľa jej vedúceho predstaviteľa aj Kolderovou rehabilitačnou komisiou. Uznesením politického byra bola do komisie kooptovaná bývalá významná členka Barákovej komisie Mária Kunštátová, ktorá mala vykonávať funkciu sekretárky. K zasadnutiam novej komisie bol napokon pravidelne pozývaný aj ďalší pracovník predchádzajúcej komisie – dlhoročný člen ÚV KSČ Květoslav Innemann. Obaja sa zároveň stali aj členmi tzv. redakčnej skupiny.[27] Z pohľadu organizácie práce komisie sa jej činnosť rozdelila podľa procesov do šiestich pracovných skupín – Hlavné procesy, Národohospodárske procesy, Vojenské procesy, Bývalí funkcionári KSČ, Iné politické strany a Cirkevné procesy – pričom ich činnosť riadil jeden z členov komisie.[28] Toto rozdelenie síce stále naznačuje zámer širšieho rámca rehabilitácií, v skutočnosti sa však tieto plány už prehodnocovali – pracovná skupina „Iné politické strany" síce mala do svojho čela vymenovaného vedúceho pracovníka (V. Škoda), no konkrétne sa mala zaoberať už len politickým procesom s tzv. ilegálnym ústredným vedením sociálnej demokracie (Vladimír Görner a spol.) a pracovná skupina „Cirkevné procesy" už nemala vymenovaného ani svojho vedúceho pracovníka a ani definovanú náplň činnosti.[29] Opäť sa tak začal opakovať scenár z rokov 1955 – 1957 a aj rozsah činnosti Kolderovej rehabilitačnej komisie zostal nakoniec obmedzený len na procesy s vedúcimi komunistickými funkcionármi.

Tajomník ÚV KSČ Drahomír Kolder (1970)
(Zdroj: TASR)

Významnú úlohu pri práci novej rehabilitačnej komisie mala podľa plánov zohrávať Generálna prokuratúra a Najvyšší súd, keďže obe inštitúcie mali do jednotlivých pracovných skupín komisie delegovať svojich pracovníkov, ktorí mali preskúmať, či boli jednotlivé politické procesy zákonné, akým spôsobom sa vykonávalo vyšetrovanie prípadov a rovnako mali posúdiť správnosť vynesených rozsudkov. Celkové výsledky prešetrovania malo posúdiť a zhodnotiť kolégium Generálnej prokuratúry (Jan Bartuška, Štefan Ozimy, Eduard Švach, Jaroslav David, Jan Samek a Jaroslav Dlouhý) spolu s členmi kolégia Najvyššieho súdu (NS) pre trestné záležitosti, kolégia NS pre vojenské záležitosti a prezídia Najvyššieho súdu (Josef Urválek, František Stýblo, Štěpán Flajzar a Jaroslav Pastorek).[30]

Pracovné postupy v rehabilitačnej komisii mali byť podľa schváleného plánu práce nasledovné: Pracovné skupiny komisie mali v spolupráci s generálnou prokuratúrou (GP) a NS vypracovať o jednotlivých prípadoch správy a spolu so závermi a odporúčaniami ich odovzdať hlavnej komisii. Špeciálna pracovná komisia ich mala posúdiť po „straníckej línii" a následne sa z nich v redakčnej pracovnej komisii mala zostaviť súhrnná rehabilitačná správa. Po jej posúdení a zhodnotení GP a NS mala ísť na záverečné schválenie do politického byra ÚV KSČ.[31]

V prijatom pracovnom pláne je celkom badateľná snaha komunistického vedenia stanoviť novej rehabilitačnej komisii mantinely pôsobnosti, resp. už dopredu aspoň približne zadefinovať výsledky jej činnosti. V prvom rade nemala príliš prekračovať závery Barákovej komisie – teda opäť nebola v pláne dôsledná rehabilitácia – ale na základe politického zadania len upraviť niektoré nesprávne výsledky predchádzajúcej komisie.[32] Ako priznal samotný Kolder, na počiatku bolo hlavnou snahou komisie *„udělat Slánského"*, teda opätovne ho potvrdiť ako hlavného vinníka nezákonností z rokov 1948 – 1954.[33] Aj z tohto dôvodu si rozhodujúci vplyv na činnosť komisie znovu ponechal Novotný, ktorý mal byť Kolderom ako jediný z úzkeho straníckeho vedenia informovaný aj o čiastkových zisteniach komisie. Následne podľa vlastnej úvahy rozhodoval, kedy a aké zistenia predloží

27 NA Praha, f. 02/2, šk. č. 363, a. j. 455, b. č. 11. Uznesenie k bodu č. 11 z 11. 9. 1962; ŠIŠKA, Miroslav. *O procesech a rehabilitacích*, s. 27.

28 NA Praha, f. 02/2, šk. č. 363, a. j. 455, b. č. 11. Postup komisie ÚV KSČ pre prešetrenie najdôležitejších politických procesov proti osobám, ktoré zastávali významné politické funkcie z 11. 9. 1962, s. 1 – 2.

29 NA Praha, f. 02/2, šk. č. 363, a. j. 455, b. č. 11. Postup komisie ÚV KSČ pre prešetrenie najdôležitejších politických procesov proti osobám, ktoré zastávali významné politické funkcie z 11. 9. 1962, s. 2 – 3.

30 VOREL, Jaroslav, ŠIMÁNKOVÁ, Alena a kol. *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. Díl I*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů kominismu PČR, 2003, s. 167; NA Praha, f.02/2, šk. č. 363, a. j. 455, b. č. 11. Postup komisie ÚV KSČ pre prešetrenie najdôležitejších politických procesov proti osobám, ktoré zastávali významné politické funkcie z 11. 9. 1962, s. 2 – 3.

31 NA Praha, f. 02/2, šk. č. 363, a. j. 455, b. č. 11. Postup komisie ÚV KSČ pre prešetrenie najdôležitejších politických procesov proti osobám, ktoré zastávali významné politické funkcie z 11. 9. 1962, s. 2 – 3.

32 KAPLAN, K. *Druhý proces Milada Horáková a spol.*, s. 48 – 49.

33 NA Praha, f. 02/2, šk. č. 370 – 371, a. j. 465, b. č. 26. Zápis diskusie politického byra ÚV KSČ k bodu č. 26 z 27. 11. 1962, s. 19/2.

politickému byru ÚV KSČ.[34] Naplnenie zámerov komunistického vedenia mal podporiť aj fakt, že do procesu prešetrovania jednotlivých prípadov bolo znovu zakomponovaných viacero osôb, najmä z prostredia bezpečnosti a justície, ktoré sa priamo podieľali na organizovaní politických procesov. Najmarkantnejšie to bolo v prípade vtedajšieho predsedu Najvyššieho súdu Josefa Urválka, ktorý ako prokurátor zastupoval žalobu v súdnej kauze Rudolf Slánský a spol. a v rámci nového prešetrovania politických procesov mal plniť jednu z hlavných úloh. To, že výsledky nového prešetrovania politických procesov napokon výrazne prekročili všetky stanovené mantinely, bolo dôsledkom personálneho zloženia komisie. Na rozdiel od Barákovej komisie, v Kolderovej komisii už až na malé výnimky pôsobili skúsení funkcionári mladšej generácie, ktorí sa nepodieľali na výrobe politických procesov, ale prejavovali serióznu ochotu vyrovnať sa s ich dedičstvom. Na druhej strane však naďalej rešpektovali Novotného autoritu a názory. Do pracovných skupín komisie sa navyše dostali viacerí mladí stranícki a vedeckí pracovníci z mimoaparátnických sfér, najmä niektorí historici, právnici a filozofi.[35]

Nová rehabilitačná komisia, ktorá mala pracovať v režime prísneho utajenia, zahájila svoju činnosť 12. septembra 1962.[36] Medzi prípadmi určenými na preskúmanie sa ocitla aj zo stranícke i celospoločenského pohľadu kľúčová slovenská kauza Gustáv Husák a spol. Stalo sa tak napriek tomu, že komunistický režim nehodlal v otázke

Historik Václav Král (1960), autor neslávne známej publikácie *Pravda o okupaci*
(Zdroj: TASR)

existencie slovenského buržoázneho nacionalizmu ustupovať ešte ani v období príprav nového kola rehabilitácií. Úvahy o otvorení prípadu Gustáv Husák a spol. narážali predovšetkým na značnú neochotu viacerých čelných predstaviteľov KSČ a KSS. Napríklad v júni 1962 sa Karol Bacílek vyjadril, že o rehabilitácii Husáka *„nemôže byť reči“*.[37] Podobný postoj zastával aj Antonín Novotný, ktorý sa obával Husákovho návratu do politiky. Podľa spomienok Lubomíra Štrougala mu stranícky líder ešte v auguste 1962 pri otázke, či sa bude nová rehabilitačná komisia zaoberať aj prípadom Gustáv Husák a spol., len údajne odvrkol, že *„to uděláme zvlášť“*.[38] Tieto tendencie sa celkom otvorene odrazili aj v časti historiografickej produkcie z roku 1962, ktorá nedávne historické udalosti viac-menej naďalej interpretovala v duchu prvej polovice 50. rokov. Ide predovšetkým o neslávne známu monografiu Václava Krála *Pravda o okupaci*, v ktorej sa krátko venuje aj prípravám a priebehu Povstania. Gustáva Husáka však spomína málo a viac sa venuje Ladislavovi Novomeskému, pričom oboch označuje dehonestujúco za samozvancov, potulujúcich sa *„po bratislavských vinárnach a kavárnach“*, prípadne za oportunistov, ktorí boli *„v zajetí slovenského nacionalismu“*.[39] V zmierlivejšom tóne, no stále v negatívnom svetle hodnotila Husákovu politickú činnosť po roku 1945 aj historička Marta Vartíková v práci *Roky rozhodnutia*. Na jednej strane sa už celkom evidentne vyhýbala očierňujúcim tvrdeniam, no naďalej vychádzala z ideologickej premisy o buržoázne nacionalistickej úchylke v KSS a popritom obviňovala Husáka z nesprávneho chápania Národného frontu, procesu tvorby národných výborov či odsabotovania očisty bezpečnostných zložiek: *„Takto komunista-poverenik vystúpil celkom v duchu buržoázie: na pracujúcich treba palicu, aby bol poriadok.“*[40]

Prešetrovaním politického procesu s Gustávom Husákom a spol. boli poverení členovia pracovnej skupiny označenej ako „Bývalí funkcionári KSČ“, ktorá pracovala pod vedením slovenského komunistického funkcionára Jozefa Lenárta. Podľa predloženého plánu mali okrem tejto kauzy preskúmať aj prípad Vojtech Jančík – Koloman Moško(vič), prípad Andrej

34 RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*. Bratislava, Praha: Academic Electronik Press Bratislava, ústav T. G. Masaryka Praha, 1998, s. 192.

35 DOSKOČIL, Z. *V žaláři a vyhnanství*, s. 295; KAPLAN, K. *Druhý proces Milada Horáková a spol.*, s. 53 – 54; UHER, J. *Zo zákulisia rehabilitácií*, s. 27.

36 ŠIŠKA, M. *O procesech a rehabilitacích II*, s. 25.

37 MACHÁČEK, M. *Gustáv Husák*, s. 325.

38 Kolektív autorov. *Štrougal o Husákovi*, s. 35.

39 KRÁL, Václav. *Pravda o okupaci*. Praha: Naše vojsko – Svaz protifašistických bojovníků, 1962, s. 307 a 310.

40 VARTÍKOVÁ, Marta. *Roky rozhodnutia. K dejinám politického boja pred Februárom 1948*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1962, s. 16, 47, 49, 57 – 58.

Kaboš a prípady Vilém Nový a Oskar Langer.[41] Prvoradou úlohou vedúcich pracovníkov bolo zoznámiť sa s doterajšími výsledkami prešetrovania politických procesov – teda s výsledkami Barákovej komisie – a vytvoriť 3 až 5-člennú pracovnú skupinu, ktorá preskúma vierohodnosť dôkazových materiálov, overí serióznosť vyšetrovania a zhodnotí závery Generálnej prokuratúry a Najvyššieho súdu v jednotlivých prípadoch. J. Lenárt si za členov svojej pracovnej skupiny vybral zástupcu vedúceho prvého oddelenia ÚV KSS Jána Pašku, zástupcu vedúceho oddelenia pre ideologickú prácu ÚV KSS Jána Uhera, pracovníka medzinárodného oddelenia ÚV KSČ Eugena Polonczyho a radových zamestnancov straníckeho aparátu Václava Rovného a Václava Vovsíka.[42] Okrem materiálov zo samotného procesu so slovenskými buržoáznymi nacionalistami dostali členovia pracovnej skupiny na preštudovanie aj spisy zo súvisiacich prípadov, a to Vladimíra Clementisa, odsúdeného v rámci procesu Rudolf Slánský a spol., a bývalého krajského tajomníka KSS v Bratislave Ervína Poláka, ktorý bol súdený v kauze Mária Švermová a spol. Z tohto dôvodu so skupinou úzko spolupracoval aj Alexander Dubček, ktorý mal na starosti práve proces so Švermovou.[43] Pracovná skupina pôsobila v priestoroch sekretariátu ÚV KSČ, konkrétne v kanceláriách jeho tajomníka Vladimíra Kouckého.[44]

Pracovná skupina považovala prípad Gustáv Husák a spol. za najkomplikovanejší, a preto, aj vzhľadom na nedostatok času, požiadala justičné orgány o urýchlené stanovisko k celej kauze. Prvá právna analýza prípadu vznikla 8. novembra 1962 a jej autormi boli predseda Najvyššieho súdu Josef Urválek a generálny prokurátor Jan Bartuška. Jej obsah bol v porovnaní so závermi Barákovej komisie prevratný. Justičné orgány konštatovali, že v prípade slovenských buržoáznych nacionalistov došlo k hrubému porušeniu „socialistickej zákonnosti", či už to bolo v priebehu vyšetrovania, v postupe prokurátora alebo počas súdneho konania. Všetci obvinení tak boli odsúdení za skutky, ktoré nespáchali, alebo ktoré trestnými činmi neboli, a taktiež za skutky, ktorých spáchanie im nebolo vôbec dokázané. Z tohto dôvodu boli obvinenia z velezrady, sabotáže, a v prípade Horvátha a Holdoša aj z vyzvedačstva, jednoznačne označené za nezákonné. Najvyšší zástupcovia justície navrhli v prípade Husák a spol. podať sťažnosť pre porušenie zákona, na základe ktorej budú účastníci kauzy v celom rozsahu zbavení obvinení, teda plne súdne rehabilitovaní.[45] V konečnej verzii tohto stanoviska, ktoré bolo spolu s ďalšími prípadmi zakomponované do celkového stanoviska Generálnej prokuratúry a Najvyššieho súdu, sa ešte navyše objavili úvahy, že Ladislav Holdoš (podobne ako aj Rudolf Slánský) by mohol byť dodatočne súdený za „obecný trestný čin", za ktorý nebol v roku 1954 súdený. Takémuto postupu však bránila premlčacia doba a amnestia prezidenta republiky.[46] S týmito závermi sa plne stotožnila aj pracovná skupina, ktorá o niekoľko dní vypracovala správu o procese so slovenskými buržoáznymi nacionalistami a spolu s odporúčaniami ju odovzdala hlavnej komisii. V správe skonštatovala, že „buržoáznonacionalistická frakcia v KSS" bola umelo vykonštruovaná, pre obvinenia Husáka a spol. neexistovali žiadne hodnoverné dôkazy, ich zatknutie a umiestnenie do vyšetrovacej väzby bolo protizákonné a obsah výsluchových protokolov nemal reálny základ. Preto navrhovala ich úplnú súdnu rehabilitáciu. V porovnaní s Barákovou komisiou išlo o výrazný posun. V jednej veci však pracovná skupina nedokázala prekročiť tieň predchádzajúcej komisie. Išlo o tézu o existencii slovenského buržoázneho nacionalizmu ako straníckej úchylky, ktorá bola súčasťou záverov IX. zjazdu KSS. Za jej nositeľov naďalej označovala Husáka, Novomeského i Okáliho, ktorí *„byli navzájem spojeni nikoli nějakou spikleneckou organizací, ale přibližovaly a spojovaly je společné buržoazně nacionalistické názory, které jim často znemožňovaly důsledný třídní pohled na základní politické otázky"*. Z tohto dôvodu bolo stanovisko pracovnej komisie k ich straníckej rehabilitácii veľmi zdržanlivé: *„Buržoazní nacionalismus způsobil straně a pracujícím veliké škody* […] *Nelze proto Gustáva Husáka a Ladislava Novomeského v těchto věcech zbavit stranické a politické zodpovědnosti. Závěry IX. sjezdu KSS jsou proto naprosto správné"*. Otázku ich vylúčenia zo strany odporučili odovzdať na ďalšie posúdenie komisii straníckej kontroly. [47]

41 NA Praha, f. 02/2, šk. č. 363, a. j. 455, b. č. 11. Postup komisie ÚV KSČ pre prešetrenie najdôležitejších politických procesov proti osobám, ktoré zastávali významné politické funkcie z 11. 9. 1962, s. 1.

42 DOSKOČIL, Z. *V žaláři a vyhnanství*, s. 295; MACHÁČEK, M. *Gustáv Husák*, s. 327; KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968. Společnost a moc*. Brno: Barrister & Principal, 2008, s. 168.

43 DUBČEK, Alexander. *Z pamätí. Nádej zomiera posledná*. Bratislava: Nová práca, 1998, s. 95.

44 UHER, J. *Zo zákulisia rehabilitácií*, s. 17 a 29.

45 NA Praha, f. Komise II., šk. č. 33, a. j. 519. Správa o preskúmaní trestnej veci proti slovenským buržoáznym nacionalistom (Gustáv Husák a spol.) z 8. 11. 1962, s. 52.

46 NA Praha, f. 02/2, šk. č. 370 – 371, a. j. 465, b. č. 26. Závery Generálnej prokuratúry a Najvyššieho súdu k preverovaným prípadom z 27. 11. 1962, s. 2.

47 Citované podľa DOSKOČIL, Z. *V žaláři a vyhnanství*, s. 296.

Zjazd KSS 1962. Prejav Karola Bacílka (Zdroj: TASR)

Kolderova rehabilitačná komisia sa stotožnila s pohľadom pracovnej skupiny a jej hodnotenia a odporúčania zakomponovala do prvej verzie súhrnnej správy, ktorú 21. novembra 1962 schválila a nasledujúci deň predložila politickému byru ÚV KSČ. Jej autori sa sústredili na genézu celého straníckeho vyšetrovania a v ich zornom uhle bol najmä hlavný proces s Rudolfom Slánským a spol. Správa už po prvej etape prešetrovania konštatovala, že rozsudky vynesené v tomto procese a v procesoch naň nadväzujúcich sú nezákonné, a preto je nutné vykonať súdnu a v niektorých prípadoch aj stranícku rehabilitáciu odsúdených.[48]

V období medzi predložením súhrnnej správy a jej prerokovaním sa v Bratislave konal zjazd Komunistickej strany Slovenska (23. – 25. novembra 1962), ktorý však problematiku nového prešetrovania politických procesov nereflektoval a z tohto pohľadu prebiehalo zjazdové rokovanie v zabehnutých koľajach. Prvý muž slovenských komunistov Karol Bacílek tak pokračoval v rétorike druhej polovice 50. rokov, keď skonštatoval, že KSS bude aj naďalej *„dôsledne bojovať proti akýmkoľvek prejavom a recidívam buržoázneho nacionalizmu v politike, ekonomike, kultúre a vo výchove…“*.[49]

Tento stav však zmenilo zasadnutie politického byra ÚV KSČ z 27. novembra 1962, ktoré prerokovalo prvú súhrnnú správu Kolderovej rehabilitačnej komisie. Jej závery totiž výrazným spôsobom prekračovali prvotné politické zadanie, a tak nečudo, že veľmi nemilo prekvapili členov najužšieho straníckeho vedenia a vyvolali značné rozpaky. Jednotliví funkcionári sa síce prihlasovali k politickej zodpovednosti, pretože vo vedení strany vtedy sedeli, ale takmer všetci vyhlasovali, že vlastne o ničom nevedeli. Medzi nimi sa nachádzali aj osoby priamo zodpovedné za organizovanie politického procesu proti slovenským buržoáznym

48 NA Praha, f. 02/2, šk. č. 370 – 371, a. j. 465, b. č. 26. Súhrnná správa o politických procesoch a s nimi súvisiacimi okolnosťami v období 1949 – 54, s. 56.

49 O výsledkoch a ďalšom rozvoji Slovenska v socialistickej ČSSR. Zpráva o činnosti ÚV KSS a ďalších úlohách, prednesená členom politického byra ÚV KSČ a prvým tajomníkom ÚV KSS súdruhom Karolom Bacílkom. In: *Sjazd Komunistickej strany Slovenska v dňoch 23. – 25. novembra 1962*. Bratislava: ÚV KSS, 1962, s. 33.

nacionalistom – Karol Bacílek, Pavol David a Viliam Široký. Prvý menovaný s obsahom súhrnnej správy súhlasil, považoval ju za objektívnu a správnu a nemal k nej žiadne pripomienky. Aj keď sa k prípadu Gustáv Husák a spol. konkrétne nevyjadril, jeho postoj bol v podstate potvrdením spoluzodpovednosti za nezákonnosti spojené s rozsudkom z roku 1954. Podobný postoj zaujal aj Pavol David, ktorý konštatoval, že po prečítaní správy *„sa bude človeku ťažko spať. Toľko zločinov spáchaných na ľuďoch a privedených na šibenicu bez viny“*. Ani on sa priamo nevyjadril ku kauze slovenských buržoáznych nacionalistov, no dovolil si kritizovať Širokého a Bacílka za „falošné“ informovanie ústredného výboru. Jediný, kto sa vyjadril k prípadu Gustáv Husák a spol., bol Viliam Široký, ktorý vysvetľoval okolnosti zatknutia Clementisa, Husáka a Novomeského.[50]

Ďalšou oblasťou, kde komisia značne prekračovala pôvodne politické vymedzenie, bola otázka konkrétnej politickej zodpovednosti za nezákonnosti 50. rokov – či už to boli samotné politické procesy, alebo ich hanebná revízia z rokov 1955 – 1957. Značná časť tejto zodpovednosti síce bola naďalej (viac-menej oprávnene) pripisovaná Rudolfovi Slánskému, no na viacerých miestach súhrnnej správy sa celkom otvorene naznačovalo, že hlavnú politickú zodpovednosť za nezákonnosti predchádzajúceho obdobia nesie Klement Gottwald. Táto téza sa stretla s otvoreným nesúhlasom Antonína Novotného, ktorý bývalého stranícke šéfa obhajoval a hlavnú vinu naďalej pripisoval Slánskému. Kolder mu však oponoval a tvrdil, že pod tlakom odhalených faktov treba pripísať hlavnú politickú zodpovednosť

XII. zjazd KSČ v decembri 1962 (Zdroj: www.narodnikronika.cz)

Gottwaldovi.[51] Správa sa veľmi kriticky zaoberala aj činnosťou Barákovej komisie, pričom jej výsledky definovala v podstate ako sabotáž prešetrovania. Do podoby tejto pasáže pravdepodobne zasiahol Novotný, ktorý mal exkluzívny prístup k zisteniam rehabilitačnej komisie. Objavila sa tu totiž téza, že hlavnú zodpovednosť za „nesprávne a neobjektívne“ výsledky predchádzajúcej komisie nesie jej predseda, bývalý minister vnútra Rudolf Barák, ktorý sa v tomto čase nachádzal už vo výkone trestu.[52] Tento predpoklad podporuje aj priebeh diskusie, kde prvý tajomník ÚV KSČ veľmi ostro kritizoval závery predchádzajúcej komisie a počínanie jej predsedu a porovnával ho so zisteniami Kolderovej komisie, ktoré považoval za objektívne. Jeho vystúpenie bolo vrcholom pokrytectva a cynizmu, pretože výsledky činnosti Barákovej komisie boli plne v súlade s Novotného vtedajšími zadaniami.[53]

Vedúci stranícki predstavitelia si uvedomili, že prvotné zistenia Kolderovej rehabilitačnej komisie sú natoľko závažné, že súhrnná správa nemôže byť v takejto podobe predložená XII. zjazdu KSČ a v prešetrovaní jednotlivých prípadov sa musí aj naďalej pokračovať. Z tohto dôvodu prijali uznesenie, aby sa v zjazdovej správe objavila len stručná informácia o novom prešetrovaní politických procesov a zároveň sa mal zjazdu predložiť návrh, aby nový ústredný výbor ukončil v priebehu 3 – 4 mesiacov prešetrovanie jednotlivých prípadov a prijal celkové, resp. konečné závery k „pôsobeniu kultu osobnosti“ v strane. Taktiež zaviazali ministra vnútra Lubomíra Štrougala prijať v rámci jeho rezortu opatrenia voči všetkým príslušníkom bezpečnostných zložiek, ktorí sa akýmkoľvek spôsobom podieľali na nezákonnostiach z 50. rokov. Následne mal minister voči týmto osobám vyvodiť „prísne závery“.[54]

50 NA Praha, f. 02/2, šk. č. 370 – 371, a. j. 465, b. č. 26. Zápis diskusie politického byra ÚV KSČ k bodu č. 26 z 27. 11. 1962, s. 1 a 5/2.

51 NA Praha, f. 02/2, šk. č. 370 – 371, a. j. 465, b. č. 26. Zápis diskusie politického byra ÚV KSČ k bodu č. 26 z 27. 11. 1962, s. 16/3 a 19/2.

52 NA Praha, f. 02/2, šk. č. 370 – 371, a. j. 465, b. č. 26. Súhrnná správa o politických procesoch a s nimi súvisiacimi okolnosťami v období 1949 – 54, s. 58 – 59.

53 NA Praha, f. 02/2, šk. č. 370 – 371, a. j. 465, b. č. 26. Zápis diskusie politického byra ÚV KSČ k bodu č. 26 z 27. 11. 1962, s. 16/2.

54 NA Praha, f. 02/2, šk. č. 370 – 371, a. j. 465, zápis. Uznesenie k výsledkom prešetrenia najdôležitejších politických procesov proti osobám, ktoré zastávali významné politické funkcie z 27. 11. 1962.

Na XII. zjazde KSČ, ktorý sa konal 4. – 8. decembra 1962, sa problematika nového prešetrovania politických procesov a vývoja rehabilitácií prezentovala presne v intenciách prijatého straníckeho uznesenia. Antonín Novotný jej v svojom hlavnom referáte venoval len krátku pasáž, a tak táto otázka zostala v úzadí zjazdového rokovania. Prítomných delegátov informoval o existencii novej rehabilitačnej komisie, ktorá mala za úlohu znovu podrobne prešetriť politické procesy s komunistickými funkcionármi z rokov 1949 – 1954, vyvodiť z nich závery a tak celú problematiku definitívne ukončiť. Jej zriadenie zdôvodnil nedôslednou revíziou z rokov 1955 – 1957, pričom za hlavného vinníka tejto „sabotáže" označil Rudolfa Baráka, ktorý podľa Novotného poznal množstvo „závažných signálov a skutočností", no dôsledné prešetrenie nevykonal z dôvodu osobných mocenských ambícií. Čiastočne poodhalil aj priebežné výsledky činnosti novej komisie, keď konštatoval, že väčšina súdnych rozsudkov vynesených v politických procesoch s komunistickými funkcionármi bola nesprávna, pretože nezodpovedala miere a charakteru ich previnenia. Toto zistenie však ihneď zmiernil tvrdením, že niektorí z nich mali byť potrestaní za činy, ktorých sa *„skutočne dopustili, ale za ktoré ich nebrali na trestnú zodpovednosť"*. Keďže Novotný považoval úsilie o prekonanie dôsledkov kultu osobnosti za nepretržitý proces, oznámil, že ÚV KSČ sa bude touto otázkou zaoberať aj naďalej. Preto v súlade s uznesením politického byra predložil straníckemu zjazdu návrh, aby uložil novému ústrednému výboru prerokovať a uzavrieť do štyroch mesiacov všetky zostávajúce prípady politických procesov z obdobia kultu osobnosti.[55] Podrobnosti o zistenom rozsahu a podobe masových nezákonností či vyvodeniu politickej zodpovednosti nezaznelo z úst prvého muža strany ani slovo. A to napriek tomu, že podľa svedectva Pavla Hrona členovia Kolderovej komisie odporúčali Novotnému, aby niektorí zodpovední funkcionári z 50. rokov – medzi nimi aj Bacílek a David – neboli volení do ústredného výboru, najmä však do predsedníctva[56] ÚV KSČ a za jeho tajomníkov.[57] Stal sa však presný opak a hlavní organizátori vykonštruovaného procesu so slovenskými buržoáznymi nacionalistami sa znovu ocitli vo vysokých straníckych funkciách – Karol Bacílek a spolu s ním aj Viliam Široký sa stali členmi nového predsedníctva ÚV KSČ, Pavol David síce z elitnej skupiny vypadol, no stále zostal členom ústredného výboru. Okrem Novotného sa na zjazde problematike „prekonania pozostatkov kultu osobnosti" najviac venovali vo svojich diskusných príspevkoch Jiří Hendrych a Karol Bacílek, ktorí hovorili o zodpovednosti Rudolfa Slánského, no zároveň v tejto súvislosti veľmi stručne a už aj kriticky hodnotili pôsobenie Klementa Gottwalda,[58] a najmä minister vnútra Lubomír Štrougal, ktorý obsiahlo referoval o zodpovednosti Rudolfa Baráka za „nedôsledne prevedené" prešetrovanie politických procesov v rokoch 1955 – 1957.[59] Napriek relatívne malej pozornosti sa problematika nového prešetrovania politických procesov objavila v záverečnom zjazdovom uznesení, kde sa konštatovalo, že *„sjazd schvaľuje všetky zásadné opatrenia Ústredného výboru vedúce k dôslednej likvidácii pozostatkov kultu osobnosti"*.[60]

Po zverejnení hlavného zjazdového referátu, diskusných príspevkov a uznesenia XII. zjazdu KSČ sa o utajenom prešetrovaní svojich prípadov dozvedeli aj samotní (preživší) perzekvovaní komunistickí funkcionári. To samozrejme vyvolalo ich aktivitu a postupne sa začali obracať na najvyšší stranícky orgán s písomnými žiadosťami o trestno-právnu a stranícku rehabilitáciu.

Činnosť Kolderovej rehabilitačnej komisie po XII. zjazde KSČ napokon výrazným spôsobom ovplyvnili zámery komunistického vedenia, resp. postoje Antonína Novotného, ktorý naďalej zastával veľmi kritický postoj k Slánskému, Švermovej, Clementisovi a s ním spojených ďalších slovenských buržoáznych nacionalistov, pretože k ich politickej činnosti mal stále veľké výhrady. Podobne ako pri ostatných kauzách aj v prípade Husáka a spol. už chápal, že pravdepodobne neudrží kriminálnu rovinu vznesených obvinení (zradu na povstaní a pokus o odtrhnutie Slovenska od ČSR), a preto

55 NOVOTNÝ, Antonín. Zpráva Ústredného výboru XII. sjazdu Komunistickej strany Československa o činnosti strany a o hlavných smeroch ďalšieho rozvoja našej socialistickej spoločnosti. In: *XII. sjazd Komunistickej strany Československa*. Bratislava: Ústredný výbor KSČ, 1962, s. 74 – 75; NOVOTNÝ, Antonín. Zpráva Ústredného výboru XII. sjazdu Komunistickej strany Československa o činnosti strany a o hlavných smeroch ďalšieho rozvoja našej socialistickej spoločnosti. In: NOVOTNÝ, Antonín. *Prejavy a state 3, 1962 – 1964*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1964, s. 93 – 94.

56 Na XII. zjazde KSČ bolo namiesto politického byra ÚV KSČ zriadené predsedníctvo ÚV KSČ a namiesto byra ÚV KSS predsedníctvo ÚV KSS. Stanovy Komunistickej strany Československa. In: *XII. sjazd Komunistickej strany Československa*, s. 134 a 136.

57 ŠIŠKA, M. *O procesech a rehabilitacích II*, s. 32.

58 Diskuse ke zprávě ústředního výboru XII. sjezdu KSČ. *Rudé právo*, roč. 43, 1962, č. 337, s. 3; Diskuse ke zprávě ústředního výboru XII. sjezdu KSČ. *Rudé právo*, roč. 43, 1962, č. 340, s. 7.

59 Diskuse ke zprávě ústředního výboru XII. sjezdu KSČ. *Rudé právo*, roč. 43, 1962, č. 339, s. 4.

60 Uznesenie XII. sjazdu Komunistickej strany Československa o hlavných smeroch ďalšieho rozvoja našej socialistickej spoločnosti. In: *XII. sjazd Komunistickej strany Československa*, s. 120.

Kľúčová postava rehabilitácií z roku 1963 – prvý tajomník ÚV KSČ a prezident republiky Antonín Novotný (Zdroj: TASR)

je nevyhnutná ich súdna rehabilitácia. Išlo o vcelku realistický postoj na rozdiel od niektorých vedúcich straníckych funkcionárov na Slovensku, ktorí ešte koncom roku 1962 naivne verili, že nové prešetrovanie sa určite nebude týkať politického procesu so slovenskými buržoáznymi nacionalistami. Ukážkovým príkladom bol z tohto pohľadu Karol Bacílek, ktorý tento názor zastával ešte aj v marci roku 1963 a s bohorovnou sebaistotou ho šíril vo svojom okolí.[61] Na druhej strane sa však Novotný snažil za každú cenu udržať v prešetrovaných prípadoch aspoň rovinu politickú (zabrániť úplnej straníckej rehabilitácii perzekvovaných prominentných komunistov), čím by výrazne sťažil ich návrat do straníckych funkcií, ktoré zastávali v čase svojho zatknutia. Celkom správne totiž predpokladal, že ich návrat do ústredného výboru by viedol k vytvoreniu silnej opozície voči nemu a zároveň by časom prispel k odhaleniu jeho vlastnej úlohy pri organizovaní politických procesov a vynášaní jednotlivých trestov.[62] Toto sa mu nakoniec z veľkej časti podarilo.

Nová etapa činnosti rehabilitačnej komisie odštartovala 19. decembra 1962, keď Kolder informoval členov komisie o výsledkoch prerokovávania súhrnnej správy v politickom byre ÚV KSČ a zároveň prezentoval návrh na ďalší postup prešetrovania politických procesov. Mali byť podrobnejšie preskúmané najmä veci, ktoré by posilnili Novotného argumentáciu v problematike vyvodenia politickej zodpovednosti za nezákonnosti obdobia 50. rokov, a to najmä smerom k Rudolfovi Slánskému a po novom aj k bývalému ministrovi spravodlivosti a národnej obrany Alexejovi Čepičkovi. Na základe schváleného plánu ďalšej činnosti mala komisia väčšinu úloh dokončiť do januára 1963, v priebehu nasledujúceho mesiaca uzavrieť jednotlivé prípady a následne vypracovať záverečnú správu.[63]

Týmto harmonogramom sa riadila aj ďalšia činnosť pracovnej skupiny prešetrujúcej proces so slovenskými buržoáznymi nacionalistami. Na podobu jej záverečnej správy, ktorej gro bolo skoncipované do polovice februára 1963, mal významný vplyv najmä obsah žiadosti Gustáva Husáka o rehabilitáciu z decembra 1962. Vzhľadom na jej závažnosť sa Lenártov tím rozhodol vykonať s jej autorom osobný rozhovor, aby si doplnil, resp. upresnil niektoré informácie. Z tohto dôvodu sa jeho členovia presunuli do Bratislavy a 25. februára v sídle ÚV KSS tento rozhovor uskutočnili.[64] Aj keď sa Husák od členov komisie nedozvedel presný účel rozhovoru, a tak predpokladal, že zatiaľ sústreďujú iba rôzne materiály,[65] ich prístup ho naplnil novou nádejou. Ako neskôr napísal *„mal* [som] *radostný pocit, že po prvý raz za posledných 13 rokov – od marca 1950 – hovoria so mnou stranícki funkcionári ľudskou rečou, že sa naozaj statočne usilujú o objektívnu pravdu a odhaliť lži, výmysly a podvody za tie roky proti mne vykonštruované“*.[66] Po návrate do Prahy podobný pohovor absolvovali aj s Ladislavom Novomeským (5. marca).[67] Rozhovory s odsúdenými funkcionármi KSS na členov pracovnej skupiny silno zapôsobili. Jánovi Uherovi utkvela v pamäti najmä rozdielna štruktúra ich osobností: *„Husák pôsobil ráznejšie, politickejšie, sebavedomejšie, i keď v celku ešte skromne, presvedčivo. Novomeský zas všestrannejšie, duchovne, filozoficky.“*[68] Okrem rozhovorov dostala pracovná skupina k dispozícii aj rozsiahle písomné stanovisko Ladislava Holdoša k celej súdnej kauze, ktoré ešte 21. februára 1963 zaslal rehabilitačnej komisii.[69]

61 Napríklad Vasilovi Biľakovi tvrdil, že *„nic se nebude přehodnocovat, nic se nebude měnit“*. BIĽAK, Vasil. *Až po mé smrti*. Praha: Nakladatelství BVD, 2014, s. 43.

62 DOSKOČIL, Z. *V žaláři a vyhnanství*, s. 297, 300 – 301; KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968*, s. 168 – 171.

63 ŠIŠKA, M. *O procesech a rehabilitacích II*, s. 33.

64 NA Praha, f. Barnabitská komisia (ďalej 03/10), šk. č. 3, a. j. 68. Záznam pohovoru s Gustávom Husákom z 25. 2. 1963.

65 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, f. Sekretariát MV (ďalej A 2/2), šk. č. 5, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 223. Zaujímavé agentúrno-operatívne poznatky z marca 1963, s. 2.

66 Archiv bezpečnostních složek (ďalej ABS) Praha, f. Zbierka rôznych písomností (ďalej S), inv. č. S-552-2. Žiadosť Gustáva Husáka o úplnú straníckú rehabilitáciu z 1. 5. 1963, s. 1.

67 NA Praha, f. 03/10, šk. č. 3, a. j. 39. Záznam z pohovoru s Ladislavom Novomeským z 5. 3. 1963.

68 UHER, J. *Zo zákulisia rehabilitácií*, s. 122.

69 NA Praha, f. 03/10, šk. č. 2, a. j. 20. Správa Komisii Predsedníctva ÚV KSČ pre preskúmanie politických procesov z 21. 2. 1963.

Tento dokument, podobne ako rozhovor s Novomeským, však už konečnú podobu záverečnej správy o prešetrení kauzy slovenských buržoáznych nacionalistov neovplyvnil, pretože tá bola dokončená v Bratislave po rozhovore s Husákom (dopĺňali sa tu len detaily a koncipovali konečné odporúčania).[70] Pracovná skupina vedená Jozefom Lenártom dospela k dvom kľúčovým záverom. V prvom rade v rámci súdnej rehabilitácie odsúdených konštatovala, podobne ako v prvej súhrnnej správe z novembra 1962, že rozsudok nad Gustávom Husákom a spol. je potrebné v súlade so zákonom zrušiť a obvinených v plnom rozsahu zbaviť obžaloby. V súvislosti s tým správa uvádza, že *„organizovanou protistátní a protistranickou ‚skupinu', která by se byla spikla se záměrem sabotážních a velezrádných cílů, Husák, Novomeský, Okáli, Horváth a Holdoš netvořili. Takovou ‚skupinu' postupně vykonstruovali vyšetřující orgány"*.[71] Naproti tomu výrazným vývojom oproti novembru 1962 prešli postoje členov pracovnej skupiny v otázke straníckeho očistenia odsúdených. Napriek tomu, že sa v záverečnej správe naďalej tvrdilo, že Husák sa v mnohých prípadoch skutočne dopustil chýb, ktoré mali prameniť z jeho „preceňovania" národnostnej otázky a že vo viacerých otázkach nestál „objektívne" na dôslednom „triednom stanovisku", Lenártov tím navrhol pre všetkých odsúdených aj čiastočnú stranícku rehabilitáciu v podobe navrátenia členstva v KSČ. S týmito návrhmi sa stotožnila aj rehabilitačná komisia, ktorá správu pracovnej komisie 7. marca 1963 prerokovala a schválila.[72] Do konečnej podoby súhrnnej správy sa však závery a odporúčania pracovnej skupiny zakomponovali v zmenenej podobe, čo možno pripísať najmä vplyvu a zámerom Antonína Novotného. V prvom rade vzhľadom na význam a zložitosť prípadu slovenských buržoáznych nacionalistov ho záverečná správa rehabilitačnej komisie reflektovala len veľmi okrajovo. Čo však bolo ešte závažnejšie, pri odporúčaniach k Husákovi a Novomeskému sa objavila doplňujúca formulácia, ktorá v ich prípadoch síce stále odporúčala navrátenie členstva v strane, no zároveň navrhovala *„potvrdit vyloučení z ÚV KSČ a zbavení funkcí za chyby, kterých se dopustil"*.[73] Tým bola ich cesta k úplnej straníckej rehabilitácii v podstate znemožnená. Voči takémuto postupu sa po zoznámení s obsahom záverečnej správy ohradili dvaja členovia Lenártovej pracovnej komisie – Ján Uher a Ján Paško zaslali

Jozef Lenárt ako predseda SNR (október 1962) (Zdroj: TASR)

70 UHER, J. *Zo zákulisia rehabilitácií*, s. 121.

71 NA Praha, f. Predsedníctvo ÚV KSČ, 1962 – 1966 (ďalej 02/1), šk. č. 11 – 12, a. j. 14, b. č. 2. Správa o preskúmaní politického procesu s Gustávom Husákom a spol., s. 57.

72 NA Praha, f. 02/1, šk. č. 11 – 12, a. j. 14, b. č. 2. Správa o preskúmaní politického procesu s Gustávom Husákom a spol., s. 59 – 60.

73 V prípade Clementisa pribudlo aj potvrdenie o vylúčení zo strany. NA Praha, f. 02/1, šk. č. 13, a. j. 15, b. č. 2. Celkové závery k prípadom Husák, Novomeský, Okáli, Horváth, Holdoš, s. 2 – 3; Celkové závery k prípadu V. Clementisa.

22. marca 1963 svojmu vedúcemu list, v ktorom upozorňovali, že problematická formulácia nie je v správe vôbec zdôvodnená a vylúčenie Husáka a Novomeského z ÚV KSČ vo februári 1951 bolo vykonané na základe „nehorázneho" referátu Štefana Bašťovanského. Zároveň žiadali svojho nadriadeného, aby toto stanovisko tlmočil predsedovi rehabilitačnej komisie a jej ďalším členom.[74]

Záverečná správa Kolderovej rehabilitačnej komisie sa stala predmetom rokovania predsedníctva ÚV KSČ prvýkrát 26. marca 1963. Jej obsah a hlavne odporúčania vyvolali prudkú reakciu straníckych funkcionárov spojených s organizovaním politických procesov. Jednou z ústredných tém diskusie sa stal aj prípad slovenských buržoáznych nacionalistov. Po ich úplnej súdnej a čiastočne aj straníckej rehabilitácii volali najmä členovia rehabilitačnej komisie – Kolder, Lenárt a Dubček, ktorí zároveň vyzývali (najmä Kolder) aj k vyvodeniu zodpovednosti Karola Bacílka a Viliama Širokého za zostavenie obžaloby a organizáciu procesu. Obaja stranícki matadori sa snažili obhajovať, resp. zmierňovať alebo úplne vyvracať prednesenú kritiku, čo sa im však darilo len minimálne. Na strane kritizovaných stál aj Antonín Novotný, ktorý síce podporoval súdnu rehabilitáciu Husáka a spol., no kategoricky odmietal ich úplnú stranícku rehabilitáciu a trval na tom, že obvinenie z buržoázneho nacionalizmu v prípade Clementisa, Husáka a Novomeského musí zostať v platnosti. Stanovisko prvého tajomníka podporovala väčšina členov predsedníctva ÚV KSČ (hlavne funkcionári z obdobia 50. rokov), pretože aj oni sa obávali možného politického návratu Gustáva Husáka (a ďalších rehabilitovaných straníkov), ktorý by bol začiatkom ich politického pádu.[75]

Prvý tajomník ÚV KSS Alexander Dubček pri prejave v roku 1963 (Zdroj: TASR)

Boj o konečnú podobu záverečnej správy vyvrcholil na ďalšom zasadnutí predsedníctva ÚV KSČ, ktoré sa uskutočnilo 1. apríla 1963. Jeho členom predložili koncept referátu Antonína Novotného k téme porušovania „socialistickej zákonnosti" v rokoch 1949 – 1954, ktorý sumarizoval výsledky viac ako 7-mesačnej činnosti Kolderovej rehabilitačnej komisie a mal odznieť na nasledujúcom zasadnutí pléna ÚV KSČ. Spolu s ním sa prerokovával aj návrh plenárneho uznesenia, ktoré malo uviesť do praxe politické opatrenia vyplývajúce zo zistení rehabilitačnej komisie. Pre Novotného to boli kľúčové dokumenty, ktoré mali urobiť definitívnu bodku za problematikou politických procesov. Z tohto dôvodu vynaložil enormné úsilie, aby ich obsah čo najviac zodpovedal jeho politickým predstavám. Úplná stranícka rehabilitácia perzekvovaných komunistov sa tak nekonala. V Novotného referáte sa síce konštatovalo, že obvinenia v politických procesoch s komunistickými funkcionármi boli vykonštruované, rozsudky nezákonné, a preto ich treba zrušiť, na druhej strane však rehabilitovaných obviňovali z veľkého množstva politických chýb. Už tradične bol za hlavného vinníka porušovania „socialistickej zákonnosti" označený nebohý generálny tajomník strany Rudolf Slánský. Popri ňom sa časť spoluzodpovednosti pripísala aj jeho spoluodsúdeným, resp. odsúdeným v následných procesoch – Bedřichovi Reicinovi, Karelovi Švábovi a bývalej členke komisie straníckej kontroly Jarmile Taussigovej-Potůčkovej. Politickú zodpovednosť podľa Novotného niesli predovšetkým členovia vtedajšieho najužšieho straníckeho vedenia Klement Gottwald, Alexej Čepička, Antonín Zápotocký, Václav

74 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. 1. tajomník ÚV KSS Alexander Dubček (ďalej ÚV KSS A. Dubček), šk. č. 2 396, a. j. 18. List J. Uhera a J. Paška Jozefovi Lenártovi z 22. 3. 1963, s. 1 – 4.

75 DOSKOČIL, Z. *V žaláři a vyhnanství*, s. 300 – 301; KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968*, s. 169 – 171.

Kopecký, Gustav Bareš, Viliam Široký, v slovenských záležitostiach aj Štefan Bašťovanský, ministri národnej bezpečnosti Ladislav Kopřiva a Karol Bacílek a taktiež bývalý vedúci kádrového oddelenia ÚV KSČ Bruno Köhler. Celkovo tu však bola evidentná snaha preniesť hlavnú zodpovednosť na bezpečnostné (vyšetrovacie) zložky a justičné orgány. Ušlo sa samozrejme aj slovenským buržoáznym nacionalistom. Vladimír Clementis bol obvinený z protistraníckych a protisovietskych postojov v roku 1939, z priateľských vzťahov s prezidentom republiky Benešom a z podielu zodpovednosti na „nacionalistických názoroch" v KSS. Z týchto dôvodov bolo jeho odvolanie z funkcií „správne a oprávnené". V prípade Husáka a Novomeského sa objavili tvrdenia, že boli *„nositeli a propagátory nacionalistických názorů. Za tyto názory byli Husák a Novomeský a někteří další funkcionáři správně kritizováni a z jejich případů byly na plénu ústředního výboru Komunistické strany Slovenska i na jejím IX. sjezdu vyvozovány stranické závěry. Později však byly tyto jejich nesprávné názory směšováním stranických a bezpečnostních metod zaměněny s trestnou činností"*.[76] Proti konečnej podobe Novotného referátu a návrhu plenárneho uznesenia hlasovali napokon len dvaja členovia (kandidáti) predsedníctva ÚV KSČ – Alexander Dubček a Drahomír Kolder. Jozef Lenárt, Novotného verný stúpenec, sa zachoval alibisticky a podvolil sa stanovisku väčšiny straníckeho vedenia: *„…nielenže nezabojoval, ale (ako obyčajne) mlčal a bez odporu sa (nie prvý a posledný raz) podvolil"*.[77] V návrhu uznesenia ÚV KSČ k záverečnej správe Kolderovej rehabilitačnej komisie, resp. v jeho zdôvodnení, ktoré sa malo prijať na jeho plenárnom zasadnutí, sa tak v prípade slovenských buržoáznych nacionalistov definitívne navrhovala súdna a čiastočne aj stranícka rehabilitácia v podobe navrátenia členstva v KSČ, no s potvrdením dvanásť rokov starého uznesenia o ich vylúčení z jeho ústredného výboru a zbavení všetkých funkcií.[78] Keďže schválená podoba záverečnej správy celkom otvorene hovorila o nositeľoch politickej zodpovednosti za nezákonnosti z 50. rokov, museli sa logicky prijať aspoň čiastkové personálne opatrenia voči niektorým členom najužšieho straníckeho vedenia. V návrhu uznesenia pre plenárne zasadnutie ÚV KSČ sa tak objavil návrh na odvolanie Karola Bacílka z funkcie člena predsedníctva ÚV KSČ, prvého tajomníka ÚV KSS a člena jeho sekretariátu,[79] a Bruna Köhlera z funkcie tajomníka ÚV KSČ a člena jeho sekretariátu.[80] Okrem toho predsedníctvo ÚV KSČ na tomto istom zasadnutí schválilo žiadosť bývalého hlavného prokurátora Ladislava Geša o uvoľnenie z funkcie povereníka Slovenskej národnej rady (SNR) pre spravodlivosť.[81] Naopak, personálne opatrenia nijakým spôsobom nezasiahli kritizovaného Viliama Širokého, ktorý zostal vo funkcii predsedu vlády, pretože Novotný si jeho odchod z politických dôvodov zatiaľ neželal.

Presne v intenciách uznesení najužšieho straníckeho vedenia sa 3. – 4. apríla 1963 konalo zasadnutie pléna ÚV KSČ. Novotného referát uzatváral prvý deň plenárneho rokovania a vo večerných hodinách mali členovia ústredného výboru možnosť podrobnejšie sa zoznámiť so znením záverečnej správy Kolderovej rehabilitačnej komisie. Po jej preštudovaní, ktoré prebiehalo v na to určených miestnostiach, však museli každý výtlačok vrátiť.[82] Na druhý deň schôdza pokračovala diskusiou k všetkým bodom rokovania. Alexander Dubček sa tu ešte raz pokúšal protestovať proti predloženému riešeniu prípadu Gustáv Husák a spol., no prvý tajomník strany mu zabránil vystúpiť ústne a svoj diskusný príspevok mohol predložiť len písomne.[83] Najzaujímavejšie boli vystúpenia „starých" členov straníckeho vedenia, ktorí boli namočení v organizovaní politických procesov – Viliama Širokého, Jaromíra Dolanského, Bruna Köhlera, Zdeněka Fierlingera a Karola Bacílka. Všetci, samozrejme, odsudzovali nezákonnosti popísané v záverečnej správe a veľmi nesmelo sa pokúšali aj o sebakritické uznanie politickej spoluzodpovednosti. Svoje konanie

76 Referát obsahoval aj jednu veľmi zaujímavú pasáž, ktorá bola odkazom pre politických väzňov nekomunistov, že v ich prípade je akákoľvek rehabilitácia vylúčená. Novotný síce kritizoval justičné orgány za nezákonné rozsudky, no zároveň zdôraznil, že *„soudy a prokuratura správně a plným právem postihovaly skutečné nepřátele, různé protistátní živly, teroristy a příslušníky ilegálních protistátních skupin"*. NA Praha, f. 02/1, šk. č. 13, a. j. 15, b. č. 1. Referát A. Novotného k porušovaniu straníckych zásad a socialistickej zákonnosti v období pôsobenia kultu osobnosti, s. 24, 27 – 29a.

77 SIKORA, Stanislav. Antonín Novotný a Komunistická strana Slovenska v rokoch 1963 – 1967. In: KOCIAN, Jiří, PAŽOUT, Jaroslav, RÁKOSNÍK, Jakub. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. VII*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.; Dokořán, 2010, s. 217; UHER, J. *Zo zákulisia rehabilitácií*, s. 124.

78 Nakoniec sa členstvo v strane malo prinavrátiť aj Vladimírovi Clementisovi. NA Praha, f. 02/1, šk. č. 13, a. j. 15, b. č. 2. Návrh uznesenia ÚV KSČ k správe o porušovaní straníckych zásad a socialistickej zákonnosti v období pôsobenia kultu osobnosti (návrh predsedníctva ÚV KSČ), s. 10.

79 Karol Bacílek zostal naďalej členom ÚV KSČ, predsedníctva ÚV KSS a poslancom Národného zhromaždenia a SNR.

80 NA Praha, f. 02/1, šk. č. 13, a. j. 15, b. č. 0, zápis. Uznesenie ÚV KSČ k správe o porušovaní straníckych zásad a socialistickej zákonnosti v období kultu osobnosti – návrh predsedníctva ÚV KSČ, s. 1.

81 NA Praha, f. 02/1, šk. č. 13, a. j. 15, b. č. 0, zápis. Zápis z 15. schôdze predsedníctva ÚV KSČ konanej dňa 1. 4. 1963, s. 3.

82 SIKORA, S. Antonín Novotný a Komunistická strana Slovenska v rokoch 1963 – 1967, s. 217.

83 DUBČEK, A. *Z pamätí*, s. 95.

Gustáv Husák (1964) – ústredná osobnosť rehabilitovaných slovenských komunistických funkcionárov (Zdroj: TASR)

však často ospravedlňovali „falošnými správami" Štátnej bezpečnosti, ktorým uverili, a taktiež zdôrazňovali zodpovednosť celého vtedajšieho straníckeho vedenia. Výsledkom plenárneho zasadnutia ÚV KSČ bolo prijatie navrhovaných uznesení: členstvo v strane sa prinavrátilo celkovo 17 osobám, predchádzajúce vylúčenie z KSČ potvrdilo pre 7 osôb (napríklad Čepička a Kopřiva) a 15 osôb prišlo o svoje funkcie; z prerokovanej správy rehabilitačnej komisie mali vyvodiť „závery a dôsledky" ministerstvá vnútra, národnej obrany, spravodlivosti a spolu s nimi aj prokuratúry a súdy; prijala sa zásada, že minister vnútra a ani minister národnej obrany nebudú členmi predsedníctva ÚV KSČ.[84]

Problematike prešetrovania politických procesov sa následne venoval aj ÚV KSS. Jeho predsedníctvo na schôdzi 29. marca 1963 rozhodlo, že tejto téme sa bude venovať plenárne zasadnutie, ktoré sa naplánovalo na 8. apríla 1963.[85] Deň predtým o výsledkoch zasadnutia pléna ÚV KSČ z 3. – 4. apríla rokovalo aj predsedníctvo ÚV KSS. Správu predniesol Alexander Dubček, ktorý straníkov oboznámil s obsahom referátu Antonína Novotného, no najmä so zisteniami Kolderovej rehabilitačnej komisie o pozadí prípadu slovenských buržoáznych nacionalistov. V nasledujúcej diskusii sa otvorila otázka zodpovednosti vtedajšieho straníckeho vedenia za organizovanie procesu s Husákom a spol. Niekoľkí členovia predsedníctva sa pozastavovali nad tým, prečo nebol v referáte spomenutý Pavol David (na zasadnutí nebol prítomný), ktorý bol predsedom komisie pre politické zabezpečenie priebehu tohto procesu.[86] Napokon sa prijalo uznesenie, podľa ktorého mali osoby zastávajúce vedúce funkcie v straníckych a štátnych orgánoch poskytnúť predsedníctvu svoje vyjadrenia k otázke politických procesov (organizovaných najmä v rokoch 1953 – 1954) a ich prešetrovaniu v rokoch 1955 – 1957.[87] Nasledujúci deň sa konalo plánované plenárne zasadnutie ÚV KSS aj za prítomnosti delegácie ÚV KSČ na čele s jej prvým tajomníkom. Jeho členovia sa už deň predtým zoznámili s obsahom záverečnej správy rehabilitačnej komisie. Po odznení referátu Alexandra Dubčeka o výsledku prešetrenia politických procesov sa rozbehla zaujímavá diskusia, do ktorej sa zapojili aj kritizovaní súdruhovia. Ako prvý vystúpil so sebakritickým prejavom Karol Bacílek, ktorý načrtol svoju politickú zodpovednosť za činnosť vo vedení strany i vo vláde: „*Na Ministerstve národnej bezpečnosti stal som sa nástrojom druhých. Vykonával som všetko, čo sa odo mňa žiadalo, v domienke, že slúžim strane.* […] *pokyny súdruha Gottwalda a konečne i sovietskych poradcov som prijímal nekriticky, a tak ako mi boli prikazované, som ich plnil.*" Zodpovednosť za zatknutie a odsúdenie osôb v prípade Husák a spol. však odmietal, i keď pripustil, že sa svojimi pripomienkami podieľal na tvorbe obžaloby.[88]

84 KAPLAN, K. *Druhý proces Milada Horáková a spol.*, s. 61; ŠIŠKA, M. *O procesech a rehabilitacích II*, s. 35 – 37.

85 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1 103, a. j. 8. Uznesenie z 8. schôdze predsedníctva ÚV KSS z 29. 3. 1963.

86 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1 103, a. j. 9. Správa zo zasadnutia ÚV KSČ o porušovaní straníckych zásad a socialistickej zákonnosti v období kultu osobnosti zo 7. 4. 1963.

87 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1 103, a. j. 9. Uznesenie z 9. schôdze predsedníctva ÚV KSS zo 7. 4. 1963.

88 SNA Bratislava, f. Plénum ÚV KSS, šk. č. 1 856, a. j. 60. Stenografický záznam zo zasadnutia pléna ÚV KSS z 8. 4. 1963, s. 103 a 107.

Výsledky Kolderovej rehabilitačnej komisie viedli k pádu Karola Bacílka. Na fotografii ako predseda Zboru povereníkov (1960) (Zdroj: TASR)

Sebakriticky vystúpil aj Ladislav Gešo, ktorý veľmi podrobne popísal svoju úlohu pri príprave procesu s Husákom a spol. a taktiež úlohu niektorých členov vtedajšieho straníckeho vedenia na Slovensku.[89] Jeho vystúpenie odštartovalo novú (ešte ostrejšiu) kritiku opäť neprítomného Pavla Davida, pričom sa ozývali hlasy, že je potrebné podrobne preskúmať jeho úlohu pri príprave procesu, a dokonca sa objavili aj návrhy na jeho vylúčenie z predsedníctva ÚV KSS. Plénum preto rozhodlo, že sa jeho predchádzajúca činnosť a metódy práce prešetria.[90] Prvýkrát sa tu objavila aj kritika voči už nebohému Rudolfovi Strechajovi (zomrel v júli 1962), najmä za štýl jeho práce. V diskusii vystúpil aj Antonín Novotný, ktorý vyjadril rozčarovanie, že podobne ako Bacílek nevystúpili aj ďalší súdruhovia, následne predložil návrhy na personálne zmeny presne v zmysle uznesenia ÚV KSČ a zasadnutie predčasne opustil.[91] Plénum podľa očakávania potvrdilo rozhodnutie pražského straníckeho ústredia a odvolalo Karola Bacílka z funkcie prvého tajomníka ÚV KSS a člena jeho sekretariátu. Prekvapujúco však na jeho miesto nezvolilo Novotným presadzovaného Michala Chudíka, ale Alexandra Dubčeka.[92]

Z uznesení prijatých na plenárnom zasadnutí ÚV KSČ 3. a 4. apríla 1963 vyplynulo pre Kolderovu rehabilitačnú komisiu ešte niekoľko úloh, a preto svoju činnosť úplne neukončila. Na svojej poslednej schôdzi, ktorá sa uskutočnila 23. apríla 1963, pripravila pre potreby straníckeho vedenia niekoľko záverečných odporúčaní. Týkali sa hlavne rôznych administratívnych opatrení súvisiacich s rehabilitáciou perzekvovaných komunistických funkcionárov – išlo najmä o otázky rozsahu ich hmotného odškodnenia (aj rodinných príslušníkov), dôchodkového zabezpečenia, ubytovania, nového pracovného zaradenia a navrátenia odňatých vyznamenaní. Navrhovalo sa tu aj začatie prešetrovania niekoľkých ďalších politických procesov s komunistami, vyvodenie zodpovednosti (v niektorých prípadoch aj trestnej) voči príslušníkom bezpečnostných zložiek, ktorí sa dopúšťali fyzického násilia a brutality, a nakoniec aj voči sudcom a prokurátorom, ktorí porušovali „socialistickú zákonnosť“. Najzaujímavejším odporúčaním, ktoré sa priamo dotýkalo aj odsúdených v skupine Gustáv Husák a spol., bolo, aby pri *„novém zpracování Dějin KSČ, byla správně v hnutí osvětlena úloha těch soudruhů, kteří byli stranicky rehabilitováni“*. Záverečné odporúčania komisie schválilo predsedníctvo ÚV KSČ na svojej schôdzi 7. mája 1963.[93] Tým sa činnosť Kolderovej rehabilitačnej komisie definitívne ukončila.

Pôsobenie prvej skutočne rehabilitačnej komisie pod vedením Drahomíra Koldera bolo dôležitým krokom k odhaleniu pozadia organizovania politických procesov v prvých rokoch existencie komunistického režimu. Stalo sa tak napriek tomu, že nová rehabilitačná komisia v mnohých oblastiach neprekročila tieň Barákovej komisie. Obmedzila sa totiž len na

89 SNA Bratislava, f. Plénum ÚV KSS, šk. č. 1 856, a. j. 60. Stenografický záznam zo zasadnutia pléna ÚV KSS z 8. 4. 1963, s. 157 – 165.

90 SNA Bratislava, f. Plénum ÚV KSS, šk. č. 1 856, a. j. 60. Stenografický záznam zo zasadnutia pléna ÚV KSS z 8. 4. 1963, s. 181.

91 SNA Bratislava, f. Plénum ÚV KSS, šk. č. 1 856, a. j. 60. Stenografický záznam zo zasadnutia pléna ÚV KSS z 8. 4. 1963, s. 139 – 156.

92 DUBČEK, A. *Z pamätí*, s. 96 – 97.

93 NA Praha, f. 02/1, šk. č. 18, a. j. 20, b. č. 15. Záverečné odporúčania komisie ÚV KSČ poverenej prešetrením politických procesov v rokoch 1949 – 1954, s. 1 – 6.

prešetrovanie prípadov odsúdených komunistov a aj tu zo 165 prípadov odporučila konkrétne prešetrovanie len v 99 prípadoch, pričom pri 64 prípadoch sa vyslovila, že žiadna zmena neprichádza v úvahu a len 11 prípadov uznala za vhodné zmeniť.[94] Členovia komisie sa chtiac-nechtiac opäť podriaďovali politickému tlaku a vplyvu starých komunistických kádrov v najužšom straníckom vedení a aj preto boli jej zistenia tendenčné a poplatné svojej dobe a marxistickej ideológii. A napokon zo spáchaných zločinov znovu vinila predovšetkým vedúcich pracovníkov ŠtB a justície. Na druhej strane sa rehabilitačnej komisii podarilo zhromaždiť veľké množstvo cenných materiálov, ktoré dokazovali, že politické procesy so straníkmi boli vykonštruované. Napriek nevôli komunistického vedenia čiastočne otvorila otázku zodpovednosti jednotlivých vysokých straníckych funkcionárov. Najpozitívnejším momentom Kolderovej rehabilitačnej komisie bolo, že sa jej podarilo presadiť potrebu rehabilitácie aspoň u časti perzekvovaných komunistov.

REVOLTA SLOVENSKÝCH STRANÍCKYCH INTELEKTUÁLOV

Takmer súčasne s politickým schválením záverov Kolderovej rehabilitačnej komisie sa rozbehla vnútrostranícka informačná kampaň, v rámci ktorej sa nižšie stranícke štruktúry mali oboznámiť s výsledkom prešetrovania politických procesov. Jej podobu a rozsah určilo už zasadnutie predsedníctva ÚV KSČ z 1. apríla 1963. Jedno z jeho schválených uznesení definovalo opatrenia v rámci tzv. politicko-organizačného zabezpečenia výsledkov plenárneho zasadnutia ÚV KSČ 3. – 4. apríla 1963. V prvom rade sa tu konštatovalo, že informovanie nižších straníckych orgánov a organizácií o výsledkoch tohto zasadnutia je internou záležitosťou strany a nemôže viesť k vyvolávaniu „senzácií" alebo „nálad", ktoré by pomáhali prenikaniu „nepriateľských" názorov: „[Nižšie stranícke orgány] *Nesmí připustit, aby otevřeného přístupu strany k vlastním chybám a otevřené kritiky nedostatků bylo zneužito k útokům proti straně, proti věci socialismu a komunismu.*" Do týždňa od konania plenárneho zasadnutia sa mali zvolať pléna krajských a okresných výborov strany, na ktorých sa mali ich členovia oboznámiť s obsahom referátu Antonína Novotného a so straníckym uznesením. Aby sa zamedzilo úniku týchto dokumentov mimo strany, ich počet mal byť prísne kontrolovaný a po skončení schôdzí mali byť ihneď vrátené ústrednému výboru. Do 20. apríla sa mali zvolať členské schôdze základných organizácií strany, na ktorých sa mali radoví straníci zoznámiť už len so stručným *Oznámením ústredného výboru základným organizáciám o porušovaní straníckych zásad a socialistickej zákonnosti v období kultu osobnosti*. Aj počet týchto výtlačkov mal byť prísne kontrolovaný a čo najskôr vrátený ústrednému výboru. Mimostranícka verejnosť sa o obsahu plenárneho zasadnutia mala informovať len prostredníctvom komuniké, ktoré 5. apríla 1963 zverejní *Rudé právo*, *Pravda* a Československý rozhlas a televízia.[95] Z uverejnenej správy ČTK sa napokon dozvedela len to, že Antonín Novotný podal ÚV KSČ správu o porušovaní straníckych zásad a socialistickej zákonnosti v období kultu osobnosti a ústredný výbor odporučil Najvyššiemu súdu a generálnej prokuratúre, aby na základe záverov správy rehabilitačnej komisie prijal patričné opatrenia.[96] Viac informácií sa na verejnosť nedostalo ani pri informovaní o výsledkoch plenárneho zasadnutia ÚV KSS 8. apríla 1963.[97] Záverečná správa Kolderovej rehabilitačnej komisie tak bola v podstate vyhlásená za utajenú.

Informovanie slovenskej straníckej verejnosti o výsledku prešetrovania politických procesov začalo už 9. apríla 1963, a to na zasadnutiach plén krajských výborov (KV) KSS. Väčšina diskutujúcich funkcionárov tu prezentovala najmä vlastné alebo sprostredkované skúsenosti o nezákonnej činnosti bezpečnostných orgánov nielen v predchádzajúcom období, ale aj v súčasnosti. Objavili sa však aj odlišné príspevky. Napríklad na zasadnutí Západoslovenského KV KSS sa prejavila nespokojnosť s tým, že „*s. Široký nezaujal doteraz dosť sebakritické stanovisko k súčasným problémom*". V stredoslovenskej straníckej centrále sa zase nastolila otázka, či sa budú prešetrovať aj ďalšie súdne kauzy – napríklad tzv. Biela légia a prípady Viliam Žingor a spol. a Jozef Trojan a spol. Celkovo však členovia krajských výborov so schválenými závermi rehabilitačnej komisie súhlasili.[98] Nasledujúce tri dni sa konali plenárne zasadnutia okresných výborov (OV) KSS. Aj tu sa v rámci diskusií objavovala najmä snaha prispieť vlastnými skúsenosťami k objasneniu nezákonností predchádzajúceho obdobia. Odzneli tu však aj názory, ktoré nekorešpondovali so závermi rehabilitačnej komisie. Napríklad na zasadnutí pléna OV KSS v Trnave vyjadrili niektorí funkcionári

94 VEBER, V. O rehabilitacích a o tom, co s nimi souvisí, s. 17.

95 NA Praha, f. 02/1, šk. č. 13, a. j. 15, b. č. 3. Politicko-organizačného zabezpečenia výsledkov plenárneho zasadnutia ÚV KSČ v dňoch 3. – 4. 4. 1963, s. 1 – 3.

96 Zpráva zo zasadania Ústredného výboru KSČ. *Pravda*, roč. 44, 1963, č. 94, s. 1; Zpráva o zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa. *Rudé právo*, roč. 43, 1963, č. 95, s. 1.

97 Zpráva zo zasadnutia pléna Ústredného výboru KSS. *Pravda*, roč. 44, 1963, č. 99, s. 1.

98 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1 104, a. j. 11. Predbežná informatívna správa o ohlase na „Oznámenie ÚV KSČ o porušovaní straníckych zásad a socialistickej zákonnosti v období kultu osobnosti", s. 1 – 4.

nedôveru k činnosti komisie, v Galante jeden zo straníkov vyhlásil, že *„s. Okáliho považuje naďalej za sionistu preto, že zastával kapitalistov židovského pôvodu“* a podobne sa v Dunajskej Strede vyjadrili diskutujúci aj ku Gustávovi Husákovi, ktorého tu niektorí naďalej označovali za buržoázneho nacionalistu.[99] O priebehu zasadnutí krajských a okresných výborov strany informovala aj stranícka tlač – verejnosť sa však opäť dozvedela len to, že funkcionári sa oboznámili so znením správy o porušovaní straníckych zásad a socialistickej zákonnosti a závery ÚV KSČ prijali s *„plným a jednomyseľným súhlasom“*.[100] Po funkcionárskych aktívoch sa od 16. do 20. apríla 1963 konali aj členské schôdze základných straníckych organizácií, pričom ich priebeh bol v niektorých prípadoch dramatickejší. Aj keď sa radoví členovia komunistickej strany oboznámili len so značne okresanou verziou záverečnej správy rehabilitačnej komisie (cca 20 strán), jej obsah ich prekvapil. Väčšina síce tušila, že pri procesoch z 50 rokov sa mohli objaviť aj prechmaty, no skutočný rozsah nezákonností ich šokoval. Z tohto dôvodu zo začiatku niektoré závery rehabilitačnej komisie jednoducho neprijímali. Po opadnutí prvotného šoku však prezentované informácie postupne vyvolali mimoriadne ostrú a kritickú diskusiu. Ako prvé sa objavovali otázky politickej zodpovednosti za vykonané nezákonnosti, pričom terčom kritiky sa stalo najvyššie stranícke vedenie spolu s Antonínom Novotným. Stredobodom pozornosti sa však veľmi rýchlo stala polovičatá rehabilitácia povojnových funkcionárov KSS, ktorá vyvolávala medzi slovenskými straníkmi vlnu nesúhlasu. Kritické hlasy sa ozývali najmä z prostredia straníckej inteligencie (novinári, spisovatelia a vedci), ktorá považovala zverejnené informácie o procese s Husákom a spol. za nedostatočné a povrchné. Nebolo to nič prekvapivé, pretože kampaň proti slovenskému buržoáznemu nacionalizmu postihla z profesijného a ľudského hľadiska najmä komunistických intelektuálov. Najagilnejšou bola z tohto pohľadu základná organizácia (ZO) KSS pri Zväze slovenských spisovateľov, ktorá vyjadrila nespokojnosť najmä s potvrdením vylúčenia Gustáva Husáka a Ladislava Novomeského z ÚV KSČ. Stranícke vedenie upodozrievali z toho, že týmto krokom chce sťažiť návrat menovaných do politického života. Z tohto dôvodu stranícka inteligencie vzniesla zásadnú požiadavku, aby sa opätovne a hlavne objektívne zhodnotila správnosť a opodstatnenosť kritiky buržoázneho nacionalizmu na IX. zjazde KSS. Vzhľadom na závažnosť prezentovaných informácií sa objavili aj požiadavky ich uverejnenia, čím by došlo k verejnej rehabilitácii komunistov postihnutých v politických procesoch. Spolu s tým zaznievali veľmi ostré výhrady voči slovenským straníkom, ktorí sa podieľali na organizovaní politického procesu so slovenskými buržoáznymi nacionalistami – Karolovi Bacílkovi, Pavlovi Davidovi, Viliamovi Širokému a Ľudovítovi Benadovi – pričom sa občas objavovali aj požiadavky na ich úplný odchod zo straníckej politiky. Radoví členovia strany si taktiež kládli otázku, prečo sa politické procesy začali prešetrovať s tak veľkým časovým odstupom (v porovnaní so susednými štátmi sovietskeho bloku). Pre najvyššie stranícke vedenie boli veľmi nepríjemnými množiace sa názory, že táto diskusia nemôže byť „definitívnou bodkou za politickými procesmi“ a treba prešetriť aj prípady na nižšej úrovni. Celkovo sa touto témou zaoberalo na Slovensku viac ako 10 080 členských schôdzí s účasťou približne 225 000 členov a kandidátov strany, pričom až 53 000 z nich vystúpilo v diskusii, prípadne s pripomienkami.[101]

Priebeh diskusie v straníckych orgánoch a organizáciách na Slovensku sa priebežne hodnotil už na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS 19. apríla 1963. Zúčastnil sa na ňom už aj kritizovaný Pavol David, ktorý sa podľa predchádzajúcich uznesení mal čo najskôr vyjadriť k svojej úlohe v politických procesoch 50. rokov. David navrhol, že do 14 dní predloží svoje stanovisko ku kritike, ktorá odznela na zasadnutí pléna ÚV KSS 8. apríla 1963.[102] Toto (sebakritické) stanovisko napokon poskytol až 5. mája 1963, no ústredný výbor ho podľa všetkého vyhodnotil ako nedostatočné, a to najmä z pohľadu príprav procesu s Gustávom Husákom a spol. Preto napísal ďalšie, no aj v ňom naďalej odmietal prijať výraznejšiu

99 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1 104, a. j. 11. Predbežná informatívna správa o ohlase na „Oznámenie ÚV KSČ o porušovaní straníckych zásad a socialistickej zákonnosti v období kultu osobnosti“, s. 5 – 7.

100 Zasadali krajské a okresné výbory strany. *Pravda*, roč. 44, 1963, č. 100, s. 1; Zpráva o zasedání krajských a okresních výborů Komunistické strany Československa. *Rudé právo*, roč. 43, 1963, č. 101, s, 1.

101 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1 104, a. j. 11. Predbežná informatívna správa o ohlase na „Oznámenie ÚV KSČ o porušovaní straníckych zásad a socialistickej zákonnosti v období kultu osobnosti“, s. 8 – 14; šk. č. 1 105, a. j. 13. Správa o výsledkoch vnútrostraníckej diskusie k Oznámeniu ÚV KSČ o porušovaní straníckych zásad a socialistickej zákonnosti v období kultu osobnosti na Slovensku z 20. 5. 1963, s. 2 – 17; a. j. 14. Referát A. Dubčeka prednesený na zasadnutí pléna ÚV KSS 6. 6. 1953, s. 27; NA Praha, f. 02/1, šk. č. 19 – 20, a. j. 22, b. č. 21. Správa o prerokovaní uznesenia ÚV KSČ o ukončení previerky politických procesov so straníckymi funkcionármi v straníckych orgánoch a základných organizáciách z 18. 5. 1963, s. 3 – 8.

102 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1 104, a. j. 11. Uznesenie z 11. schôdze predsedníctva ÚV KSS z 19. 4. 1963.

PROLETÁRI VŠETKÝCH KRAJÍN, SPOJTE SA!

PRAVDA

ORGÁN ÚSTREDNÉHO VÝBORU KOMUNISTICKEJ STRANY SLOVENSKA

Zpráva zo zasadania Ústredného výboru KSČ

Neprevážajme prázdne vagóny

Každý občan 10 hodín

O zisteniach Kolderovej rehabilitačnej komisie stranícka tlač niekoľko mesiacov mlčala (Zdroj: *Pravda*)

zodpovednosť za priebeh a výsledok procesu.[103]

Napriek snahe Antonína Novotného utajiť obsah záverečnej správy Kolderovej rehabilitačnej komisie pred nestraníkmi, prvé detaily o protiprávnej podobe súdnych procesov z 50. rokov začali na verejnosť unikať prakticky ihneď. O tom, že sa prešetruje prípad Gustáv Husák a spol., sa napríklad vedelo a diskutovalo v širokom okruhu bratislavskej inteligencie už v prvej polovici marca 1963.[104] Čiastkové detaily o niektorých zisteniach komisie prenikali mimo stranu už z plenárnych zasadnutí okresných výborov KSS. V polovici apríla 1963 sa medzi nepartajníkmi hovorilo o tom, že *„komunisti sedí na schůzích jak podřezané slepice* […] *mezi straníky je nyní desorientace“*.[105] Prvé informácie sa tak k radovým členom strany dostávali už pred členskými schôdzami základných organizácií. Viacerí preto vyčítali straníckemu vedeniu, že pristúpilo k ich informovaniu oneskorene, pretože sa *„mnohé veci dozvedeli* […] *od nepartajných alebo z viedenského rozhlasu“*, pričom sa v mnohých prípadoch dostali do situácie, keď *„nevedeli nepartajným vysvetliť, čo je pravda a čo nepravda“*.[106] Napriek oficiálnemu informačnému embargu sa tak informácie o výsledku prešetrovania politických procesov – najmä prípadu slovenských buržoáznych nacionalistov – dostávali medzi širokú verejnosť a napokon sa stali katalyzátorom nasledujúceho politicko-spoločenského vývoja na Slovensku.

Nálady slovenskej (straníckej i mimostraníckej) spoločnosti od začiatku 60. rokov negatívne ovplyvňovali aj iné faktory. Najvýznamnejším bola nová ústava z roku 1960, ktorá eliminovala zvyšky slovenskej autonómie, resp. odobrala slovenským národným orgánom takmer všetky kompetencie a tak kodifikovala tvrdý centralizmus. Zbor povereníkov bol zrušený úplne, právomoci SNR boli okliešťené na minimum. K tomu sa pridružila aj nová ofenzíva na ideologickom fronte, ktorá propagovala víziu „pevnej jednoty československého ľudu“ v období rozvinutého socializmu.[107] Hlavným iniciátorom štátoprávnych zmien a nositeľom centralistických ideí bol prezident ČSR a prvý muž komunistickej strany Antonín Novotný, známy svojimi často netaktickými a necitlivými výrokmi voči Slovensku, ktoré aj začiatkom 60. rokov stále považoval za „slabý článok republiky“. Z tohto pohľadu bol pre neho kľúčový práve prípad slovenských buržoáznych nacionalistov, pretože si uvedomoval, že návrat povstaleckej garnitúry KSS do vrcholovej politiky povedie k opätovnému nastoleniu myšlienky federácie, čo môže v konečnom dôsledku ohroziť nielen existenciu spoločného štátu, ale aj budúce socialistické perspektívy.[108]

Novotného obavy z možného vzkriesenia myšlienky federácie sa začali zhmotňovať ihneď po politickom schválení záverov Kolderovej rehabilitačnej komisie. Túto kacírsku ideu ako prvý nastolil historik a bývalý člen a tajomník ÚV KSS Miloš Gosiorovský, ktorý už 21. marca 1963 rozposlal popredným straníckym a štátnym predstaviteľom (vrátane prezidenta republiky, predsedníctiev ústredných výborov

103 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1 105, a. j. 13. Vyjadrenie P. Davida z 5. 5. 1963; Vyjadrenie P. Davida, nedatované.

104 A ÚPN Bratislava, f. A2/2, šk. č. 5, a. j. 223. Zaujímavé agentúrno-operatívne poznatky zo 16. 3. 1963, s. 1 – 2.

105 A ÚPN Bratislava, f. A2/2, šk. č. 5, a. j. 223. Revízia politických procesov – ohlas z 18. 4. 1963.

106 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1 104, a. j. 11. Predbežná informatívna správa o ohlase na „Oznámenie ÚV KSČ o porušovaní straníckych zásad a socialistickej zákonnosti v období kultu osobnosti“, s. 8.

107 MERVART, Jan. Stranická teorie tzv. národnostní otázky a čechoslovakismus. In: HUDEK, Adam, KOPEČEK, Michal, MERVART, Jan, eds. *Čecho/slovakismus*. Praha: NLN; Ústva pro soudobé dějiny AV ČR, 2019, s. 345 – 350; PEŠEK, J. *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov*, s. 45 – 53; RYCHLÍK, J. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992*, s. 180 – 187.

108 DOSKOČIL, Z. *V žaláři a vyhnanství*, s. 304 – 305.

Miloš Gosiorovský pri prejave pri príležitosti 10. výročia založenia SAV (apríl 1963) (Zdroj: TASR)

KSČ a KSS a ich tajomníkom), spoločenskovedným pracovníkom a redakcii významného straníckeho časopisu *Nová mysl* štúdiu s názvom *K niektorým otázkam vzťahu Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany Československa*.[109] V nej skonštatoval, že *„slovenský národ sa úpravou z júla 1960 ocitol v postavení jediného národa socialistického tábora, ktorý na svojom etnickom území nemá vlastnú národoštátnu organizáciu"*, a z toho dôvodu predložil do diskusie otázku federalizácie Československa a tým prakticky aj straníckej rehabilitácie Gustáva Husáka a jeho odsúdených spoločníkov.[110] Paradoxne to bol ten istý Gosiorovský, ktorý bol v 50. rokoch protežantom Viliama Širokého a ako taký vypracovával pre organizátorov politického procesu so slovenskými buržoáznymi nacionalistami odborné posudky, v ktorých na základe povojnovej snahy Husáka a jeho spoločníkov o federalizáciu Československa dokazoval ich „buržoáznonacionalistickú úchylku". Tak sa aj on stal spoluzodpovedným za nespravodlivé odsúdenie týchto popredných slovenských komunistov. Koncom 50. rokov si však začal svoje previnenie plne uvedomovať a usilovne sa ho snažil odčiniť. Pravdepodobne aj samotná štúdia, ktorú začal písať už na prelome rokov 1959/1960 v súvislosti s prípravou novej ústavy republiky, bola jeho pokusom verejne sa dištancovať od kampane proti slovenskému buržoáznemu nacionalizmu.[111] Nemožno však vylúčiť, že v tomto prípade išlo o čisto oportunistický postup, ktorý mal za cieľ prispôsobiť sa meniacim politickým pomerom.[112] Každopádne Gosiorovského práca sa ako samizdat počas nasledujúceho mesiaca rôznymi kanálmi značne rozšírila. Zastupiteľské úrady viacerých, najmä socialistických krajín, začali dostávať rôzne materiály, v ktorých boli citáty z tejto štúdie a ktoré požadovali federatívne štátoprávne usporiadanie Československa.[113] Vo verejnosti sa dokonca šíril názor, že práca je „vecou Husáka". Ten sa od týchto tvrdení ostro dištancoval už pri preberaní straníckej legitimácie 17. apríla 1963, pričom prehlásil, že takáto iniciatíva je v súčasnosti *„krajne nevhodná"*.[114] Husák totiž historikovo vystúpenie považoval za nešťastné, dokonca až účelové, pretože na českej strane vyvolávalo staré nálady voči slovenským národným túžbam, a čo bolo ešte dôležitejšie, komplikovalo jeho úsilie o úplnú stranícku rehabilitáciu.[115] Gosiorovského takýto vývoj vyľakal, a preto po mesiaci, 21. apríla 1963, štúdiu predbežne stiahol späť. Oficiálnym dôvodom bol „senzáciechtivý" ohlas, ktorý v niektorých kruhoch vzbudila a neúplná rehabilitácia Husáka, Clementisa a Novomeského, ktorá vyvolala potrebu jej doplnenia.[116]

Gosiorovského vystúpenie bolo začiatkom stupňujúceho sa aktivizmu slovenskej, najmä bratislavskej

109 GOSIOROVSKÝ, Miloš. K niektorým otázkam vzťahu Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany Československa. *Historický časopis*, roč. 16, 1968, č. 3, s. 354; SNA Bratislava, f. ÚV KSS A. Dubček, šk. č. 2 392, a. j. 80. Poznámky k prípadu Gosiorovský, nedatované, s. 1.

110 GOSIOROVSKÝ, M. K niektorým otázkam vzťahu Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany Československa, s. 400.

111 MACHÁČEK, M. *Gustáv Husák*, s. 329.

112 DOSKOČIL, Z. *V žaláři a vyhnanství*, s. 307.

113 SIKORA, S. Antonín Novotný a Komunistická strana Slovenska v rokoch 1963 – 1967, s. 222.

114 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1 104, a. j. 11. Informácia o pohovoroch so súdruhmi, ktorým boli odovzdané stranícke legitimácie KSČ v súvislosti s ich rehabilitáciou zo 17. 4. 1963, s. 3.

115 MACHÁČEK, M. *Gustáv Husák*, s. 329.

116 GOSIOROVSKÝ, M. K niektorým otázkam vzťahu Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany Československa, s. 354.

inteligencie, medzi ktorou sa začal postupne etablovať najmä Gustáv Husák a z jej prostredia získavať svojich podporovateľov. Z podobných dôvodov ako protežovaný historik, sa do názorového vrenia zapájali aj viacerí intelektuáli, ktorí sa aktívne podieľali na propagandistických kampaniach 50. rokov a teraz cítili potrebu napraviť svoje predchádzajúce zlyhania. Iní nadväzovali na svoje kritické postoje z roku 1956, no našli sa aj takí, ktorí len prevracali kabáty.[117]

V druhej polovici apríla 1963 sa diskusia o výsledkoch prešetrovania politických procesov postupne presúvala z čisto straníckeho prostredia do stavovských organizácií. Keďže ich členmi už boli aj nestraníci, stávala sa verejne prístupnejšou. Vývojový trend ďalšej etapy diskusií načrtla predovšetkým konferencia Zväzu slovenských spisovateľov (ZSS), ktorá sa uskutočnila 22. apríla 1963 ako súčasť príprav na III. Zjazd Zväzu československých spisovateľov (ZČSS). Zúčastnila sa na nej aj delegácia ÚV KSS vedená jej tajomníkom Vasilom Biľakom. Priebeh a výsledok konferencie výrazným spôsobom ovplyvnila osobná prítomnosť Ladislava Novomeského, ktorého v úvode diskusie pozdravil a opätovne privítal v kruhu slovenských spisovateľov Dominik Tatarka. Nezostalo len pri slovách a v priebehu rokovania básnikovi po 12 rokoch obnovili členstvo v stavovskej organizácii slovenských spisovateľov a nakoniec ho zvolili aj za člena Výboru ZSS.[118] Je zaujímavé, že podobne sa nepostupovalo v prípade ďalších odsúdených literátov zo skupiny Husák a spol. – Ivana Horvátha a Daniela Okáliho. Ladislav Novomeský na konferencii vystúpil s krátkym a zmierlivým prejavom, v ktorom však skonštatoval, že odčinením krívd na jednotlivcoch sa problém perzekúcií spisovateľov nekončí.[119] Naopak, s veľmi ostrým príspevkom vystúpil v diskusii literárny kritik Michal Chorváth, ktorý taktiež niesol diel spoluzodpovednosti za propagandistické ťaženia proti „nacionálnym úchylkám" a navyše sa priamo podieľal na Novomeského vylúčení zo spisovateľskej organizácie v marci 1951. V prvom rade vyvrátil Bašťovanského a Širokého tézy o škodlivom vplyve hnutia DAV a následne označil boj proti buržoáznemu nacionalizmu za *„zbytočný a škodlivý, lebo nijakého buržoázneho nacionalizmu na vedúcich miestach v strane nebolo v tom zmysle, ako to bolo formulované na IX. zjazde"*.[120] Tým úplne spochybnil závery slovenského straníckeho zjazdu z mája roku 1950. Z tohto pohľadu neprekvapuje, že medzi uzneseniami konferencie sa objavili aj požiadavky na urýchlenú nápravu škôd napáchaných na slovenskej literatúre v tzv. období kultu osobnosti a *„nevyhnutnosť opravy a doplnenia učebných osnôv tak, aby sa zabezpečilo historicky pravdivé a vedecky objektívne vyučovanie nových a najnovších dejín slovenskej literatúry* […] *predovšetkým pokiaľ ide o problematiku Davu"*.[121]

V apríli 1963 obnovili Ladislavovi Novomeskému členstvo v stavovskej organizácii slovenských spisovateľov (Zdroj: TASR)

117 MACHÁČEK, M. *Gustáv Husák*, s. 332 – 333; DOSKOČIL, Z. *V žaláři a vyhnanství*, s. 306 – 307.

118 *Kultúrny život*, roč. 18, 1963, č. 17, s. 1. Už štyri dni predtým opätovne prijali Novomeského aj do Zväzu československých spisovateľov. MERVART, Jan. *Naděje a iluze. Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let*. Brno: Host – vydavatelství, s. r. o., 2010, s. 30.

119 *Kultúrny život*, roč. 18, 1963, č. 18, s. 3; MERVART, J. *Naděje a iluze*, s. 29; LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E. *Predjarie*, s. 279 – 281.

120 SNA Bratislava, f. ÚV KSS A. Dubček, šk. č. 2 392, a. j. 88. Diskusný príspevok M. Chorvátha, s. 1 – 7; *Kultúrny život*, roč. 18, 1963, č. 18, s. 3.

121 Uznesenia z konferencie Sväzu slovenských spisovateľov zo dňa 22. apríla 1963. *Kultúrny život*, roč. 18, 1963, č. 18, s. 6.

Pod vplyvom akcelerujúceho spoločenského vývoja sa začali aktivizovať aj samotní rehabilitovaní komunisti. Napríklad Gustáv Husák, ktorý s pribúdajúcim časom získaval medzi vplyvnými komunistickými funkcionármi čoraz väčšiu podporu, usúdil, že situácia vo vedení strany mu umožňuje prejsť do ofenzívy. Preto 1. mája 1963 skoncipoval pre ÚV KSČ rozsiahlu žiadosť o svoju úplnú stranícku rehabilitáciu. V nej najskôr vyhlásil všetky svoje obvinenia z buržoázneho nacionalizmu, prednesené Viliamom Širokým na jar roku 1950, za nesprávne a nespravodlivé a znovu v celom rozsahu odvolal aj svoju sebakritiku. Následne veľmi podrobne a precízne vyvracal jednotlivé obvinenia, pričom sa už odhodlal veľmi otvorene a tvrdo útočiť aj na konštruktérov jeho obvinení a realizátorov jeho odsúdenia. Najviac kritiky samozrejme vzniesol voči Viliamovi Širokému, no nešetril ani Štefana Bašťovanského, Karola Bacílka, Rudolfa Strechaja, Pavla Davida, Rudolfa Slánského, Václava Kopeckého, Júliusa Bránika či Kolomana Moškoviča, pričom ústredný výbor žiadal o ich odvolanie zo všetkých straníckych a štátnych funkcií. Na základe prezentovaných dôkazov taktiež požadoval prešetrenie obvinení z buržoázneho nacionalizmu nielen vo vlastnom prípade, ale aj v prípadoch Ladislava Novomeského, Karola Šmidkeho a Vladimíra Clementisa. Okrem úplnej straníckej rehabilitácie žiadal ústredný výbor, aby vyhlásil kritiku buržoáznonacionalistickej úchylky prednesenej na IX. zjazde KSS za neoprávnenú a umele vykonštruovanú, zrušil závery tohto zjazdu a taktiež vlastné rozhodnutia z 21. februára 1951 a 3. a 4. apríla 1963 o vylúčení postihnutých osôb z ÚV KSČ.[122] Zásluhou redaktorov časopisu *Kultúrny život* a ďalších Husákových prívržencov sa jeho nová žiadosť veľmi rýchlo rozšírila v rôznych kópiách a kolovala najmä v prostredí bratislavskej intelektuálnej elity.[123] Jej časti boli dokonca publikované aj v zahraničí.

Do straníckej diskusie významne prispel už avizovaný III. zjazd ZČSS, ktorý sa uskutočnil v Prahe v dňoch 22. – 24. mája 1963. Predovšetkým sa usiloval o liberálnejšie a myšlienkovo otvorenejšie poňatie oficiálnej kultúrnej politiky. Aj na tomto celoštátnom spisovateľskom fóre prvýkrát po dlhých rokoch vystúpil Ladislav Novomeský. Opäť išlo o zmierlivý a rozvážny prejav, v ktorom sa napriek statusu jedného z najtvrdšie perzekvovaných spisovateľov vyhol póze morálneho kazateľa.[124] Jeho vystúpenie, ku ktorému sa s polemickými príspevkami pripojili aj ďalší slovenskí spisovatelia, výrazným spôsobom ovplyvnilo podobu celej diskusie. Zo slovenských spisovateľov boli najkritickejší najmä Ladislav Mňačko a Michal Chorváth. Prvý menovaný upozornil na kolektívne mravné zlyhanie spisovateľskej obce, ktorá sa v období politických procesov pripojila k ostrakizácii prenasledovaných spisovateľov: *„Slánského, Londona, Clementisa, Novomeského sme odsúdili všetci, čo tu sedíme, možno okrem tých, ktorí vtedy boli v pionierskom veku. Všetci sme – nechcem tu spytovať dôvody prečo, či zo strachu či zo slepej viery či neznalosti – dvíhali ruky na aktívoch a schôdzach za hanebné rezolúcie, ktoré sme neraz sami formulovali. Všetci sme v akomsi zúrivom zápale kričali – ukameňujte ich.“*[125] Michal Chorváth sa opäť venoval najmä otázke slovenského buržoázneho nacionalizmu, tentoraz však cez prizmu vzájomných vzťahov Čechov a Slovákov, pričom predpokladal, že celú kampaň posilňovali aj existujúce protislovenské predsudky v českej spoločnosti: *„Či neexistujú v českej verejnej mienke o Slovensku isté predsudky, ktoré takýto vývin umožňujú? Ak existujú, potom treba na ne posvietiť, aby sa mohli analyzovať, nájsť podstatu ich chýb, aby sa mohli vyvrátiť. Existujú také predsudky? Myslím, že existujú…“*[126] Na spisovateľskom zjazde sa tak hovorilo najmä o vyrovnaní sa s nedávnou minulosťou, pričom treba zdôrazniť, že tento tlak vyvíjali najmä slovenskí spisovatelia. Atmosféra kongresu sa prejavila aj na zložení nového ústredného výboru ZČSS, do ktorého sa dostali viacerí mladší minulosťou nezaťažení kandidáti. Za jeho člena bol zvolený aj Ladislav Novomeský.[127] Zjazdová rezolúcia si navyše osvojila aj požiadavku vznesenú na konferencii ZSS na objektivizáciu vyučovania nových a najnovších dejín českej a slovenskej literatúry.[128]

122 ABS Praha, f. S, inv. č. S-552-2. Žiadosť G. Husáka o úplnú stranícku rehabilitáciu z 1. 5. 1963.

123 LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E. *Predjarie*, s. 44.

124 NOVOMESKÝ, Laco. So súdruhom rozumom. *Kultúrny život*, roč. 18, 1963, č. 22, s. 4; NOVOMESKÝ, Laco. Básník si musí myšlenku přivlastnit. *Literární noviny*, roč. 12, 1963, č. 22, s. 7 – 8.

125 MŇAČKO, Ladislav. Pasca na myši? *Kultúrny život*, roč. 18, 1963, č. 22, s. 3; MŇAČKO, Ladislav. Boj teprve začíná. *Literární noviny*, roč. 12, 1963, č. 22, s. 9.

126 CHORVÁTH, Michal. Za bratstvo národov, za bratstvo literatúry. *Kultúrny život*, roč. 18, 1963, č. 22, s. 6; CHORVÁTH, Michal. Češi a Slováci. *Literární noviny*, roč. 12, 1963, č. 23, s. 5.

127 Ústredný výbor SČSS zvolený III. sjazdom dňa 24. mája 1963. *Kultúrny život*, roč. 18, 1963, č. 22, s. 3; III. sjezd československých spisovatelů. *Literární noviny*, roč. 12, 1963, č. 22, s. 5.

128 Rezolúcia III. sjazdu čs. spisovateľov, ktorý bol v Prahe v dňoch 22. – 24. mája 1963. *Kultúrny život*, roč. 18, 1963, č. 22, s. 3; Rezoluce III. sjezdu čs. spisovatelů konaného ve dnech 22. – 24. V. 1963 v Praze. *Literární noviny*, roč. 12, 1963, č. 22, s. 12; DOSKOČIL, Z. *V žaláři a vyhnanství*, s. 310 – 314; LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E. *Predjarie*, s. 281 – 282; MERVART, J. *Naděje a iluze*, s. 30 – 36.

Mieroslav Hysko pri prejave na katedre novinárstva Filozofickej fakulty UK v Bratislave vo februári 1963 (Zdroj: TASR)

Fórom, na ktorom sa problematika riešenia otázky slovenského buržoázneho nacionalizmu a celkového vyrovnania sa s obdobím 50. rokov otvorila najrazantnejšie, bol I. zjazd Zväzu slovenských novinárov (ZSN), ktorý sa uskutočnil v Bratislave v dňoch 27. – 28. mája 1963. Z dnešného pohľadu predstavuje významný medzník v dejinách prvej polovice 60. rokov, pretože zjazd nielenže vychádzal z novej reality, ale posúval ju ďalej. Jeho tribúna sa stala „hovorcom" reformného procesu. Navyše z celkového počtu 176 delegátov bolo členov strany „len" 104 osôb, čím sa zjazd výraznejšie otváral nekomunistickej verejnosti. Už samotné oficiálne zahájenie naznačilo bezprecedentný priebeh nasledujúceho rokovania. Ako prvý totiž vystúpil vtedajší predseda ZSN Štefan Rais, ktorý bol ministrom spravodlivosti práve v období organizovania najväčších politických procesov (konkrétne v rokoch 1950 – 1953). Vo svojom úvodnom slove sa síce dotkol problematiky „kultu osobnosti", no svoju úlohu v jeho budovaní vôbec nespomenul. Takýto „nesebakritický" prístup pobúril množstvo delegátov.[129]

Atmosféru, obsah a výsledky rokovania napokon určili predovšetkým príspevky Mieroslava Hyska a Romana Kaliského, ktoré charakterizovala výrazná otvorenosť. Mieroslav Hysko, ktorý sa svojimi prácami poplatnými prokurátorsko-policajnému výkladu dejín SNP podieľal na propagandistickom využití politického procesu s Husákom a spol. a z toho dôvodu pocítil istú potrebu vyrovnať sa s vlastnou minulosťou, vystúpil v rámci diskusie ako prvý a v podstate udal jej tón. Keďže stranícke vedenie pred širokou verejnosťou naďalej tajilo informácie o súdnej rehabilitácii slovenských buržoáznych nacionalistov, bývalý šéfredaktor *Pravdy* a *Nového slova* sa rozhodol toto tabu prelomiť a postaviť sa proti oficiálnej straníckej línii. V sebakriticky ladenom a takmer hodinu trvajúcom prejave venoval väčšinu času detailnej genéze kampane proti slovenskému buržoáznemu nacionalizmu, pričom sa odvážil otvoriť v podstate kultovú otázku IX. zjazdu KSS, ktorý označil za *„začiatok známych represálií proti význačným komunistickým pracovníkom v celej republike"*. Z tohto dôvodu považoval za nevyhnutné podrobiť jeho závery *„dôkladnému straníckemu rozboru a skúmaniu"*. Nepriamo vyzýval aj na úplnú stranícku rehabilitáciu slovenských buržoáznych nacionalistov, keďže *„bez kritického posúdenia záverov IX. zjazdu KSS je a bude každé rehabilitačné opatrenie nevyhnutne polovičatým"*.[130] V tejto súvislosti vyslovil prianie, aby sa Husákovi a Novomeskému poskytol v tlači priestor na vyjadrenie sa ku všetkým obvineniam, ktoré boli proti nim vznesené.[131] Pri svojej analýze zjazdu z roku 1950 sa Hysko nemohol nedotknúť aj osoby Viliama Širokého a práve pri ňom prekročil ďalšie tabu – aktuálneho predsedu vlády ČSSR totiž obvinil z priameho a hlavného podielu na prenasledovaní Husáka a spol.[132] Tým ho nepriamo vyzval k odstúpeniu.

129 BARNOVSKÝ, Michal. Rais Štefan. In: PEŠEK, Jan a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948:1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 276.

130 HYSKO, Mieroslav. Novinári a kult osobnosti. Výňatok z diskusného príspevku M. Hysku na sjazde slovenských novinárov. *Pravda*, roč. 44, 1963, č. 150, s. 3.

131 DOSKOČIL, Z. *V žaláři a vyhnanství*, s. 315.

132 LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E. *Predjarie*, s. 287.

Ešte ďalej ako Hysko zašiel redaktor *Kultúrneho života* Roman Kaliský, ktorý svoj diskusný príspevok otvoril razantným útokom proti predsedovi ZSN: *„Ty, súdruh Rais, prečo ešte sedíš v predsedníctve? Aké máš právo otvárať náš zjazd a hovoriť proti kultu?“*[133] Potom sa zameral na problematiku výkladu SNP, ktorý bol podľa neho „znetvorený“ práve dlhoročnou kampaňou proti slovenskému buržoáznemu nacionalizmu. Preto žiadal o pravdivý obraz Povstania, pravdivé dokumenty a hlavne rehabilitáciu jeho účastníkov, teda najmä Husáka a Novomeského. Následne neobyčajne otvorene formuloval názor o deformovanom postavení Slovenska v ČSSR, pričom nekritizoval iba postupné znefunkčnenie všetkých národných orgánov a silnú centralizáciu štátu, ale aj nerešpektovanie slovenských špecifík v rámci centrálne plánovaného hospodárstva. V závere svojho príspevku sa ešte pozastavil nad tým, že novinársky zväz nepozval na zjazd čerstvo rehabilitovaných Gustáva Husáka, Ladislava Novomeského a zo zväzu vylúčeného Eduarda Friša, a preto ich navrhol na kongres pozvať.[134]

Roman Kaliský na fotografii z roku 1954 (Zdroj: TASR)

Oba diskusné príspevky výrazným spôsobom ovplyvnili obsah ďalších vystúpení, v ktorých najviac rezonovala otázka vzájomných česko-slovenských vzťahov. Bývalí angažovaní stranícki žurnalisti, ktorí sa priamo podieľali na organizovaní rôznych propagandistických kampaní, sa nechali strhnúť k sebakritickým prejavom. Paradoxne nekontrolovateľne rozbúrenú diskusiu musel mierniť jeden z odsúdených buržoáznych nacionalistov – Ladislav Holdoš, v tom čase pracovník Novinárskeho študijného ústavu. So svojou snahou príliš neuspel, pretože Roman Kaliský sa koncom prvého rokovacieho dňa spolu so svojou kolegyňou z *Kultúrneho života* Agnešou Kalinovou rozhodol realizovať svoj návrh a začal zbierať podpisy pod petíciu za pozvanie Gustáva Husáka, Ladislava Novomeského, Ondreja Pavlíka, Eduarda Friša[135] a Michala Chorvátha na novinársky zjazd. Táto iniciatíva však vyvolala rozhodnú reakciu dovtedy pasívnej delegácie ÚV KSS na čele s jeho tajomníkom Vasilom Biľakom, ktorý tomuto kroku zabránil a namiesto toho kongres zaslal Husákovi a Novomeskému iba pozdravné a zároveň i ospravedlňujúce listy.[136]

Nasledujúci deň pokračoval novinársky zjazd v nastavenom trende a svoj pomyselný vrchol dosiahol vystúpením redaktora *Smeny* Gavrila Gryzlova. Ten vo svojom diskusnom príspevku citoval prejav Karola Bacílka na celoštátnej konferencii KSČ v roku 1952, v ktorom mal vtedajší minister národnej bezpečnosti spomenúť podiel členov vedenia komunistickej strany na získavaní „usvedčujúcich“ materiálov proti straníkom odsúdeným v politickom procese proti Rudolfovi Slánskému a spol. Tak v zjazdovej sále zaznelo vo veľmi nepríjemných súvislostiach aj meno prvého muža strany

133 Na druhý deň sa Rais už na zjazde neobjavil a odcestoval do Prahy. SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1 105, a. j. 14. Stenografický záznam z diskusie na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS 5. 6. 1963, s. 4.

134 LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E. *Predjarie*, s. 288 – 289; MERVART, Jan. První sjezd Svazu slovenských novinářů v květnu 1963. Reakce straníckych špiček a širší dozvuky mezi slovenskými a českými komunistickými intelektuály. *Historický časopis*, roč. 59, 2011, č. 1, s. 85 – 86.

135 Ondrej Pavlík a Eduard Friš neboli obeťami politických procesov a z KSČ boli vylúčení v roku 1957. Rehabilitácie sa ich v danom období teda netýkali.

136 DOSKOČIL, Z. *V žaláři a vyhnanství*, s. 315; LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E. *Predjarie*, s. 289 – 290; MERVART, J. První sjezd Svazu slovenských novinářů v květnu 1963, s. 86.

a prezidenta republiky Antonína Novotného.[137] Jeho zaradením medzi funkcionárov priamo zodpovedných za organizovanie politických procesov 50. rokov sa z pohľadu straníckeho vedenia prekročil pomyselný Rubikon. Ďalšie kritické útoky slovenských komunistických intelektuálov už vedenie KSČ nebolo ochotné viac tolerovať.

NOVOTNÉHO PROTIOFENZÍVA

Náznaky nespokojnosti straníckeho vedenia s obsahom a šírením opozičných názorov sa začali objavovať ešte pred konaním novinárskeho zjazdu, a to pri prerokovávaní obsahu a výsledkov vnútrostraníckej diskusie. Ako prví sa touto témou zaoberali slovenskí komunisti na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS 24. mája 1963. Niektoré pasáže schválenej záverečnej správy o priebehu diskusie reflektovali kritiku straníckych intelektuálov. Správa napríklad upozorňovala, že *„niektorí členovia strany, najmä medzi slovenskými spisovateľmi, kultúrnymi a umeleckými pracovníkmi plne nepochopili snahu ÚV KSČ dôsledne sa vysporiadať so škodlivou minulosťou a jej vplyvmi na terajší život. Prejavil sa u nich sklon k malomeštiackemu radikalizmu a tiež badať určitú snahu riešiť niektoré otázky, týkajúce sa najmä histórie strany /závery IX. sjazdu KSS o buržoáznom nacionalizme, otázku Davu a niektoré ďalšie/ izolovane od straníckych orgánov“*. Rovnako sa pozastavovala nad tým, že v straníckej a taktiež mimostraníckej tlači boli v poslednom čase publikované články, v ktorých *„badať pokus hodnotiť v našom živote niektoré javy subjektivisticky, pričom ich obsah plne nezodpovedá celkovej línii strany. /Ide najmä o Kultúrny život a Pravdu, v ktorej s. M. Hysko uverejnil niekoľko takých článkov ako*

Tajomník ÚV KSČ Jiří Hendrych (1958)
(Zdroj: TASR)

‚Zápisník‘, ‚Čistý politik‘ a niektoré ďalšie./ To ukazuje jednak potrebu zvýšiť účinnosť riadenia tlače na Slovensku a súčasne, že niektorí členovia strany si zrejme neuvedomili, že sa dostávajú do rozporu so stanovami strany, keď názory, ktoré mali zatiaľ ostať len v rámci strany, verejne publikovali“.[138] Na druhej strane, spolu so schválením záverečnej správy o výsledkoch vnútrostraníckej diskusie, schválilo predsedníctvo uvoľnenie Karola Bacílka a Pavla Davida zo svojich radov.[139] Toto rozhodnutie napokon zrealizovalo až zasadnutie pléna ÚV KSS 6. júna 1963. Tým sa definitívne ukončil proces postupného rozpadu triumvirátu Bacílek – David – Strechaj, ktorý viedol KSS a vládol Slovensku v podstate od rokov 1952/1953.[140]

Konečné slovo pri hodnotení priebehu a výsledkov vnútrostraníckej diskusie mali samozrejme orgány ÚV KSČ. V dňoch 29. – 30. mája 1963 o tejto téme rokovalo stranícke plénum, na ktorom došlo k čiastočnému rozvinutiu útokov proti najhlasnejším slovenským opozičníkom. Predsedníctvom dopredu schválený tematický referát predniesol Jiří Hendrych, ktorý v ňom o. i. obhajoval postup pri čiastočnej straníckej rehabilitácii Gustáva Husáka. V prvom rade považoval za správne ponechať v platnosti kritiku buržoázneho nacionalizmu na IX. zjazde KSS a ich vylúčenie z ústredného výboru. Tvrdil, že nie je možné, aby bol *„boj proti buržoaznímu nacionalismu i proti šovinismu bagatelizován, aby byl dokonce vydáván za jeden z přežitků kultu osobnosti.* […] *nositelé buržoazního nacionalismu byli za svou nesprávnou činnost kritizováni oprávněně* […] *Nelze přece len tak přejít určité skutečnosti z období slovenského státu – postavení některých soudruhů, jako Husáka a druhých, kteří jeli s luďáckou delegací na Ukrajinu a pod.“*. V tejto súvislosti kritizoval najmä vystúpenie Michala Chorvátha na aprílovej konferencii ZSS, ktorý úplne spochybnil závery slovenského straníckeho zjazdu z mája roku 1950 a tým aj existenciu slovenského buržoázneho nacionalizmu. Oponoval mu tým, že *„buržoazní nacionalismus spůsobil naší společnosti závažné škody a je absurdní tvrdit, že neexistoval“*. Pri otázke štátoprávneho usporiadania Československa kritizoval aj Gosiorovského „nacionalistický“ návrh na federalizáciu spoločného štátu, pričom skonštatoval, že *„takové návrhy se nerodí v izolaci vědeckého kabinetu, jsou výsledkem určitých tendencí a nálad“*.[141] Celé Hendrychovo vystúpenie možno považovať za akúsi predzvesť budúcej straníckej protiofenzívy, pretože v ňom z časových dôvodov pochopiteľne nemohol reflektovať slovenský novinársky zjazd

137 LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E. *Predjarie*, s. 290; MERVART, J. První sjezd Svazu slovenských novinářů v květnu 1963, s. 86.

138 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1 105, a. j. 13. Správa o výsledkoch vnútrostraníckej diskusie k Oznámeniu ÚV KSČ o porušovaní straníckych zásad a socialistickej zákonnosti v období kultu osobnosti na Slovensku z 20. 5. 1963, s. 27 – 28.

139 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1 105, a. j. 13. Uznesenie z 13. schôdze predsedníctva ÚV KSS z 24. 5. 1963, s. 1.

140 O zasadaní Ústredného výboru KSS. *Pravda*, roč. 44, 1963, č. 154, s. 1.

141 NA Praha, f. 02/1, šk. č. 19 – 20, a. j. 22, b. č. 21. Správa o prerokovaní uznesenia ÚV KSČ o ukončení previerky politických procesov so straníckymi funkcionármi v straníckych orgánoch a základných organizáciách z 18. 5. 1963, s. 20, 35 – 36.

(skončil sa deň pred zasadnutím pléna), ktorý mal z pohľadu straníckych špičiek „škandalózny" priebeh. Začiatkom júna však stranícke vedenie prešlo do otvoreného protiútoku.

Už krátko po zjazde slovenských novinárov bolo na jeho priebeh a hlavne obsah vyhlásené informačné embargo. Správa tlačového dohľadu (dozoru) (STD) mala zabezpečiť, aby na verejnosť neprenikli žiadne opozičné názory. To sa však podarilo len čiastočne. Už 31. mája 1963 STD v straníckom denníku *Pravda* požadoval pozastaviť uverejnenie výňatku z diskusného príspevku Mieroslava Hyska s názvom *Novinári a kult osobnosti*. Šéfredaktor Ondrej Klokoč (zároveň člen ÚV KSS) sa tejto požiadavke odmietal podrobiť, no na osobný pokyn Alexandra Dubčeka článok odložil.[142] Napokon sa však rozhodol vôľu straníckych orgánov nerešpektovať, a tak sa 3. júna 1963 článok na stránkach *Pravdy* predsa len objavil.[143] Na druhý deň mala vyjsť v *Roľníckych novinách* dokonca jeho rozšírená verzia, no STD jej zverejneniu zabránila. Podobne dopadol aj článok inšpirovaný zjazdovým príspevkom Romana Kaliského.[144] Naopak, myšlienky novinárskeho zjazdu dostali široký priestor na stránkach *Kultúrneho života*.[145] Tak sa napriek enormnej snahe straníckeho vedenia s obsahom Hyskovho mimoriadne kritického vystúpenia oboznámila široká verejnosť. Tento moment bol pravdepodobne poslednou kvapkou, ktorou pretiekol „pohár trpezlivosti" Antonína Novotného a priviedol ho k rozhodnutiu zakročiť proti kritike tzv. kultu osobnosti a pranierovaniu kampane proti slovenskému buržoáznemu nacionalizmu. Dôvodom k takémuto postupu boli najmä obavy z hlasov upozorňujúcich na jeho spoluzodpovednosť za organizovanie politických procesov a z rastúcej popularity Husáka a Novomeského, ktorých úplná stranícka rehabilitácia by znovu otvorila otázku postavenia Slovenska v ČSSR, spojenú s požiadavkou revízie ústavy z roku 1960.[146]

Ako prví však na priebeh novinárskeho zjazdu a uverejnenie Hyskovho článku reagovali slovenskí stranícki predstavitelia. Na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS 5. júna 1963 sa k tejto téme rozvinula značne kritická diskusia. Hneď v jej úvode navrhol Alexander Dubček zaradiť do hlavného referátu plánovaného straníckeho pléna (uskutočnilo sa nasledujúci deň) aj otázku niektorých „negatívnych javov" z posledného obdobia, keď si *„všelijakí ľudia chcú ‚zohrievať svoju polievku'* […] *ukvapujú sa a vystupujú v očiach verejnosti, ako prední bojovníci, keď ešte strana verejne o veciach v jedn.*[otlivých] *otázkach nepredstúpila pred verejnosť*". Konkrétne navrhoval upriamiť kritiku na vystúpenia Mieroslava Hyska a Romana Kaliského na zjazde novinárov a Ondreja Klokoča, ktorý *„hrubo porušil disciplínu, keď dal súhlas, aby* [Hyskov] *článok bol uverejnený*". Nakoniec však bola táto kritika v konečnej podobe referátu zmiernená a hlavne neadresná. Mimoriadne kritické vystúpenia mali v tom čase už dve „politické mŕtvoly" Pavol David a Karol Bacílek, pre ktorých to bolo posledné zasadanie predsedníctva ÚV KSS. Prvý menovaný označil Hyskov prejav a jeho uverejnenie za pokus o nebezpečné vnášanie anarchie do strany, útok proti jej vedeniu, zásadám a princípom „demokratického centralizmu" a za „pogromistické písanie". Rovnako žiadal do referátu zaradiť kritiku Gosiorovského úvah o federácii. Karol Bacílek bol miernejší, no aj on označil Hyskovo zjazdové vystúpenie za „hysterický pokrik" a jeho zverejnenie za „narúšanie jednoty strany".[147] Na zasadnutie bol pozvaný aj Ondrej Klokoč, ktorý mal na nasledujúcom pléne ÚV KSS vystúpiť so sebakritikou. Uverejnenie Hyskovho článku obhajoval tým, že podobne kriticky ladené články uverejňujú „kultúrne časopisy", a tak chcel aj na stránkach ústredných straníckych novín vyvolať polemiku. Očakával však, že môže byť za túto „chybu" aj odvolaný z postu šéfredaktora. Takýto postup sa však zamietol.[148] Napriek kritickej podobe celej diskusie vzišla z nej pre nasledujúci vývoj veľmi dôležitá iniciatíva. Najvyšší slovenskí stranícki funkcionári si veľmi dobre uvedomovali, že nepokoj medzi straníckou inteligenciou, resp. zvyšujúci sa „tlak zdola", vážne ohrozuje ich vlastné mocenské pozície. Navyše pochopili, že obhajovať 13 rokov starú tézu o existencii slovenského buržoázneho nacionalizmu – prežívajúcu v politických obvineniach Husáka a spol. – je už neudržateľné. Predsedníctvo ÚV KSS sa preto tomuto tlaku prispôsobilo a prijalo uznesenie, na základe ktorého sa mal pripraviť návrh na vedecké preskúmanie niektorých problémov z dejín komunistickej strany na Slovensku, konkrétne úloha časopisu DAV, komunistický odboj

142 LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E. *Predjarie*, s. 294 – 295.

143 HYSKO, M. Novinári a kult osobnosti, s. 3 – 4.

144 LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E. *Predjarie*, s. 295.

145 *Kultúrny život*, roč. 18, 1963, č. 22.

146 DOSKOČIL, Z. *V žaláři a vyhnanství*, s. 316.

147 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1 105, a. j. 14. Stenografický záznam z diskusie na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS 5. 6. 1963, s. 1 – 2.

148 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1 105, a. j. 14. Stenografický záznam z diskusie na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS 5. 6. 1963, s. 3 – 6.

Šéfredaktor straníckeho denníka *Pravda* Ondrej Klokoč (1968) (Zdroj: TASR)

počas vojny a SNP, vývoj na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 a udalosti spojené s IX. zjazdom KSS.[149] Nebolo to nič iné, ako výzva na zriadenie novej rehabilitačnej komisie, ktorá by definitívne vyriešila otázku slovenského buržoázneho nacionalizmu a tým aj úplnú stranícku rehabilitáciu Gustáva Husáka a spol.

Na druhý deň, 6. júna 1963, sa podľa plánu uskutočnilo zasadnutie pléna ÚV KSS. V ten istý deň telefonoval do Bratislavy Antonín Novotný, ktorý už preberal rozhodujúcu politickú iniciatívu a označil kampaň okolo Gosiorovského štúdie za nepriateľskú a namierenú proti strane a celistvosti republiky, pričom vyzval, že *„podľa toho treba s jej iniciátormi jednať“*.[150] Tento nátlak Dubčeka príliš neovplyvnil, pretože vystúpil s prejavom, v ktorom sa síce na jednej strane prikláňal k oficiálnym straníckym záverom ohľadom revízie slovenského buržoázneho nacionalizmu a tým aj otázky federácie, no na druhej strane predniesol len neadresnú kritiku hlavných nositeľov týchto „kacírskych“ myšlienok. Navyše uviedol, že otázka kritiky kampane proti slovenskému buržoáznemu nacionalizmu *„ešte nie je úplne objasnená a bude úlohou straníckych orgánov, aby spolu s historikmi dejín KSČ toto obdobie dôkladne osvetlili tak, aby v histórii strany nebolo obdobia, ktoré by zostalo nejasné“*.[151] Jeho slová potvrdili aj členovia pléna, ktorí prijali návrh predsedníctva a uložili mu iniciovať nové vedecké preskúmanie otázky slovenského buržoázneho nacionalizmu. Zmierlivý prístup straníckeho vedenia k opozičným hlasom potvrdilo aj riešenie prípadu Ondrej Klokoč – po prijatí jeho sebakritiky mu predsedníctvo ÚV KSS udelilo stranícky trest „pokarhanie“.[152] Ešte lepšie vyviazol z aféry Hysko, ktorý dostal na čas zákaz publikovať na stránkach *Pravdy*. Zo zasadnutia sa zaslal všetkým straníckym organizáciám list, v ktorom sa zdôrazňovalo, že iba strana, resp. jej ústredný výbor má právo posúdiť charakter IX. zjazdu KSS, mieru viny slovenských buržoáznych nacionalistov a zodpovednosti osnovateľov politických procesov.[153] Revolta na Slovensku tak mohla aj po nevyhnutných straníckych zásahoch, samozrejme v značne miernejšej podobe, naďalej pokračovať. Na rozdiel od predchádzajúcich týždňov, tentoraz pod plnou kontrolou slovenských komunistov.

Do stále napätej no zároveň i upokojujúcej sa atmosféry na Slovensku však mimoriadne nešťastným spôsobom zasiahol Antonín Novotný. Jeho predstavy o riešení najakútnejších otázok v slovenskom (nielen) straníckom prostredí boli odlišné a radikálnejšie. Od začiatku júna plánoval proti opozičníkom tvrdý protiútok a za miesto jeho realizácie si vybral Košice, ktoré navštívil v rámci návštevy východného Slovenska (12. – 15. júna 1963). Tento výber pravdepodobne nebol náhodný, pretože Košice a okolie boli vždy silno pročeskoslovenské a v mnohých ohľadoch stáli tradične v opozícii voči Bratislave.[154] Na záver prvého dňa Novotného návštevy sa v Športovej hale

149 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1 105, a. j. 14. Uznesenie zo 14. schôdze predsedníctva ÚV KSS z 5. 6. 1963.

150 SIKORA, S. Antonín Novotný a Komunistická strana Slovenska v rokoch 1963 – 1967, s. 222.

151 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1 105, a. j. 14. Referát A. Dubčeka predneseným na zasadnutí pléna ÚV KSS 6. 6. 1953, s. 39.

152 SNA Bratislava, f. ÚV KSS A. Dubček, šk. č. 2 380, a. j. 1. Prehľad z rokovaní predsedníctva a sekretariátu ÚV KSS.

153 LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E. *Predjarie*, s. 45 a 294.

154 RYCHLÍK, J. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992*, s. 195.

Aktív komunistov z Východoslovenských železiarní a ostatných košických závodov 12. júna 1963. Prejav Antonína Novotného (Zdroj: TASR)

v Košiciach konal aktív komunistov z Východoslovenských železiarní a ostatných košických závodov, na ktorom prvý muž strany a štátu vystúpil s mimoriadne útočným prejavom. V ňom najskôr obhajoval schválené závery Kolderovej rehabilitačnej komisie, najmä ponechanie straníckych trestov v prípade niekoľkých bývalých komunistických funkcionárov: *„…aj keď sme odsúdili hrubé porušovanie socialistickej zákonnosti, z mnohých vtedy odsúdených sme nesňali vinu, pokiaľ ide o ich činnosť v straníckych a štátnych funkciách, pokiaľ ide o porušovanie zásad života strany, pokiaľ ide o ich zodpovednosť za porušovanie socialistickej zákonnosti v čase, keď boli vo funkciách.* […] *To sa týka, pravda, i mnohých slovenských politických predstaviteľov strany – Husáka, Novomeského a mnohých ďalších, ktorí v očiach Ústredného výboru zostali vinní z porušovania zásad jednoty strany pri uplatňovaní programu strany, pri praktickom uskutočňovaní politiky strany na svojich úsekoch.“* Hneď potom veľmi ostro zaútočil na novinárov a spisovateľov, ktorých nepriamo označil za pokrytcov: *„Dnes sa bijete v prsia a robíte veľkú sebakritiku a súčasne i obviňujete druhých. Vtedy ste sa však tiež bili v prsia a oči vám žiarili, keď ste ospevovali osobnosti. Koľkože vás je, či už českí alebo slovenskí súdruhovia, ktorí ste z najvyšších miest i ako spolupracovníci vedúcich súdruhov túto atmosféru kultu osobnosti vytvárali. A dnes prebiehate na druhú stranu a chcete ožiariť svoju minulosť novou žiarou bojovníkov proti kultu osobnosti. Veď aj vy ste ho spoluvytvárali ako mnoho iných.“* Adresná kritika zaznela voči Mieroslavovi Hyskovi a Romanovi Kaliskému, pričom Novotný ich konanie označil za „nebezpečnú cestu“, ktorá nahráva antikomunistickej propagande Západu. Na záver v podstate škandalózne skonštatoval, že kritika slovenského buržoázneho nacionalizmu prednesená na IX. zjazde KSS bola v zásade správna, aj keď v niektorých aspektoch nebola dostatočne doložená a v niektorých detailoch oprávnená.[155] Antonín Novotný síce za svoj prejav zožal frenetický potlesk košických robotníkov[156], no Alexander Dubček, ktorý ho podľa protokolu musel sprevádzať, ho nijakým spôsobom nepodporil, čo prvého tajomníka ÚV KSČ mimoriadne rozhorčilo.[157] Jeho vystúpenie sa absolútne minulo účinku a možno ho považovať za kontraproduktívne, pretože medzi bratislavskými komunistickými intelektuálmi a v podstate aj v celej slovenskej spoločnosti vyvolalo novú búrku nevôle a odporu.

Hneď po návrate do Prahy vyslal Novotný do Bratislavy tajomníka ÚV KSČ Čestmíra Císaře, ktorý tu mal rozpútať ťaženie proti opozične naladeným straníckym intelektuálom. Mimoriadne vyhrotená atmosféra v prostredí kultúrnych pracovníkov ho však nepríjemne zaskočila. Z priebehu niekoľkých besied bolo zrejmé, že v ich očiach sa už beztak značne nepopulárna hlava štátu svojím vystúpením v metropole východného Slovenska definitívne politicky odpísala.[158] O tvrdší zásah voči nositeľom opozičných myšlienok nemalo záujem

155 NOVOTNÝ, Antonín. Z prejavu na aktíve komunistov v Košiciach. In: NOVOTNÝ, A. *Prejavy a state 3, 1962 – 1964*, s. 222 – 223; Cestou neustáleho zbližovania našich národov. Prejav súdruha Antonína Novotného v Košiciach. *Pravda*, roč. 44, 1963, č. 160, s. 2 – 3; Za rozkvět našich národů a další upevnění jednoty lidu. Z projevu soudruha Antonína Novotného. *Rudé právo*, roč. 43, 1963, č. 161, s. 3 – 4.

156 *Projev Antonína Novotného v Košicích* [online]. [cit. 2020-06-01]. Dostupné na: https://www.esbirky.cz/predmet/300247

157 LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E. *Predjarie*, s. 46.

158 DOSKOČIL, Z. *V žaláři a vyhnanství*, s. 317.

Aktív funkcionárov západoslovenskej krajskej organizácie KSS 26. júna 1963. Vystúpenie Alexandra Dubčeka (Zdroj: TASR)

ani slovenské stranícke vedenie. Na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS 15. júna 1963 sa síce prerokovávala *Informatívna správa o zjazde Zväzu slovenských novinárov*, no jej obsah bol neobyčajne mierny. Aj keď sa v nej objavilo tradičné mentorovanie o nesprávnostiach a nepresnostiach, správa konštatovala, že „*slovenskí novinári ako celok nesklamali a niektoré závery majú celoštátnu platnosť*“.[159] Tento kompromisný postup bol odrazom toho, že väčšina členov straníckeho vedenia na Slovensku sa vnútorne nestotožňovala s Novotného názormi. Prvý muž strany však takýto postoj neakceptoval a slovenským komunistom naďalej vytýkal, že sa nestotožnili s jeho košickým prejavom. Z tohto dôvodu vedeniu KSS prikázal zorganizovať aktív funkcionárov západoslovenskej krajskej organizácie KSS a tu verejne vystúpiť na jeho podporu. Tento aktív sa napokon konal 26. júna 1963, a to aj za prítomnosti Viliama Širokého, ktorého delegoval Antonín Novotný napriek tomu, že ho slovenskí funkcionári prosili, aby od toho upustil. Účasť Širokého považovali za prejav necitlivosti, niektorí za vyslovenú provokáciu.[160] Pre Alexandra Dubčeka bola navyše aj ponížením, pretože musel prevziať patronát nad jeho diskusným príspevkom. Prítomní členovia predsedníctva ÚV KSS sa na aktíve viac-menej poslušne podriadili straníckej disciplíne a napriek vnútorným výhradám obhajovali základné myšlienky z Novotného prejavu. Väčšinou však volili miernejšiu rétoriku, najmä Alexander Dubček, ktorý predniesol hlavný referát. V ňom kritizoval najmä vystúpenie Mieroslava Hyska na novinárskom zjazde a publikovanie jeho referátu v straníckom denníku *Pravda*. Dotkol sa aj otázky slovenského buržoázneho nacionalizmu a zdôraznil potrebu jeho objektívnej a serióznej analýzy. Chtiac-nechtiac však musel skonštatovať, že „*kritika buržoazního nacionalismu jako ideologie cizí marxismu-leninismu byla na IX. sjezdu KSS*

159 Citované podľa LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E. *Predjarie*, s. 293.

160 BIĽAK, V. *Až po mé smrti*, s. 46.

oprávněná. Třeba ji však očistit od škodlivých vlivů a nánosů kultu osobnosti".[161] Predseda vlády Viliam Široký, ktorého účastníci aktívu prijali veľmi vlažne, prítomných uisťoval, že *„buržoazní nacionalismus je našim společným nepřítelem, ať už ho hlásá kdokoliv*".[162] Toto tvrdenie však už nedokázalo presvedčiť nikoho.[163] Celé jeho vystúpenie bolo aj podľa prvého tajomníka ÚV KSČ všeobecným sklamaním: *„Pokud měl sympatie, stratil je*".[164]

Dozvuky Novotného ofenzívy proti slovenským komunistickým intelektuálom boli zreteľné ešte aj na prelome leta 1963. Prejavovali sa najmä udeľovaním ďalších straníckych trestov pre nositeľov „nesprávnych" názorov. Postihnutými boli aj osoby, ktoré pomáhali rozširovať Husákovu žiadosť o úplnú stranícku rehabilitáciu. Išlo najmä o redaktora *Kultúrneho života* Pavla Ličkа a historika Pavla Polláka. Za túto činnosť spojenú aj s písaním *„tendenčných, strane škodlivých článkov i diskusných príspevkov*" boli stranícki potrestaní aj niekoľkí pracovníci SAV.[165] Z tohto pohľadu bol samostatnou kapitolou Miloš Gosiorovský, ktorého prípad sa opätovne dostal na scénu v júni 1963, keď na Valnom zhromaždení Slovenskej historickej spoločnosti vyzval slovenských historikov, aby analyzovali svoju činnosť a vylúčili deformácie, ktoré komplikujú objektívne skúmanie najnovších slovenských dejín. Sám išiel príkladom a podrobil sebakritike vlastné príspevky do spolitizovanej historiografie.[166] V tomto období sa taktiež definitívne odklonil od svojho predchádzajúceho tútora Viliama Širokého.[167] Gosiorovského štúdia z marca 1963 sa začiatkom júna 1963 stala predmetom rokovania ideologickej komisia ÚV KSS, ktorá neodporučila rozvíjať diskusiu o federalizácii Československa, pretože ju považovala za *„okrajový problém na verejnú diskusiu nevhodný*".[168] Zároveň upozornila všetky krajské a okresné výbory strany na jej rozširovanie.[169] Napriek tomu Gosiorovský dokončil druhú, doplnenú, verziu svojej štúdie a 29. júla 1963 ju zaslal Antonínovi Novotnému, Viliamovi Širokému, predsedovi SNR Michalovi Chudíkovi a niektorým tajomníkom ÚV KSČ a ÚV KSS. Vzhľadom na nasledujúce udalosti súvisiace so zriadením novej rehabilitačnej komisie sa však opäť rozhodol štúdiu nepublikovať a tá napokon oficiálne vyšla až v roku 1968 na stránkach *Historického časopisu*.[170] Za nastoľovanie otázky štátoprávneho usporiadania Československa bolo Gosiorovskému udelené stranícke pokarhanie.[171]

Novotného mocenské zásahy a ani rozdávanie straníckych trestov nedokázali upokojiť búrlivú atmosféru v straníckom aparáte na Slovensku, skôr naopak. Hrozilo nebezpečenstvo, že nespokojnosť prerastie do politického problému a v KSS sa posilní kritický smer voči pražskému straníckemu ústrediu. Prvý tajomník sa preto rozhodol pristúpiť na najjednoduchší spôsob deeskalácie napätia – vypočuť hlasy zo Slovenska a povoliť nové prešetrenie problematiky kritiky slovenského buržoázneho nacionalizmu na IX. zjazde KSS. Aj keď toto rozhodnutie bolo na jednej strane v podstate vynútené, Novotného súhlas v konečnom dôsledku pramenil aj z neochvejného presvedčenia, že ak bude mať nová komisia presne vymedzené zadanie, potvrdí závery z aprílového zasadnutia ÚV KSČ a jeho vlastné názory formulované v košickom prejave. K dosiahnutiu očakávaných výsledkov plánoval, podobne ako v prípade Kolderovej komisie, prijať nevyhnutné opatrenia. Keďže neveril nezaujatosti slovenských komunistov a ani ich schopnosti odolávať tlaku politickej atmosféry, celé prešetrovanie sa malo zrealizovať v Prahe, konkrétne v prostredí ÚV KSČ, kde naň mohol Novotný nerušene dohliadať. Presne v intenciách tohto plánu predsedníctvo ÚV KSS 25. júna 1963 (teda deň pred konaním ponižujúceho aktívu) odporučilo orgánom ÚV KSČ zriadiť komisiu, ktorá by preskúmala udalosti IX. zjazdu

161 Splněním sjezdových usnesení za další rozvoj celé naší vlasti. Z projevu prvního tajemníka ÚV KSS soudruha A. Dubčeka. *Rudé právo*, roč. 43, 1963, č. 175, s. 3.

162 Aktiv komunistů Západoslovenského kraje. Splněním sjezdových esnesení za další rozvoj celé naší vlasti. *Rudé právo*, roč. 43, 1963, č. 175, s. 1.

163 BIĽAK, V. *Až po mé smrti*, s. 46.

164 KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný. Vzestup a pád „lidového" aparátčíka*. Brno: Barrister & Principal, 2011, s. 205.

165 SNA Bratislava, f. ÚV KSS A. Dubček, šk. č. 2 380, a. j. 1. Prehľad o rokovaniach predsedníctva a sekretariátu ÚV KSS v rokoch 1963 – 1965.

166 LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E. *Predjarie*, s. 300.

167 Podľa ŠtB, ktorá už v tomto čase historika intenzívne sledovala, sa po zasadnutí Komisie pre dejiny Čechov a Slovákov v zahraničí (11. 6. 1963 v Prahe) rozprúdila okolo neho vášnivá debata. Počas nej mal Gosiorovský vyhlásiť, že bol dlhoročným priateľom Širokého, ktorému plne dôveroval, no v súčasnosti je veľmi sklamaný, že *„po odhaleních a nařčeních v posledních měsících s. Široký neodstoupil"*. Následne konštatoval, že *„s. Širokého drží Praha, tam je mezi dělníky oblíben – a poměry na Slovensku neznají. To je tragedie. S. Široký a Ďuriš se odcizili Slovensku již tím, že kandidovali za Prahu a Brno.I když jsou Slováci Slovensko nezastupují"*. A ÚPN Bratislava, f. A 2/2, šk. č. 5, inv. j. 228. Názory akademika Gosiorovského na V. Širokého a J. Ďuriša z 19. 6. 1963.

168 SNA Bratislava, f. ÚV KSS A. Dubček, šk. č. 2 392, a. j. 80. Poznámky k prípadu Gosiorovský, nedatované, s. 1 – 2.

169 KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný*, s. 227.

170 GOSIOROVSKÝ, M. K niektorým otázkam vzťahu Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany Československa, s. 354.

171 LONDÁK, M., SIKORA, S., LONDÁKOVÁ, E. *Predjarie*, s. 304.

KSS z hľadiska kritiky slovenského buržoázneho nacionalizmu.[172] Tým si predsedníctvo splnilo nielen úlohu, ktorú mu uložilo posledné zasadnutie pléna ÚV KSS, ale čiastočne uvoľnilo narastajúci „tlak zdola". Ešte v ten istý deň predsedníctvo ÚV KSČ rozhodlo o vytvorení komisie, ktorá mala nadviazať na prácu Kolderovej rehabilitačnej komisie a jej úlohou bolo *„objektivně politicky a ideově zhodnotit oprávněnost kritiky buržoazního nacionalismu, která byla vznesena na IX. sjezdu KSS a po něm"*.[173] Nová rehabilitačná komisia dostala neoficiálne pomenovanie Barnabitská komisia, a to z dôvodu, že zasadala v budove bývalého kláštora barnabitov (mnísi kongregácie sv. Pavla) na Hradčanoch.

ZÁVER

Výsledky XXII. zjazdu KSSZ v októbri 1961 odštartovali v Československu druhú etapu tzv. destalinizácie, ktorá bola už dôslednejšia ako prvá etapa po roku 1956. V jej rámci stranícke vedenie, aj pod vplyvom Sovietskeho zväzu, pristúpilo k novému kolu rehabilitácií komunistických funkcionárov odsúdených v politických procesoch v rokoch 1949 – 1954. Aj keď sa vedenie KSČ na čele s Antonínom Novotným opäť snažilo tento proces viac-menej sabotovať, resp. oslabiť jeho dopady na spoločnosť, v prípade Kolderovej rehabilitačnej komisie sa mu to už nepodarilo. Z pohľadu rehabilitačných snáh mal na Slovensku kľúčové postavenie prípad tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov. Vďaka novému vedeniu KSS na čele s Alexandrom Dubčekom sa v rámci komisie podarilo presadiť súdnu rehabilitáciu Gustáva Husáka a spol., no úplná stranícka rehabilitácia sa v ich prípade neuskutočnila. Takýto polovičatý prístup vyvolal v slovenských straníckych kruhoch otvorenú nespokojnosť. Navyše otvorenie prípadu tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov vytvorilo priestor pre opätovný zápas o zvýšenie právomocí slovenských národných orgánov. V tejto oblasti sa následne prejavili odlišné postoje predstaviteľov KSS a KSČ. Až vytvorenie Barnabitskej rehabilitačnej komisie postupne upokojilo napätú atmosféru (nielen) v slovenských straníckych kruhoch, no smer nového politicko-spoločenského vývoja už bol nezvratný. Zápas slovenskej (najmä bratislavskej) intelektuálskej elity o úplnú stranícku rehabilitáciu slovenských buržoáznych nacionalistov, ktorý napokon zrealizovala nová rehabilitačná komisia, viedol k zrodu slovenského národno-emancipačného hnutia, ktoré od roku 1963 usilovalo o zmenu štátoprávneho usporiadania republiky a premenu Slovenska v svojbytný politický subjekt, ktorý bude mať možnosť výrazne prehovárať do celoštátneho diania. Z tohto pohľadu sú udalosti prvého polroku 1963 v najnovších českých a slovenských dejinách mimoriadne dôležitým medzníkom, ktorým sa v podstate začal proces liberalizácie komunistického režimu (tzv. predjarie). Ten potom vyvrcholil v roku 1968 pokusom o zásadnú reformu socializmu sovietskeho typu.

Branislav Kinčok • Judicial rehabilitations as a determinant of political and social development in Slovakia in the first half of 1963

The paper attempts to analyse the impact of another rehabilitation wave of former Slovak communist officials convicted in political trials in 1949-1954 on political and social development in Slovakia in the first half of 1963, using extensive archival material. The time range of the paper is delimited by the 22nd Congress of the CPSU, which took place in October 1961, and by the establishment of the Barnabite Rehabilitation Commission in June 1963. It primarily analysis the activities of the Kolder Rehabilitation Commission, the results of which decisively influenced the subsequent political and social development in Slovakia. It mainly focuses on a key political and social case that had traumatised Slovak society since the early 1950s – the case of the so-called Slovak bourgeois nationalists with Gustáv Husák in the centre. The struggle for their rehabilitation eventually led to the birth of the Slovak national emancipation movement, which from 1963 sought to change the government system of the republic and transform Slovakia into a sovereign political entity that could significantly influence national affairs.

Mgr. Branislav Kinčok, PhD. (1979)

Vyštudoval históriu na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Postgraduálne štúdium absolvoval na Univerzite Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. V súčasnosti pracuje v Centre výskumu obdobia neslobody Ústavu pamäti národa. Vo svojej činnosti sa venuje politickým procesom v komunistickom Československu po roku 1948, činnosti Štátnej bezpečnosti, ako aj problematike vojnových a povojnových vzťahov Červenej armády so slovenským obyvateľstvom. Je autorom študijnej pomôcky *Politické procesy na Slovensku v rokoch 1948 – 1954* (2019) a spoluautorom monografie *Slovenskí generáli 1939 – 1945* (2013), *Gustáv Husák a jeho doba* (2015) a autorom desiatok vedeckých štúdií a odborných článkov.
Kontakt: kincok@upn.gov.sk

172 SNA Bratislava, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1 106, a. j. 17. Návrh na založenie komisie k preskúmaniu IX. zjazdu KSS z hľadiska kritiky buržoázneho nacionalizmu.

173 SNA Bratislava, f. 1. tajomník ÚV KSS Gustáv Husák (ďalej ÚV KSS G. Husák), šk. č. 2 404. Zpráva komise pro přezkoumání IX. sjezdu KSS z hlediska kritiky buržoazního nacionalismu předložená předsednictvu ÚV KSČ dne 5. 12. 1963. Předmula k materiálům komise, s. 1.

OD VYDAVATEĽA SAMIZDATU PO AGENTA ROZVIEDKY – PRÍPAD MILOSLAVA TAČOVSKÉHO

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ

Problematika periodických samizdatov v Československu v povojnovom období a v období stalinizmu zatiaľ nepatrí medzi dostatočne prebádané témy a je všeobecne málo známa. V prvých povojnových rokoch vychádzal samizdat *Slovák,* ktorý nadväzoval na bývalý tlačový orgán Hlinkovej Slovenskej ľudovej strany. Vydávala ho jedna z prvých ilegálnych odbojových skupín Štefana Chalmovského.[1] Začiatkom roka 1947 skupina študentov novozámockého gymnázia začala vydávať samizdat *Nástup,* ktorý patril medzi najproduktívnejšie slovenské samizdaty v povojnovom období.[2] Po nastolení totalitného komunistického režimu sa podmienky pre vydávanie periodických samizdatov zhoršili, zostril sa trestnoprávny postih pre ich vydavateľov či distribútorov, niekoľkonásobne sa zvýšili trestné sadzby, ktoré ich postihovali. V období päťdesiatych rokov sa výroba samizdatov preniesla aj do väzenského prostredia.[3] Samizdat, ktorý sa v roku 1949 rozhodol vydávať Miloslav Tačovský, tvorí zatiaľ úplne neznámu kapitolu. Nespomína sa ani v monografii Rudolfa Lesňáka *Listy z podzemia,*[4] ktorá predstavuje doposiaľ najucelenejší zoznam periodických samizdatov a neeviduje ho ani internetová stránka samizdat.sk.

Miloslav Tačovský, narodený v roku 1923 v Trnave, bol v období Slovenskej republiky (1939 – 1945) členom Hlinkovej mládeže, absolvoval v jej radoch tzv. vodcovský kurz, čo ho v očiach československého komunistického režimu automaticky degradovalo na „prívrženca ľudáckeho fašizmu“. Ako syn súdneho úradníka patril do strednej spoločenskej vrstvy, vyštudoval obchodnú akadémiu a v povojnovom období vystriedal niekoľko úradníckych miest. Od začiatku roka 1948 pracoval ako vedúci oddelenia plánovania trnavského cukrovaru a poberal pomerne vysoký plat.[5] Na jar 1948 sa začína jeho aktívna odbojová činnosť, keď dopomohol k ilegálnemu úteku z Československa do americkej okupačnej zóny v Nemecku známemu trnavskému nakladateľovi Pavlovi Gerdelánovi, jeho bratovi Michalovi Gerdelánovi, učiteľovi a bývalému obvodnému tajomníkovi Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) v Zlatých Moravciach, ktorý v americkom exile od roku 1956 vykonával funkciu tajomníka odbočky Slovenskej národnej rady v zahraničí (SNRvZ) v Spo-

1 K prípadu Chalmovského skupiny a jej ilegálnej činnosti v roku 1945 bližšie pozri MEDVECKÝ, Matej. Prvý povojnový skonštruovaný proces na Slovensku – Štefan Chalmovský a spol. *Securitas Imperii*, 2012, č. 21, 2, s. 10 – 25.

2 Bližšie pozri LETZ, Róbert. Samizdat Hlas Slovenska v kontexte slovenského samizdatu (úvodná štúdia). In: LETZ, Róbert, LAUKO, Martin, eds. *Hlas Slovenska v kontexte slovenského samizdatu*. Bratislava: Michal Vaško – Vydavateľstvo, Ústav pamäti národa, 2018, s. 19 – 22.

3 Napríklad politický väzeň Jozef Letrich, odsúdený Štátnym súdom Bratislava 12. 8. 1952 v rámci skupiny Ondrej Bakoš a spol., sa počas výkonu trestu zapojil do ilegálnej skupiny s názvom „Pohotovostný oddiel Slovenského oslobodzovacieho výboru väzňov“. V rámci tajnej skupiny politickí väzni viedli debaty o rôznych témach týkajúcich sa postavenia Slovenska a jeho budúcnosti a pripravovali pád komunistického režimu. Skupina od septembra 1955 do júna 1956 vydávala vlastný samizdat *Sila národa.* Skrýšu v jame šachty v uránových baniach v Příbrame vybudoval J. Letrich. Skrýval v nej jednotlivé vydania samizdatu a ďalšie materiály súvisiace s činnosťou tajnej organizácie. Archiv bezpečnostních složek (ďalej ABS) Praha, fond (ďalej f.) správa vyšetrovania ŠtB – vyšetrovacie spisy (ďalej Vyšetrovacie spisy), archívne číslo (ďalej a. č.) V-3594 MV. Skupinový vyšetrovací zväzok Václav Tomášek a spol. Pozri tiež LETZ, R., LAUKO, M. *Hlas Slovenska v kontexte slovenského samizdatu*, s. 25 – 26.

4 LESŇÁK, Rudolf. *Listy z podzemia. Kresťanské samizdaty, 1945 – 1989*. Bratislava: USPO Peter Smolík, 1998.

5 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti správa Štátnej bezpečnosti Bratislava, Vyšetrovacie spisy (ďalej KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V), a. č. 1 018. Rozsudok Štátneho súdu v Bratislave TS III 77/50 zo 14. 12. 1950, s. 7.

Miloslav Tačovský po návrate do Československa (1972) (Zdroj: TASR)

jených štátoch amerických (USA).[6] Tačovský pravdepodobne pomohol v máji 1948 k úteku aj známemu literátovi Pavlovi Hrtusovi Jurinovi, ktorý pred útekom pracoval ako vedúci vydavateľského oddelenia Spolku sv. Vojtecha. Pavol Hrtus Jurina prežil emigrantský život prevažne v austrálskom Melbourne.[7]

Bezprostredným podnetom pre začiatok odbojovej činnosti Tačovského bolo rozpútanie režimom naplánovanej schizmatickej Katolíckej akcie na jar 1949, čiže v období, keď režim prešiel do otvoreného útoku proti katolíckej cirkvi. Schizmatická Katolícka akcia sledovala vytvorenie národnej cirkvi oddelenej od Ríma.[8] Režimom nanútená Katolícka akcia viedla k mnohým ľudovým vzburám a rozpútala jedno z najmohutnejších protikomunistických vystúpení v období stalinizmu na Slovensku.[9] Tačovského motívom bolo podľa zápisníc spísaných počas výsluchov po zatknutí koncom januára 1950 národné a katolícke povedomie:

„Keď bola rozvinutá Katolícka akcia, videl som v tom generálny útok proti posledným zbytkom slovenského nacionalizmu reprezentovaným predstaviteľmi katolíckej cirkvi na Slovensku ako aj útok na náboženské cítenie. Videl som v tom, že komunistická propaganda ubíja v slovenskom národe nacionálne zmýšľanie a túžbu pre obnovenie Slovenského štátu.“[10]

Vo všeobecnej časti obžaloby Štátnej prokuratúry v Bratislave z 12. októbra 1950 sa Tačovského konanie charakterizovalo ako *„úmysel šíriť nespokojnosť a neistotu medzi obyvateľstvom za pomoci západných imperialistov“*.[11] Za týmto účelom mal v zmysle obžaloby Tačovský založiť v Trnave protištátnu organizáciu, ktorá *„vydávala a rozširovala štvavé protištátne letáky a časopis Nový smer“*. Samizdat *Nový smer* vydávaný Tačovským klasifikovala prokuratúra ako *„pokus o zneužite náboženského cítenia pracujúceho ľudu na rozvratné ciele“*, pričom vydavateľovi primárne malo ísť o obnovenie Slovenského štátu, vybudovaného na *„reakčnej nacionálne kresťanskej ideológii*

6 Pozri bližšie VNUK, František. Predstavitelia slovenskej kultúrnej tvorby (Michal Gerdelán). In: PAUČO, Jozef, ed. *Literárny Almanach Slováka v Amerike 1967*. Chicago (USA): Slovák v Amerike, roč. 16, 1967, s. 147.

7 O pomoci pri ilegálnych útekoch sa zmieňuje textová časť rozsudku. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. Rozsudok Štátneho súdu v Bratislave TS III 77/50 zo 14. 12. 1950, s. 8.

8 HAĽKO, Jozef. *Rozbiť Cirkev: Rozkolnícka Katolícka Akcia. Pokus o vytvorenie „národnej cirkvi“ v Česko-Slovensku 1949*. Bratislava: Lúč, 2004, s. 209.

9 Ľudové vzbury na Slovensku, medzi najznámejšie patrí protirežimné vystúpenie v Levoči, nie sú zatiaľ v celistvosti spracované. Pozri napríklad GAREK, Martin. Štátna katolícka akcia na Orave – vzbury a nepokoje v roku 1949. *Pamäť národa*, roč. 16, 2020, č. 1, s. 25 – 43. Taktiež pozri A ÚPN Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti správa Štátnej bezpečnosti Košice, Vyšetrovacie spisy (ďalej KS ZNB S ŠtB Košice, KE-V), a. č. 1 018. Vyšetrovací spis Jozef Slavkovský a spol.

10 Pravdivosť výpovedí Tačovského pred vyšetrujúcimi orgánmi Štátnej bezpečnosti (ŠtB) nie je možné overiť. Je možné sa domnievať, že niektoré tvrdenia mohli byť vykonštruované s úmyslom poškodiť obvinenému a dosiahnuť tak exemplárne potrestanie. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018/1. Zápis o výpovedi z 13. 2. 1950, s. 2.

11 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. Štátna prokuratúra, odd. v Bratislave štátnemu súdu v Bratislave Pst III 140/50 z 12. 10. 1950, s. 2 – 3.

pod vplyvom západných imperialistických štátov".[12] V rozsudku Štátneho súdu v Bratislave sa ako hlavný motív tzv. protištátnej činnosti Tačovského konštatovalo – ako už bolo naznačené – rozpútanie schizmatickej Katolíckej akcie a otvorený útok režimu na katolícku cirkev. V zmysle rozsudku mal časopis *Nový smer „propagovať v širokých vrstvách slovenského ľudu myšlienku reštaurácie bývalého slovenského štátu s fašistickým korporatívnym hospodárskym systémom, ktorý by nadväzoval na pápežské encykliky*".[13]

Dôvody Tačovského protirežimnej akcie sú spomenuté v úvodníku prvého čísla z októbra 1949. Časopis označuje ako *„spolubojovníka za znovudobytie stratenej slobody a obnovenie nášho drahého Slovenského štátu*".[14] Primárne teda Tačovskému šlo o obnovenie štátnej samostatnosti Slovenska a jeho zapojenie do širšieho zväzku európskych štátov (obnovený Slovenský štát ako súčasť Spojených štátov európskych). Existenciu časopisu chápal ako súčasť širšieho slovenského oslobodzovacieho hnutia a svoju vlastnú organizáciu nazval Slovenský oslobodzovací výbor (SOV) zhodne s exilovou organizáciou založenou Ferdinandom Ďurčanským v Ríme koncom roka 1945.[15] To naznačuje, že Tačovský bol o činnosti slovenského povojnového exilu informovaný, priame kontakty na exil a jeho organizácie však zrejme nemal. Informovaný bol jednak na základe listov s jeho bratom Dobrušom Tačovským, ktorý sa nachádzal v emigrácii v Paríži, ako aj na základe pravidelného počúvania slovenského vysielania Španielskeho štátneho rozhlasu v Madride (Radio nacional de España, RNdE) pod vedením bývalého slovenského diplomata Jozefa Ciekra, riaditeľa Kolégia sv. Jakuba Apoštola. S úmyslom nadviazania kontaktov so slovenskou redakciou Španielskeho štátneho rozhlasu Tačovský napísal list, ktorý mienil cez brazílske vyslanectvo v Prahe odoslať do Madridu, keďže povojnové Československo nemalo diplomatické vzťahy s frankistickým Španielskom. Tačovský sa pokúšal

SOV

SLOVENSKÝ OSLOBODZOVACÍ VÝBOR

predstavujúci legitimný orgán oprávnený hovoriť a konať v mene samobytného a samostatného slovenského národa vyhlasuje:

SLOVENSKÝ ŠTÁT

nikdy jestvovať neprestal, teda jestvuje a súčasný stav je len okupácia Slovenska sovietskymi a čechoboľševickými hordami, pričom vládna i výkonná moc je protiprávne a v rozpore s vôlou absolútnej väčšiny národa usurpovaná komunistickými prisluhovačmi Moskvy.

Vychádzajúc z tohoto zistenia Slovenský oslobodzovací výbor uzatvára

že je jediným oprávneným predstaviteľom slobodnej vôle slovenského národa na území Slovenska, pretože svoje jestvovanie opiera o jestvovanie Slov. štátu a jeho legitímnu a medzinárodne de jure a de fakto uznanú konštitúciu, pričom neupiera právo reprezentácie v zahraničí sa nachádzajúcich slovenských orgánov, ktoré sa stotožňujú s programom oslobodenia Slovenského štátu

že vojnový stav medzi SSSR a Slov. štátom trvá a súčasní uzurpátori moci sú len nasadené orgány okupačnej mocnosti — SSSR.

Súc si vedomí dejinnej zodpovednosti za osud národa SOV vyzýva

VŠETKÝCH RODUVERNÝCH SLOVÁKOV

aby ostali verní odkazu svojho vodcu a prezidenta Dr. Jozefa Tisu a svorne vytrvali v oddanosti a láske k svojmu národu a Slov. štátu

aby znemožňovali a zabraňovali komunistickým uzurpátorom boľševizovanie Slovenska a potlačovanie slobody a práva

aby pripravovali všetky predpoklady politické, hospodárske i vojenské pre shodenie červeného jarma, obnovenie právneho stavu a oslobodenie Slov. štátu

aby predovšetkým oživovali a roznecovali oheň nadšenia pre boj a prácu za oslobodenie Slov. štátu.

Na stráž!

Po prečítaní odošlite ďalej!!

Tento leták vydalo predsedníctvo SOV - v 30.000 kusoch, vytlačila a kolportovala spravodajská skupina 11 kultúrne-propagačného odboru SOV - v januári 1950.

Leták Slovenského oslobodzovacieho výboru (Zdroj: A ÚPN)

12 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. Štátna prokuratúra, odd. v Bratislave štátnemu súdu v Bratislave Pst III 140/50 z 12. 10. 1950, s. 2 – 3.

13 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. Rozsudok Štátneho súdu v Bratislave Ts III 77/50 z 14. 12. 1950, s. 10.

14 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. Na cestu. *Nový Smer*, roč. 1, október 1949, č. 1, s. 1.

15 Bližšie k založeniu Slovenského akčného výboru, neskôr premenovaného na Slovenský oslobodzovací výbor pozri KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945 – 1950.* Bratislava, Rím: Slovenský ústav v Ríme, 2019, s. 82 – 99.

napojiť na slovenský protikomunistický zahraničný odboj a získať tak väčšiu podporu. V Madride sídlila pod vedením Jozefa Ciekra španielska odbočka Slovenskej národnej rady v zahraničí a slovenské vysielanie RNdE zahájilo v novembri 1949 pravidelné relácie do Československa ako jedno z prvých zahraničných médií v období studenej vojny. Tačovský slovenskú redakciu požiadal, aby na znak tohto prepojenia odvysielala v niektorej z relácií báseň Andreja Žarnova *Moja vlasť*.[16]

Tačovskému nešlo len o obnovenie slovenskej štátnosti. Časopis chápal aj ako návod na zápas s komunistickým režimom. V spomínanom úvodníku to formuloval nasledovne: „*Náš časopis Vám bude vodítkom a smernicou. V ňom budete čerpať silu ako odolať nátlaku bolševickej propagandy a zastrašovania. V ňom budete nachádzať argumenty proti vývodom zbesilého bolševického štvania. Budeme odhaľovať pravdu a skutočnosť, budeme zverejňovať diabolské plány bolševikov, aby náš ľud videl a poznal zámere a ciele komunizmu. Náš časopis bude Vám radiť a Vás usmerňovať ako máte postupovať a ako sa máte správať, aby ste zhatili alebo znemožnili zničenie posledných zbytkov slobodného života na Slovensku.*“[17]

V úvodníku s príznačným názvom *Na cestu* sa ďalej vyjadril aj k ľudáckemu režimu, dištancujúc sa od ideológie nemeckého národného socializmu, ktorú považoval za neprijateľnú. Umelé vnucovanie nacistickej ideológie viedlo podľa neho k aktívnemu odporu. Tačovský bol presvedčený, že zásadný zlom v politickom vývoji na Slovensku nastal už v roku 1945, keď komunistami ovládaný bezpečnostný aparát zaviedol perzekúcie voči politickým oponentom a katolíckej cirkvi. Kritizoval aj Demokratickú stranu a jej predsedu Jozefa Lettricha vinil z kolaborácie s komunistami.[18]

Tačovského politické predstavy jasne naznačujú, že mu šlo o vybudovanie akejsi novej antikomunistickej politickej sily. Ciele Slovenského oslobodzovacieho výboru formuloval nasledovne: po prvé vybudovať regionálne bunky Slovenského oslobodzovacieho výboru, ktoré by pokryli celé Slovensko; po druhé podporovať Svätú stolicu a katolícku cirkev v odpore proti komunistickému režimu; po tretie zneškodňovať komunistickú propagandu; po štvrté propagovať ideu štátnej samostatnosti Slovenska a po piate nadviazať kontakt so slovenským exilom.[19] V neposlednom rade dôležitým faktorom jeho protirežimného vystúpenia bolo očakávanie vojnového konfliktu medzi USA a Sovietskym zväzom, čo bolo až do roku 1956 hlavným motívom antikomunistických skupín k odboju. Bez tohto všeobecného medzinárodnopolitického kontextu počiatkov studenej vojny, s ktorou súvisela aj radikálne antikomunistická rétorika v rámci tzv. bielej propagandy na strane USA a zostreného „boja proti imperializmu“ zo strany Moskvy, nie je možné motívy protikomunistického odboja v danom období úplne pochopiť.

VYDÁVANIE, TLAČ A DISTRIBÚCIA SAMIZDATU NOVÝ SMER

Prvým protirežimným dokumentom, ktorý v júli 1949 vydal Tačovský v súvislosti s komunistickou Katolíckou akciou, bol ilegálny leták. Originál letáku sa nezachoval, jeho obsah je však možné zrekonštruovať na základe jeho výpovedí v rámci vyšetrovania. Letáky vydané formou listu s hlavičkou Slovenského oslobodzovacieho výboru Tačovský rozmnožil v počte asi 120 kusov a rozposlal ich v obálkach niekoľkým známym osobnostiam, ako napríklad Františkovi Šubíkovi (Andrejovi Žarnovovi), ktorý v tom čase pracoval na oddelení patológie Trnavskej nemocnice, básnikovi Jankovi Silanovi či košickému biskupovi Jozefovi Čárskemu. Ostatných príjemcov si vyberal podľa telefónneho zoznamu. V letáku nabádal adresátov, aby zostali verní slovenskej idei, a pomenoval princípy protikomunistického odboja.[20]

Prvé číslo samizdatu *Nový smer* začal zostavovať začiatkom októbra 1949. Bolo prepísané na písacom stroji značky Zeta po večeroch v jeho kancelárii v trnavskom cukrovare. Následne samizdat rozmnožil na cyklostylovom stroji, ktorý patril do vlastníctva trnavského cukrovaru s nákladom 120 kusov. Na jeho výrobe sa zúčastnila jeho sestra Matilda Tačovská, ktorá mala vtedy 18 rokov. Pomáhala lepiť a frankovať obálky pravdepodobne bez vedomosti o ich skutočnom obsahu.[21] Polovicu obálok vhodila Matilda Tačovská do schránky na poštovom úrade v Bratislave, o distribúciu druhej časti sa postaral autor samizdatu. Pri výrobe druhého, novembrového čísla *Nového smeru*, Matilda Tačovská pomáhala podstatne viac, od prepisovania konceptu na písacom stroji až po distribúciu. Druhé číslo bolo vytlačené v náklade 70 kusov a rozposlané podobným spôsobom ako prvé. Tretie, vianočné číslo, vyšlo v náklade 130 kusov. Pred vydaním tretieho čísla sa Tačovský usiloval o vybudovanie spravodajsko-informačnej siete, nenašiel však dosť stúpencov. Pokúsil sa do nej zapojiť aj bývalého generála Antona Pulanicha, jediného generála

16 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. List Reprezentantom slovenského zahraničného odboja pri Radio National de Espana, Madrid zo 14. 12. 1949; List brazílskemu veľvyslancovi zo 14. 12. 1949.

17 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. Na cestu, s. 1.

18 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. Na cestu, s. 3 – 4.

19 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. Na cestu, s. 4 – 5.

20 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018/1. Zápis o výpovedi z 8. 2. 1950, s. 1 – 2.

21 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018/1. Zápis o výpovedi z 8. 2. 1950, s. 3.

-88- 90

Objektivitou k pravde - pravdou k spravodlivosti.

Ročník I. Október 1949

1

NOVÝ SMER

SOV

NOVÝ SMER, ústredný orgán SOV - vychádza mesačne - rediguje a tlačí zpravodajská skupina OI, kultúrne-propagačného odboru SOV - za redakciu zodpovedá predsedníka kultúrne-propagačného odboru SOV - kolportujú složky SOV.

Úvodné číslo samizdatu *Nový smer* (Zdroj: A ÚPN)

slovenskej armády, ktorý bol po vojne formálne prijatý do československej brannej moci.[22] Pri vydávaní mu opäť pomáhala sestra Matilda, ktorá počas prepisovania textov diktovala koncepty a podieľala sa aj na expedícii. Tačovský mal koncepčne pripravené aj štvrté číslo samizdatu, nestihol ho však kvôli zatknutiu koncom januára 1950 vydať.

Obsah všetkých troch čísiel samizdatu *Nový smer* mal vyhranený protikomunistický charakter. Tačovský ostro kritizoval plány na kolektivizáciu a nabádal roľníkov, aby protestovali proti znárodneniu ich pôdy. Rovnako útočil proti znárodňovaniu či likvidácii súkromného podnikania.[23] Pranieroval politiku industrializácie Slovenska, pretože v nej videl snahy o pripútanie slovenského priemyslu k českému, proletarizáciu slovenských robotníkov, ako aj vznik beztvarej zboľševizovanej robotníckej masy.[24] Staval sa proti politike štátu voči katolíckej cirkvi a odsudzoval prorežimnú Katolícku akciu.[25] Poukazoval na nezlučiteľnosť komunizmu s náboženskou slobodou.[26] Veľmi ostré slová adresoval najvyššiemu predstaviteľovi sovietskeho štátu Josifovi Stalinovi, s ktorého menom spájal rozpútanie teroru na Slovensku. Stalinovi pripisoval hlavnú vinu na represáliách, počnúc odvlečením do gulagov, politickými procesmi, žalárovaním a šibenicami.[27] Svoj postoj k Stalinovi a zločinom stalinského režimu zhrnul v decembrovom vydaní samizdatu nasledovne: „*Svet užasol, keď sa odkryla záclona nad hitlerovskými koncentrákmi, avšak, až sa raz zrúti ‚železná opona' a svet uzrie všetku tú hrôzu, ktorú skrýva Sibír, potom ani pes nezaštekne pri mene Stalin. Hitler a gestapo boli len žiakmi Stalina a GPU*[28], *predsa sa*

22 List, ktorý Tačovský adresoval generálovi Pulanichovi, napokon z neznámych dôvodov neodoslal. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. Zápis o výpovedi z 8. 2. 1950, s. 5. Ku generálovi Pulanichovi bližšie pozri CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska, 1939 – 1945.* Bratislava: Vojenský historický ústav, 2013, s. 204 – 205; JAŠEK, Peter. Nenápadný a zabudnutý generál. Anton Pulanich (1884 – 1962). In: JAŠEK, Peter, KINČOK, Branislav, LACKO, Martin. *Slovenskí generáli 1939 – 1945.* Praha: Ottovo nakladatelství, 2013, s. 162 – 187; MASKALÍK, Alexej. *Anton Pulanich* [online]. [cit. 2022-09-16]. Dostupné na https://www.vhu.sk/anton-pulanich/

23 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. *Nový smer*, roč. 1, november 1949, č. 2, s. 5.

24 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. Prečo budujú boľševici na Slovensku priemysel? *Nový smer*, roč. 1, október 1949, č. 1, s. 7 – 8.

25 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. *Nový smer*, roč. 1, november 1949, č. 2, s. 6.

26 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. Náboženstvo a marxizmus. *Nový Smer*, roč. 1, december 1949, č. 3, s. 10 – 11.

27 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. *Nový smer*, roč. 1, december 1949, č. 3, s. 4.

28 GPU (Gosudarstvennoje političeskoje upravlenije) – skratka pre sovietsku tajnú políciu, predchodkyňu NKVD (Narodnyj komissariat vnutrennich del) a KGB (Komitet Gosudarstvennoj Bezopastnosti).

Druhé a tretie číslo samizdatu *Nový smer* (Zdroj: A ÚPN)

pri spomienke na teror gestapa s odporom odvráti každý slušný človek. Nuž, keď takýto bol žiak, aký môže byť učiteľ?“[29]

Posledným počinom Tačovského protirežimnej akcie bolo vydanie ilegálneho letáku. Pôvodným zámerom bolo vytlačiť leták v počte 30 000 kusov a rozposlať ho po celom Slovensku. Tento zámer však úplne nevyšiel, v januári 1950 sa podarilo vytlačiť 500 kusov, pričom pri expedovaní bola opäť nápomocná Matilda Tačovská.[30] V letáku sa v mene Slovenského oslobodzovacieho výboru vychádzalo z kontinuity slovenskej štátnosti. Stav, v akom sa Slovensko v období stalinizmu nachádzalo, označil autor letáku za *„okupáciu sovietskymi a čechoboľševickými hordami“*. Leták nabádal slovenskú verejnosť, aby zostala verná odkazu bývalého prezidenta Jozefa Tisu, znemožňovala *„komunistickým uzurpátorom boľševizovanie Slovenska“*, pripravila sa na oslobodenie Slovenska a obnovenie nezávislosti a šírila nadšenie pre oslobodzovací zápas.[31]

Dňa 25. januára 1950 bol Tačovský Krajským veliteľstvom Štátnej bezpečnosti v Bratislave zatknutý.[32] Bol umiestnený do zvláštnej cely Štátneho súdu v Bratislave s odôvodnením, že v jeho prípade mohlo dôjsť k pokusu o samovraždu.[33] Vo vyšetrovacej väzbe boli spísané dve zápisnice, pričom chronologicky prvý zápis o výpovedi bol obsiahlejší.[34] Obžalobu Štátnej prokuratúry na Tačovského a ďalších desiatich spoločníkov, medzi ktorými sa nachádzala aj Matilda Tačovská, podal 12. októbra 1950 námestník štátneho prokurátora, fanatický komunista Ondrej Ujhelyi.[35] Tačovský bol obžalovaný zo zločinu velezrady podľa smutne známeho zákona o ochrane ľudovodemokratickej republiky č. 231/48 Zb., ako aj zločinu prípravy úkladov, ktorý sa vzťahoval na jeho pomoc pri ilegálnych útekoch na jar 1948. Obžaloba zo zločinu velezrady sa vzťahovala aj na sestru Matildu. Súdny proces Tačovský a spoločníci sa konal na Štátnom súde v Bratislave v budove Justičného paláca dňa 14. decembra 1950. Hlavný

29 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. *Nový smer*, roč. 1, december 1949, č. 3, s. 5.
30 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018/1. Zápis o výpovedi z 8. 2. 1950, s. 8 – 11.
31 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. Leták SOVu.
32 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018/1. Záznam o uvalení zaisťovacej väzby z 25. 1. 1950.
33 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018/1. Útvar 413a Kľučiarovi väznice, 25. 1. 1950.
34 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018/1. Zápis o výpovedi z 8. 2. 1950, 15 s.; Zápis o výpovedi z 13. 2. 1950, 10 s.
35 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. Obžaloba Štátnej prokuratúry odd. Bratislava Pst III 140/50 z 12. 10. 1950.

obžalovaný Tačovský bol odsúdený na 18 rokov straty slobody a jeho sestra Matilda na štyri roky. Tresty odňatia slobody sa u ostatných odsúdených pohybovali medzi 18 mesiacmi a 12 rokmi.[36] Bol to jeden z mnohých politických procesov komunistického režimu v období stalinizmu proti účastníkom protikomunistického odboja a tresty boli aj vzhľadom na to, že v prípade Tačovského šlo o stúpenca štátnej samostatnosti Slovenska, vysoké. Trest si odpykal v rôznych väzniciach a pracovných táboroch, okrem iného aj v uránových baniach v Jáchymove. Podmienečne bol prepustený na slobodu amnestiou prezidenta Československej republiky v máji 1962.

Počas výkonu trestu bol Tačovský koncom marca 1955 naverbovaný na spoluprácu so Štátnou bezpečnosťou v kategórii agenta pod krycím menom „STRAKA".[37] „Návrh na viazanie" – ako sa v žargóne ŠtB naverbovanie aktívneho spolupracovníka nazývalo – prebehlo v čase, keď väzeň Tačovský pracoval na účtovníckom oddelení vo väznici v Leopoldove, mal dobrý prehľad o svojich spoluväzňoch, zväčša odsúdených bývalých členov HSĽS, a požíval medzi nimi značnú dôveru. To bol dôvod, prečo mu riadiaci orgán ŠtB v leopoldovskej väznici navrhol, aby na svojich spoluväzňov donášal.[38] Nasadený bol jednak na bývalých ľudákov, jednak na bývalých členov sociálnodemokratickej strany.[39] Nepriamym dôvodom, pre ktorý sa Tačovský zrejme rozhodol spolupracovať so Štátnou bezpečnosťou, mohla byť jeho zložitá rodinná situácia. Bol totiž otcom dvoch neplnoletých detí, a keďže sa mu manželstvo rozpadlo, navyše bývalá manželka sa o deti odmietla starať, boli umiestnené do detského domova. Tačovský deti materiálne podporoval a mal záujem dostať sa kvôli nim čím skôr na slobodu.[40] Spolupráca s ŠtB sa však nevyvíjala podľa plánu, pretože Tačovský odmietal donášať na bývalých členov HSĽS. Pre riadiaci orgán ŠtB bol ochotný udávať len v prípade, ak šlo o odsúdených sociálnych demokratov. Preto už koncom roka 1955 bola spolupráca s ním prerušená.[41]

Po prepustení Tačovského bola spolupráca s ŠtB obnovená a po dlhších prípravách bol v júli 1966 v úlohe agenta československej rozviedky s krycím menom „SATRA" vysadený do Západného Nemecka s úlohou preniknutia medzi čelných funkcionárov slovenského exilu.[42] Usadil sa v Norimbergu a pomerne rýchlo sa mu podarilo preniknúť do niektorých exilových organizácií. Stal sa blízkym spolupracovníkom Ferdinanda Ďurčanského, ktorý od roku 1952 žil v Mníchove. Votrel sa do vedenia Slovenského európskeho hnutia založeného pofebruárovým emigrantom Jánom Gécim koncom roka 1964 v Mníchove s programom podpory integrácie slovenského exilu do európskych štruktúr. V júni 1970 sa zúčastnil zakladajúceho generálneho zhromaždenia Svetového kongresu Slovákov (SKS) v New Yorku, kde sa stal členom komisie SKS pre styk so Slovenskom.[43] Ako tajomník Slovenského európskeho hnutia svojvoľne vypracoval nové stanovy organizácie, ktoré boli v protiklade so zákonmi o spolkoch v Spolkovej republike Nemecko, sabotoval výkonný orgán hnutia a svojvoľne do predsedníctva dosadil dlhoročného agenta rozviedky Ernesta Mašata.[44] Tačovského intrigy v intenciách československej rozviedky zašli tak ďaleko, že zakladateľ hnutia Ján Géci v liste členom organizácie, v ktorom ostro protestoval proti jeho rozkladným tendenciám, sa otvorene pýtal: *„Kto ho sem poslal, za akým cieľom?"* Géci sa neskôr vzdal funkcie predsedu.[45]

Okrem Ďurčanského bol Tačovský nasadený na Krištofa Greinera, pôvodne bratislavského Nemca, ktorý v roku 1950 emigroval a stal sa jedným z najúspešnejších exilových novinárov. Pôsobil v nemeckom rozhlase Deutsche Welle, vydával a redigoval časopis *Slobodné Slovensko*, *Černákov odkaz* a *Slowakei*, bol členom predsedníctva Združenia nezávislej tlače (Verband der freien Presse) či prispievateľom do časopisov *Sudetendeutsche*

36 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 018. Rozsudok Štátneho súdu v Bratislave Ts III 77/50 zo 14. 12. 1950.

37 A ÚPN Bratislava, f. I. správa ZNB, mikrofiš 44070/000. Dožádání o zavedení osobního svazku agenta z 26. 3. 1955.

38 A ÚPN Bratislava, f. I. správa ZNB, mikrofiš 44070/000. Návrh na viazanie agenta „STRAKU" z 15. 3. 1955.

39 A ÚPN Bratislava, f. I. správa ZNB, mikrofiš 44070/000. Zpráva o priebehu viazania so spolupracovníkom z 26. 5. 1955.

40 A ÚPN Bratislava, f. I. správa ZNB, mikrofiš 44070/000. Výpis z trestního spisu odsouzeného z 30. 11. 1961.

41 A ÚPN Bratislava, f. I. správa ZNB, mikrofiš 44070/000. Návrh na prerušenie spolupráce s agentom Miloslavom Tačovským z 10. 11. 1955.

42 A ÚPN Bratislava, f. I. správa ZNB, mikrofiš 44070/011. Memorandum z 23. 10. 1967, s. 12 – 13.

43 Pozri A ÚPN Bratislava, f. I. správa ZNB, mikrofiš 44070/011. Akce „SATRA" – rozbor situace z 26. 5. 1971, strany zväzku 41 – 48.

44 Ernest Mašat – agent československej rozviedky s krycím menom „CÁKA" bol naverbovaný ako politický väzeň v uránových baniach v Jáchymove počas výkonu trestu v roku 1952 a už v roku 1958 bol vysadený do Rakúska, neskôr Západného Nemecka. Natrvalo sa usadil vo Waldkraiburgu. Od roku 1958 až do úmrtia v roku 1980 napísal množstvo agentúrnych správ o takmer všetkých významných slovenských (a karpatskonemeckých) exilových činiteľoch v Rakúsku a Západnom Nemecku. Československá rozviedka ho cez viedenskú rezidentúru podrobne inštruovala. (Jeho dcéra Ingebor Casavecchia pracovala v 70. a 80. rokoch tiež pre rozviedku.) Nik z exilových predstaviteľov o jeho dlhoročnej spolupráci s ŠtB netušil. Mašatove správy rozviedka využívala na vyvolávanie rozporov v slovenskom exile. Štátnobezpečnostný materiál ohľadom jeho činnosti je uložený v obsiahlom zväzku s niekoľkými podzväzkami. A ÚPN Bratislava, f. I. správa ZNB, registračné číslo (číslo mikrofišu) 41768.

45 Ján Géci bol presvedčený, že Tačovský spolu s Mašatom postavili hnutie *„na hlavu"*. A ÚPN Bratislava, f. I. správa ZNB, mikrofiš 44070/011. Otvorený list Jána Géciho krajanom a krajankám z 12. 12. 1968, opis listu získaný od agenta „SATRA".

Zábery z tlačovej konferencie s M. Tačovským z 21. novembra 1972 (Zdroj: TASR)

Zeitung, *Volksbote*, *Süddeustche Zeitung*, *Münchner Merkur* a iných. Po atentáte na Matúša Černáka založil Ústav Matúša Černáka, prevzal a prehĺbil politické kontakty na západonemecké vládne kruhy, v šesťdesiatych rokoch viedol nemeckú odbočku Slovenskej národnej rady v zahraničí, spolupracoval na založení Svetového kongresu Slovákov a podporoval jeho činnosť.[46]

Greiner na rozdiel od Ďurčanského Tačovského podozrieval zo spolupráce s ŠtB a jeho prípad ohlásil na polícii. Podozrievať ho začal v roku 1969 v súvislosti s Tačovského nezriadeným životom. Greiner požadoval, aby sa Tačovský vzdal všetkých funkcií v slovenských exilových organizáciách. Tačovského podozrieval aj Mons. Vojtech Bucko, vedúci slovenskej katolíckej misie v Západnom Nemecku, ktorý poukazoval na Tačovského záhadné schôdzky vo Viedni. Vo Viedni mal Tačovský schôdzky s dôstojníkmi viedenskej rezidentúry, od ktorých dostával inštrukcie k agentúrnej činnosti. Množili sa aj správy iných bývalých politických väzňov v nemeckej emigrácii, že Tačovský mal počas výkonu trestu v Jáchymovských uránových baniach udávať spoluväzňov.[47] Greiner tiež varoval vedenie Svetového kongresu Slovákov pred *„pašovaním benešovských koncepcií“* do programového zamerania kongresu, čím mienil presadzovanie československej štátnosti v programových dokumentoch. Bol presvedčený, že za *„čechoslovácke infiltrácie“* bol zodpovedný Tačovský.[48]

Dôvody z možnej dekonšpirácie agenta „SATRU“ a napokon aj Tačovského neopatrné počínanie viedli napokon k jeho stiahnutiu zo Západného Nemecka späť do Československa, ktoré sa udialo v septembri 1972.[49] Jeho zmiznutie vyšetrovali orgány spolkovej ústavnej ochrany (Bundesverfassungschutz) a podľa vyhlásenia istého ministerského radcu na spolkovom ministerstve vnútra v Bonne prevládal názor, že Tačovský bol spolupracovníkom československej Štátnej bezpečnosti. K tomuto presvedčeniu nemeckých úradov výrazne prispel aj Krištof Greiner, ktorý so spolkovou ústavnou ochranou zrejme spolupracoval. Žiadosť o prešetrenie Tačovského a jeho možných spolupracovníkov-agentov ŠtB podalo na bonnskú vládu aj vedenie SKS.[50]

Návrh na usporiadanie tlačovej konferencie s Tačovským po jeho

46 K pôsobeniu Krištofa Greinera v exile v Západnom Nemecku pozri KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Exilové aktivity Krištofa Greinera v Západnom Nemecku pod dohľadom Štátnej bezpečnosti. *Slovenský časopis historický*, roč. 2, 2022, č. 1, s. 244 – 263.

47 A ÚPN Bratislava, f. I. správa ZNB, mikrofiš 44070/011. Akce „SATRA“ – rozbor situace z 26. 5. 1971, strany zväzku 44 – 46. Nie je jasné, o aké udania malo ísť.

48 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. Jozef Kirschbaum, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 17. Korešpondencia s Greinerom, Kolín nad Rýnom, 1. 11. 1972. List bol napísaný v čase, keď „SATRA“ bol už stiahnutý zo SRN späť do Československa a okolnosť jeho zmiznutia vyšetrovali útvary ústavnej ochrany (Verfassungsschutz).

49 A ÚPN Bratislava, f. I. správa ZNB, mikrofiš 44070/011. Pramen 80 – výpis z agenturních správ z 18. 12. 1972, strany zväzku 193 – 196.

50 A ÚPN Bratislava, f. I. správa ZNB, mikrofiš 44070/011. Pramen 80 – výpis z agenturních správ z 18. 12. 1972, strany zväzku 193 – 196.

stiahnutí do Československa bol vypracovaný I. Správou federálneho ministerstva vnútra, konkrétne 31. odborom, ktorý viedol major Jan Pozorný. Návrh bol súčasťou tzv. psychologickej akcie pod krycím názvom „ORFEUS".[51] Tačovského vystúpenie sa malo propagandisticky využiť na diskreditáciu exilu. Tačovský mal svojim vyhlásením v médiách dokázať nezmyselnosť a zbytočnosť antikomunistického zápasu exilu, poukázať na rozpory v emigrantskom hnutí a *„bezvýslednost jejich nepřátelského snažení proti ČSSR"*.[52] Tlačová konferencia mala dokonca negatívne ovplyvniť voľby do Spolkového snemu (Bundestag), ktoré sa predčasne konali 19. novembra 1972 a skončili sa výhrou sociálnych demokratov na čele s Willy Brandtom.

Širšie *„propagandistické využitie"* Tačovského prípadu sa ale neobmedzilo len na tlačovú konferenciu. Slúžilo aj na širokú protiexilovú kampaň v komunistickej tlači a televízii, prípravu a tlač propagandistickej brožúry v spolupráci s vydavateľstvom Pravda, ktorá zahŕňala dokumenty o *„nepriateľskej činnosti emigrácie proti ČSSR"* a ktorá sa prostredníctvom Matice slovenskej rozposlala krajanským organizáciám na Západe. Materiál získaný Tačovského výzvednou činnosťou sa mal tiež využiť *„k organizování dalších následních psychologických akcí, zejména ve vztahu k sudetoněmeckému landsmanšaftu, ukrajinskému nacionalismu, vlivu maoistů, sionismu, činnosti Vatikánu* […]".[53] Podobne sa o poznatkoch Tačovského agentúrnej práci mali informovať ostatné komunistické tajné služby sovietskeho bloku, s ktorými ŠtB koordinovala svoju činnosť.

Tlačová konferencia s Tačovským sa napokon konala v Bratislave 21. novembra 1972 pod záštitou Slovenského úradu pre tlač a informácie. Správu o nej spolu s Tačovského vyhlásením priniesol denník *Pravda* – tlačový orgán Ústredného výboru KSS. Článok napísal „expert" na slovenský politický exil, komunistický novinár Rudolf Nittmann, ktorý napríklad vznik Svetového kongresu Slovákov v júni 1970 komentoval ako *„záležitosť ľudácko-fašistickej emigrácie"*, snemovanie v New Yorku ako *„zhromaždenie ľudácko-fašistických spolkov"* a čelných predstaviteľov kongresu označil za *„ľudácko-fašistickú zberbu"*.[54] Na základe pomerne presných informácií o činnosti slovenského exilu v Západnom Nemecku, ktoré redaktor *Pravdy* Nittmann v článku uviedol, je evidentné, že bol podrobne oboznámený s obsahom agentúrnych správ Tačovského.[55] Tačovský sa v článku *Pravdy* tituloval ako predseda Ústredia Slovákov v Spolkovej republike Nemecko (SRN), predseda Európskej federalistickej strany Slovákov v SRN, člen komisie SKS pre styk so Slovákmi – v skratke ako *„jeden z najpoprednejších predstaviteľov ľudáckej emigrácie"* v Západnom Nemecku. Príznačne sa pred názvy exilových organizácií v článku účelovo pridalo slovíčko „takzvaný", aby sa tým spochybnil ich význam, či samotná existencia.[56] Tačovského „návrat" (v skutočnosti stiahnutie pomocou československej rozviedky cez územie Východného Nemecka) sa propagandisticky považoval za *„mimoriadnu udalosť, ktorá vyvoláva poplach vo vládnych kruhoch a spravodajských službách na Západe"* a spôsobil *„ťažké hlavybolenie v mnohých antikomunistických ústavoch a paniku vo všetkých emigrantských spolkoch, úradovniach tzv. Svetového kongresu Slovákov, no najmä v centrále emigrantských organizácií v Mníchove"*.[57]

Tačovský vo svojom vystúpení *„odhalil tajné operácie a zákulisné čachre ľudáckej klérofašistickej emigrácie proti Československu a samotnému slovenskému národu"*. Greinera a Ďurčanského označil za *„skrachované veličiny"* ľudáckeho režimu, ktoré sa nechali štedro dotovať z prostriedkov vládnych úradov v Bonne.[58] V závere tlačovej konferencie prečítal osobné vyhlásenie, ktoré – podobne ako celá tlačová konferencia – bolo vopred pripravené spravodajskými orgánmi ŠtB. V ňom poskytol svoj značne upravený životopis, oľutoval svoju *„ľudácku minulosť"* ako aj *„protištátnu činnosť"* v roku 1949, za ktorú bol odsúdený. V rozpore so skutočnosťou opísal *„pohnútky"* svojho *„ilegálneho odchodu"* do Západného Nemecka ako čisto *„vlastenecké"*, negatívne zhodnotil svoju šesťročnú politickú činnosť v prostredí slovenského exilu a napokon ostro odsúdil programové zameranie Svetového kongresu Slovákov, ktorý

51 A ÚPN Bratislava, f. I. správa ZNB, mikrofiš 44070/011. Návrh na využití spolupracovníka SATRY staženého ze zahraničí z 29. 9. 1972, strany zväzku 102 – 107. Návrh bol zaslaný federálnemu ministrovi vnútra Radkovi Kaskovi na schválenie.

52 A ÚPN Bratislava, f. I. správa ZNB, mikrofiš 44070/011. Návrh na organizování tiskové konference v Bratislavě se spolupracovníkem SATROU z 29. 9. 1972, strany zväzku 112 – 114.

53 A ÚPN Bratislava, f. I. správa ZNB, mikrofiš 44070/011. Návrh na organizování tiskové konference v Bratislavě se spolupracovníkem SATROU z 29. 9. 1972, s. 4, strana zväzku 105.

54 *Pravda*, roč. 51, 26. 6. 1970. Citované podľa KALENČÍK, Rudolf. Ozveny Svetového kongresu doma i medzi nami. Nemiestny komentár bratislavskej Pravdy. *Černákov odkaz*, roč. 9, 1970, č. 7 – 8, s. 5.

55 V registračných protokoloch Ústavu pamäti národa jeho meno nefiguruje, neexistuje zatiaľ dôkaz na jeho možnú spoluprácu s ŠtB.

56 NITTMANN, Rudolf. Tačovského zbohom emigrácii. Návrat predsedu tzv. Ústredia a funkcionára ďalších emigrantských spolkov v NSR do vlasti. *Pravda,* roč. 53, 1972, č. 276, s. 1 a 3.

57 NITTMANN, R. Tačovského zbohom emigrácii, s. 1.

58 NITTMANN, R. Tačovského zbohom emigrácii, s. 1.

PROLETÁRI VŠETKÝCH KRAJÍN, SPOJTE SA!

PRAVDA

ORGÁN ÚSTREDNÉHO VÝBORU KOMUNISTICKEJ STRANY SLOVENSKA

Streda 22. novembra 1972 — 50 halierov — Ročník LIII. ● Číslo 276 A*

Návrat predsedu tzv. Ústredia Slovákov a funkcionára ďalších emigrantských spolkov v NSR do vlasti

TAČOVSKÉHO ZBOHOM EMIGRÁCII

Odhalenia vysokého činiteľa ľudáckej emigrácie o financovaní emigrantských skupín vládnymi úradmi a spravodajskými službami západných štátov ● Prehĺbiť sa názorové a záujmové rozpory jednotlivých nepriateľských skupín ● Imperialistické centrá naliehajú na zjednotenie emigrantských spolkov, aby tak zvýšili ich antikomunistickú pôsobnosť ● Kontakty bývalého fašistického ministra F. Ďurčanského s emisármi Pekingu ● Zbližovanie so ľudákov antisemitského zamerania so sionistickými inštitúciami v Izraeli a vo svete

● Pekinský zlatý premeň

● Generalita bez vojska

● Rivalita na druhú

● Výnosné emigrantské remeslo

Dôkazy o vyčíňaní Einsatzkommanda 14 po čiastočnom potlačení Povstania

ZLOČINY EŠTE NEPOTRESTANÉ

Správu o tlačovej konferencii spolu s Tačovského vyhlásením priniesol aj stranícky denník *Pravda*
(Zdroj: *Pravda*)

podľa neho mal *„zlikvidovať socialistické zriadenie na Slovensku a československý štát“*.[59] Tačovského vyhlásenie potvrdilo, čo boli hlavné príčiny radikálne nepriateľského postoja československého komunistického režimu voči slovenskému exilu. Nebol to výlučne nekompromisný antikomunizmus, ale aj program štátnej samostatnosti, ktoré sa vnímali nielen ako hrozba pre totalitný systém, ale aj ako ohrozenie samotnej existencie Československa.

Slovenský exil v zastúpení Krištofa Greinera reagoval na komunistickou Štátnou bezpečnosťou zinscenovanú tlačovú konferenciu vlastným vystúpením. V polovici decembra 1972 usporiadal Greiner v mene Ústavu Matúša Černáka v Kolíne tlačovú konferenciu, ktorej sa zúčastnili renomované západonemecké médiá (napríklad *Die Welt, Süddeutsche Zeitung, Bayernkurier*) na čele so zástupcami spolkového tlačového úradu. Argumenty, ktoré na nej zazneli, potvrdzovali pôsobenie Tačovského v úlohe agenta ŠtB. Vysvitlo však, že agent Tačovský nebol *„úkolovaný“* len do prostredia slovenského exilu v Západnom Nemecku. V Norimbergu totiž oficiálne pracoval vo fabrike na výrobu vojenských súčiastok a z jej prostredia vynášal vojensky citlivé informácie,[60] čím porušoval platné zákony Nemeckej spolkovej republiky.

NA ZÁVER

Tačovského životný príbeh od vydavateľa protikomunistických samizdatov, odsúdenie a dlhoročné väzenie až po aktívnu spoluprácu s československou Štátnou bezpečnosťou je typickým príkladom toho, akým spôsobom komunistický režim deformoval životy ľudí. Je zároveň príkladom prerodu protikomunistického odbojára na agenta Štátnej bezpečnosti. Podstatne rozširuje poznatky o samizdatoch, ktorých existenciu ako významného fenoménu protikomunistického odporu nemožno obmedziť výlučne na sedemdesiate a osemdesiate roky, ale treba sa venovať ich tvorbe aj v období stalinizmu a poststalinizmu.

59 Vyhlásenie Miloslava Tačovského. *Pravda,* roč. 53, 1972, č. 276, s. 3.

60 A ÚPN Bratislava, f. I. správa ZNB, mikrofiš 44070/011. Pramen 80 – výpis z agenturních správ z 18. 12. 1972, strana zväzku 195.

Tačovského samizdat poukazuje zároveň na prepojenie, ktoré existovalo s obdobím Slovenskej republiky (1939 – 1945), najmä na funkciu slovenskej štátnosti, ktorá rezonovala aj po obnovení Československa a jej zápas o obnovenie sa stal súčasťou protikomunistického odporu. Príbeh agenta Štátnej bezpečnosti zasa ukazuje, že ideologické mantinely režimu pri získavaní spolupracovníkov boli široké a nebránila im ani zrejmá ľudácka či dokonca nacistická minulosť. To dokazuje napríklad prípad novinára a nacistického agenta Fritza Fialu,[61] ktorého Štátna bezpečnosť naverbovala ako agenta a v šesťdesiatych rokoch vysadila do Západného Nemecka. Sú to témy, ktoré si v budúcnosti vyžadujú viac pozornosti vo forme historiografického výskumu.

Beáta Katrebová Blehová • From samizdat publisher to intelligence agent – the case of Miloslav Tačovský
Miloslav Tačovský's life story is an example of the transformation of an anti-communist fighter into an agent of State Security. Anti-communist attitudes in the post-war period led him to the idea of publishing samizdats and leaflets, for which he was sentenced to long imprisonment. His story contributes to the knowledge about the phenomenon of Slovak samizdat during the initial phase of communism in Czechoslovakia. His transformation into a State Security agent proves that the regime's ideological boundaries for recruiting secret collaborators were broad and not hindered even by evidential Hlinka Party supporting past. In the second half of the 1960s, he was deployed into the Slovak exile environment in West Germany, and his infiltration was successful. He was withdrawn from Germany in the early 1970s, and his return was propagandistically used by the normalisation regime to discredit the exile.

Dr. phil. Beáta Katrebová Blehová (1973)
Vyštudovala históriu a politológiu na Univerzite Viedeň, absolvovala doktorandské štúdium na Inštitúte pre východoeurópske dejiny, Univerzita Viedeň, dizertačná práca s názvom *Der Fall des Kommunismus in der Tschechoslowakei* vyšla v roku 2006 knižne. V rokoch 2000 – 2005 pracovala v Rakúskom inštitúte pre východnú a juhovýchodnú Európu a v rokoch 2004 – 2009 ako univerzitná asistentka v Inštitúte pre východoeurópske dejiny na Viedenskej univerzite. Od júla 2018 pracuje v Ústave pamäti národa. Je členkou viacerých redakčných rád vedeckých časopisov, členkou vedeckej rady Inštitútu Ludwiga Boltzmanna so sídlom v Grazi. V roku 2019 jej vyšla v Slovenskom historickom ústave v Ríme monografia pod názvom *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945 – 1950.* Je autorkou vyše 30 vedeckých štúdií v piatich jazykoch, v ktorých sa zameriava na slovenské a medzinárodné dejiny v 20. storočí, slovensko-sovietske vzťahy, slovensko-talianske vzťahy, slovenský politický exil, protikomunistický odboj a pád komunizmu v medzinárodnom kontexte.
Kontakt: katrebova@upn.gov.sk

61 K prípadu Fritza Fialu bližšie pozri SCHVARC, Michal. Fritz Fiala. Muž, ktorý poslúžil zlu. (Pokus o biografický náčrt). In: HLAVINKA, Ján, KUBÁTOVÁ, Hana, eds. *Odhaľovanie Šoa. Odpor a úsilie Židov informovať svet o genocíde. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej dňa 26. augusta 2015 v Žiline.* Bratislava: HÚ SAV; Praha: Mezinárodní křesťanské velvyslanectví Jeruzalém, 2016, s. 53 – 54; KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Karpatskí Nemci a Štátna bezpečnosť v období stalinizmu a poststalinizmu. *Pamäť národa*, roč. 17, 2021, č. 4, s. 24 – 40.

NADEŽDA EVANSONOVÁ – TRAGICKÝ PRÍBEH RODINY RUSKÝCH EMIGRANTOV

LUKÁŠ GLESK

„Drahá, moja milovaná Zinočka! Silno, silno bozkávam Teba a moje milované deti. Často na Vás spomínam. Žijem si veľmi dobre, cítim sa tak, akoby som sa znovu narodil v novom lepšom svete. Nerob si o mňa starosti – som sýty, v dobrej nálade a keď nadíde čas, tak sa vrátim domov. Dávaj pozor na seba a moje milované deti… Váš Saša…“ **Z listu Alexandra Pavloviča Vozjanova.**

Nadežda Evansonová[1], rodená Vozjanovová, sa narodila 6. októbra 1942 v Bratislave rodičom rusko-ukrajinského pôvodu. Jej otec Alexander Pavlovič Vozjanov sa narodil v Petrohrade v roku 1902 v rodine vojenského lekára, ktorý pôsobil na cárskom dvore. Ešte pred vypuknutím boľševickej revolúcie v Rusku v októbri 1917 opustil spolu so svojimi dvoma bratmi rodnú krajinu. Neskôr sa dostal do Československa, kde najskôr vyštudoval Všeruské gymnázium v Českej Třebovej a následne pokračoval v štúdiu v Příbrami na Banskej vysokej škole. Po ukončení štúdia dostal pracovné miesto v Banskej Štiavnici. Tam sa zoznámil so svojou budúcou manželkou. Jej matka Zinaida, rod. Binderová, narodená v roku 1922, pochádzala z malej dediny Nikolajevka neďaleko Charkova. Bola dcérou zajatca slovenského pôvodu z I. svetovej vojny. V roku 1932, teda v časoch, keď bolo v Sovietskom zväze množstvo tzv. kulakov vyvážaných na Sibír, sa rodina rozhodla zo strachu odcestovať do Československa. Prisťahovali sa do Svätého Antona, odkiaľ pochádzal jej otec. Matka neskôr slúžila u ruského advokáta.

Zosobášili sa v roku 1941, následne sa presťahovali do Banskej Hodruše (dnes Hodruša-Hámre), kde Alexander dostal pracovné miesto ako banský inžinier a tu im bolo poskytnuté aj bývanie.

Nadežda Evansonová pri natáčaní spomienok pre ÚPN (Zdroj: ÚPN)

Ako ruským emigrantom im po roku 1945 hrozilo značné nebezpečenstvo. Už počas prechodu Červenej armády cez Banskú Hodrušu sa matka Nadeždy dostala do nepríjemného stretu s ruskými vojakmi, ktorí jej chceli zobrať jedlo určené pre jej deti. *„Popritom moja mama sama, keď ruské vojská Malinovského[2] tiahli cez Hodrušu, mala s tými vojakmi konflikty, že bola veľmi energická a nedala si brnkať po nose, keď jej trhali z rúk hrnce a všetko, čo chcela pre nás, ako pre malé deti variť. Raz nejaký vojak mieril na ňu pištoľou a vtom prišiel nejaký dôstojník a spýtal sa, čo sa tam deje. A mama naňho plynule rusky, lebo moja mama v ruštine komunikovala so svojou mamou na sto percent – my tiež, ale v šiestich rokoch, keď sme išli do školy, tak tam to bolo seknuté. Moja*

1 Svedectvo pamätníčky bolo zaznamenané v roku 2017. Je súčasťou archívu ÚPN.

2 Maršál Rodion J. Malinovskij velil vojskám 2. ukrajinského frontu.

Otec N. Evansonovej Alexander P. Vozjanov na fotografii z roku 1932 (Zdroj: Archív N. Evansonovej)

mama teda povedala, čo sa deje, že jej nechcú dovoliť, aby deťom navarila jedlo, a že jej dokonca trhajú nádoby z rúk a požívatiny. Tak zase chcel oficier zastreliť vojaka…“

Toľko šťastia však nemal otec Alexander, ktorého počas prechodu frontu v roku 1945 ako ruského emigranta odviedli príslušníci NKVD[3] spolu s ďalšími tromi mužmi – inžiniermi ruského pôvodu – na neznáme miesto do Sovietskeho zväzu. *„V časoch už mierových v päťdesiatych rokoch, keď Slobodná Európa hlásila, že Rusi ako víťazné vojská brali všetkých intelektuálov, pretože stratili veľa mužov – a to bolo cielené – zobrali aj môjho otca. Dôvod bol ten, že potrebujú tlmočníkov a že keď prestúpia československé hranice, československo-ukrajinské, tak sa vrátia naspäť. No ale bola tam podmienka. Ten pán Piskúň, ktorý sa vrátil, tak ten potom povedal, že oni museli skladať prísahy, že sa do Československa nepokúsia ani vrátiť, ani nikoho kontaktovať. A ich pošta prechádzala cenzúrou, takže žiadna pošta sa nedostala oficiálnou privátnou líniou. Ale jednému sa to podarilo prostredníctvom kontaktu s priemyslovkou v Štiavnici, kde vyučoval na lesníckej škole…“* Na základe informácií, ktoré rodine poskytol pán Piskúň, sa dozvedeli, že išli do Vladivostoku na východe Sovietskeho zväzu a Alexander Vozjanov pokračoval ďalej loďou na Kamčatku. Piskúňovi sa mala dostať do rúk informácia, že na lodi niekto umrel v dôsledku vypuknutia týfusu. Oficiálne sa rodina o smrti otca dozvedela až 13 rokov po jeho odvlečení: *„My sme až niekedy v päťdesiatom ôsmom, deviatom dostali taký zdrap papiera – a to je aj vo vašom archíve pri dokladovaní celých nárokov na reštituovanie – že môj otec zomrel, tuším, 25. októbra. Bolo tam uvedené 47, ale kde, to tam nikde nestálo, ani kde je pochovaný, nič. Takže, či to bola pravda, to už nik nevie, ale bolo to z nášho Ministerstva zahraničných vecí odoslané ako písomná informácia.“*

Po odvlečení otca ostala rodina bez svojho živiteľa a matka a jej dve deti sa museli odsťahovať ku starým rodičom, ktorí na tom už boli zdravotne horšie a ktorým sa navyše narodil syn, o ktorého sa musela postarať.

Mladá Nadežda na svojho otca ešte dlho po týchto udalostiach čakala a snívala, že sa jedného dňa vráti domov ku svojej rodine. *„Čakala a to som mala také sny, keď som chodila do školy, keď sa už teda začal ten písomný kontakt s tým pánom Piskúňom, že som si vybájila, ako by ma poznal otec, ako by nastúpil na istej zástavke pri železničnej stanici*

3 NKVD (Narodnyj komissariat vnutrennich del) – Ľudový komisariát vnútra.

10.IV.1945.

Дорогая, моя любимая Зиночка!
Крепко, крепко целую Тебя и моих любимых, ненаглядных детей: Лялечку и Будика - вспоминаю на всех вас очень часто.
Живу я очень хорошо, чувствую себя так как будто Я снова родилс в новом лучшем свете.
За меня совсем не беспокойся: я сыт по горло, настроение хорошее а когда придёт время вернусь домой.
Берегу себя и моих любимых детей - пусть Ляля говорит и с тобой и с дедушкой только по русски -
Целую вас всех много много раз мои дорогие
Ваш Саша.

List Alexandra P. Vozjanova z 10. apríla 1945 (Zdroj: Archív N. Evansonovej)

v Banskej Štiavnici, ako by ma poznal že mám to znamienko nad ústami, ako on má, že každý povedal, že sa naňho veľmi podobám. A prežívala som to, ako by som s ním chodila na výlety, ako by som sa s ním rozprávala o všetkom. Ale potom, po istom čase som prestala snívať a pochopila som, že tento sen asi už nie je reálny, keďže otec bol ročník narodenia 1902. Čiže tam už začal rozum fungovať. Môj otec sa ženil, keď mal 39 rokov. Teraz, keď sa rozpráva o tom, že muži sa neženia mladí, tak ani vtedy sa neženili. Pokiaľ boli zodpovední, tak sa ženili. Keď mali postavenie, keď mali akú-takú existenciu zabezpečenú. A že to bol určite muž, ktorý si vedel poradiť so životom!"

Po ukončení stredoškolského štúdia v Banskej Štiavnici si musela hľadať zamestnanie. Pracovné miesto našla na Okresnej hygienickej stanici v Nitre, kde robila na oddelení výživy. Po dvoch rokoch sa rozhodla, že si podá prihlášku na Stavebnú fakultu Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave. *„…po dvoch rokoch som bola nútená prihlásiť sa do školy. Lebo keď som si našla dobré miesto, trebárs v porcelánke Čáb, bolo mi jasné, že musím zarábať peniaze, pretože mama bola nakoniec na tom finančne zle. Bol tam však veľmi mizerný plat a nedarilo sa mi odtiaľ odísť. Tak som si podala prihlášku a išla som na Stavebnú fakultu. Hneď som si našla miesto v Slovnafte a tam som robila dvadsaťjeden rokov."*

Na udalosti z augusta 1968 má zlé spomienky: *„Mala som pocit, že vypukla vojna. A v prvé momenty som mala také, že všetko pripraviť, zobrať so sebou a ísť za mamou."* Spomína ako neustále nalietavali vojenské lietadlá ponad miesto, kde bola ubytovaná. Bola si vedomá toho, že nemôže svoju matku, ktorá už jednu zlú životnú skúsenosť prežila, nechať samotnú, a požiadala o týždeň voľna. *„A teda poviem vám pravdu, že ten deň som odchádzala do Štiavnice autobusom. Zbalila som si veci a proste som povedala, že si beriem dovolenku, a odišla som zo Slovnaftu."*

Vydala sa v roku 1974 do rodiny švédsko-britského pôvodu, čo malo za následok neskoršie odobratie pasu obom manželom. V čase, keď jej mali úrady odobrať pas, organizovala v rámci Slovnaftu zájazd do Drážďan vo Východnom Nemecku. Len vďaka benevolentnosti príslušného policajta jej ho odobrali až po návrate zo zájazdu. Vrátili jej ho až o 5 rokov neskôr.

Po Nežnej revolúcií pracovala na Ministerstve hospodárstva SR, kde pôsobila na Odbore európskej integrácie. Neskôr sa stala členkou Slovenskej asociácie násilne odvlečených a pôsobila aj v Sekcii násilne odvlečených do bývalého ZSSR a taktiež v rámci Konfederácie politických väzňov Slovenska.

ŽIVOTNÉ OSUDY EVANJELICKÉHO KŇAZA ALEXANDRA LICHNERA

VIOLA FRONKOVÁ – BRANISLAV KINČOK

Obdobie medzi XX. zjazdom Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (február 1956) a vypuknutím Maďarskej revolúcie (október 1956) bolo aj v Československu v znamení uvoľňovania politickej klímy, ktorá o. i. umožnila aj aktivizáciu života jednotlivých cirkví – medzi nimi i evanjelickej cirkvi augsburského vyznania (ECAV). Po potlačení maďarského ozbrojeného povstania v novembri 1956, najmä v prvých mesiacoch roka 1957, však došlo k novému pritvrdeniu politického kurzu v Československu, a to aj v rámci cirkevnej politiky. V máji boli prijaté *Zásady cirkevnej politiky,* ktoré požadovali aj súdne postihy voči duchovným odmietajúcim riadiť sa štátnou cirkevnou politikou. Na prelome 50. a 60. rokov sa politické procesy s predstaviteľmi duchovného života nakoniec stali realitou a zasiahli aj slovenskú evanjelickú cirkev augsburského vyznania. Jedným z takýchto politických procesov bol aj prípad Alexander Barica a spol., v rámci ktorého bol odsúdený vtedy už bývalý evanjelický farár Alexander Lichner.

Alexander Lichner[1] sa narodil 12. augusta 1915 v Modre v rodine bankového úradníka Alexandra Lichnera a Pavly, rod. Chrenkovej, ako najstaršie zo štyroch detí. Otec pochádzal z chudobnej rodiny, a preto mal veľký zmysel pre spravodlivosť a pomoc chudobným. Pracoval v Slovenskej banke v Modre. Matka Pavla pochádzala z roľníckej rodiny z Turian nad Váhom a pracovala v domácnosti.

Mladý Alexander začal študovať na ľudovej škole v Modre a následne aj na meštianke. Na konci prvého ročníka sa však jeho otec stal riaditeľom Pachtovného družstva v Bratislave, a tak sa rodina presťahovala do metropoly Slovenska. Po absolvovaní meštiackej školy študoval na gymnáziu, no v roku 1932 postihla rodinu tragédia, keď vo veku 43 rokov zomrel otec Alexander. Matka Pavla musela po smrti manžela zo slabej podpory splácať hypotéku na rodinný dom v Bratislave, no napriek tomu nechala všetky deti vyštudovať. Alexander si začal na gymnaziálne štúdia privyrábať doučovaním slabších študentov. Po maturite v roku 1935 začal študovať na Československej štátnej teologickej fakulte evanjelickej v Bratislave, pričom školský rok 1937/1938 mohol vďaka zisku štátneho štipendia stráviť na študijnom pobyte vo Viedni. Posledný mesiac zahraničného štúdia pôsobil ako tajný spolupracovník Krajského vojenského veliteľstva v Bratislave a jeho spravodajské zameranie bolo namierené proti nacistickému Nemecku: „*Do tejto služby som bol získaný príbuzným vojenským lekárom mjr. dr. Pavlom TRUSIKOM. Nebol som však nejakým normálnym spravodajcom, ale iba príležitostne som podal správy o rozmiestnení nemeckých vojsk vo Viedni. Tiež som podal dva filmy z vojenských objektov z Viedne. Táto moja činnosť trvala iba po dobu jedného mesiaca, nakoľko som vo Viedni ukončil štúdiá a vrátil som sa do ČSR.*“[2] Teologické štúdium napokon ukončil 22. júna 1939 (vtedy už fakulta niesla nový názov – Slovenská evanjelická bohoslovecká fakulta v Bratislave) a spolu s tým bol vysvätený za evanjelického a. v. kňaza.

Po ordinácii pôsobil Alexander Lichner ako kaplán v Turanoch a v Púchove. V roku 1940 absolvoval 6-týždňovú vojenskú prípravu a koncom septembra odišiel ako administrátor do Gornej Mitropolji v Bulharsku, kde obsadil kňazské a učiteľské miesto medzi tamojšími Slovákmi. Z tohto pôsobiska však musel v júli 1941 odísť, pretože podľa jeho tvrdenia odmietol založiť zahraničné organizácie Hlinkovej gardy (HG) a Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS). Za tento „priestupok“ nesmel byť zvolený za riadneho farára, a tak až do

1 Pri spracovaní príspevku sme vychádzali z informácií, ktoré Viole Fronkovej poskytla manželka Alexandra Lichnera Vilma.

2 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, fond (ďalej f.) Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava, Vyšetrovacie spisy (ďalej KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V), archívne číslo (ďalej a. č.) 1 501, Osobný vyšetrovací zväzok proti A. Lichnerovi. Protokol o výsluchu obvineného A. Lichnera z 30. 1. 1960, s. 1 – 2.

konca vojny pôsobil len ako kaplán.[3] Po návrate z Bulharska najskôr pôsobil v Súľove, od roku 1942 v Moravskom Lieskovom, kde sa mu podľa vlastného životopisu dostalo *„vyznačenia byť jedným z nosičov podzemnej pošty na Moravu v spojení s Elom Šándorom“*.[4] Odtiaľ odišiel ako kaplán do Trenčína a od 1. apríla 1943 bol vymenovaný za dôstojníka duchovenstva slovenskej armády a odvelený na východný front.[5] Dostal sa k Rýchlej divízii, ktorá sa v tom čase nachádzala na Kryme. Tu pomáhal medzi civilným obyvateľstvom, v divíznej nemocnici a napokon aj v záchytnom nemeckom tábore, odkiaľ odvážali do koncentračných táborov a na práce do Nemecka dospelých aj deti. S pomocou lekárov zachraňoval koho sa dalo, najmä však deti. Sám o tej situácii napísal: *„Za pomoci našich lekárov (dr. Haluzický, dr. Klaučo a iní) snažil som sa zachrániť aspoň slabé deti pred cestou do Nemecka. Obyčajne trpeli na pruh od ťažkej driny, ku ktorej ich nútili. Jeden z nich, Viktor Volkov* […] *mi pozdejšie i na Slovensko ďakoval. Pri veľkom nápore Rusov, keď sa mi nepodarilo prejsť, ušiel som domov, pomôžuc k úteku i desiatim ďalším dôstojníkom…“*[6]

Po návrate z východného frontu koncom roku 1943 nastúpil Alexander Lichner na kaplánske miesto v Kostolných Moravciach (dnes súčasť obce

Alexander Lichner (Zdroj: Archív rodiny Lichnerovcov)

Hontianske Moravce). Po 29. auguste 1944 sa obec ocitla na povstaleckom území, a tak sa aktívne zapojil do prebiehajúcich bojov. Za účasť v protifašistickom odboji mu boli v nasledujúcich rokoch udelené viaceré vyznamenania: Československý vojnový kríž 1939, Rad Slovenského národného povstania II. triedy, Odznak Československý partizán a Pamätná medaila k 20. výročiu SNP. Po porážke Povstania odišiel do hôr a cez Pukanec, Levice a Horšu sa dostal do Jabloňoviec, kde ho zastihol prechod sovietsko-nemeckého frontu.

Alexander Lichner zostal v Jabloňovciach aj po skončení druhej svetovej vojny a v roku 1946 tu bol zvolený za zborového farára. Oženil sa s Vilmou, rod. Kusou, ktorá pochádzala z Handlovej, a mali spolu dve deti – Ľubomíra a Vilmu. Pôsobil tu až do roku 1952, keď získal farárske miesto v Zemianskych Kostoľanoch.[7]

PROBLEMATICKÉ SCHÔDZKY

Príchod Alexandra Lichnera do cirkevného zboru v Zemianskych Kostoľanoch na jar roku 1952 predstavoval v jeho budúcej perzekúcii kľúčový moment. Od roku 1949 (1950) sa totiž predstavitelia cirkevných zborov Záhorského dekanátu (celkovo 7 zborov vrátane Zemianskych Kostolian) vtedajšieho Nitrianskeho seniorátu ECAV stretávali raz mesačne na tzv. dekanátnych schôdzkach, a to aj napriek tomu, že takéto stretnutia neboli oficiálne povolené.[8] Takáto skupinková činnosť farárov sa začala v rámci evanjelickej cirkvi objavovať na začiatku 50. rokov a bola prejavom horlivejšej činnosti viacerých cirkevných zborov, ktorá pramenila zo zvyšujúceho sa tlaku komunistického režimu. Hlavnou náplňou stretnutí bolo prevažne spoločné štúdium teológie, propozície kázní reagujúcich

3 O podrobnostiach Lichnerovho odvolania z Bulharska svedčil v roku 1961 generálny biskup Vladimír P. Čobrda: *„…týmto hodnoverne svedčím, že v júli roku 1941 bol som nútený na základe rozhodnutia Ministerstva školstva a národnej osvety takzvaného slovenského štátu v Bratislave v dôsledku udania učiteľky Ďuricovej odvolať z administrátorskej kňazskej stanice v Gornej Mitropolji v Bulharsku brata Alexandra Lichnera, ktorý sa svedomite staral o náboženskomravnú a slovensko-národnú výchovu roztratených v Bulharsku Slovákov. Menovaný totiž podľa udania spomenutej učiteľky odoprel spolupracovať s ňou vo výchove dospelých i mládeže v duchu vtedajšej vlády a odmietol založiť zahraničné organizácie HG a HSĽS. Na základe tohto menovaný Alexander Lichner po celý čas jestvovania slovenského štátu nebol ustanovený a nemohol byť volený za kňaza v niktorom cirkevnom zbore. Až do roku 1946 pracoval len ako kaplán.“* Osobný archív (ďalej OA) rodiny Lichnerovcov. Osvedčenie z 10. 4. 1961.

4 OA rodiny Lichnerovcov. Životopis A. Lichnera z 26. 3. 1958, s. 1.

5 OA rodiny Lichnerovcov. Dekrét č. 255.964 Dôv.I/3-1943 podpísaný ministrom národnej obrany gen. Ferdinandom Čatlošom.

6 OA rodiny Lichnerovcov. Životopis A. Lichnera z 26. 3. 1958, s. 1. O dva roky neskôr pred vyšetrovateľmi ŠtB tvrdil, že z východného frontu sa vrátil v „dôsledku výmeny“. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 501, Osobný vyšetrovací zväzok proti A. Lichnerovi. Protokol o výsluchu obvineného A. Lichnera z 30. 1. 1960, s. 2.

7 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 501, Osobný vyšetrovací zväzok proti A. Lichnerovi. Protokol o výsluchu obvineného A. Lichnera z 30. 1. 1960, s. 2.

8 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 501, Osobný vyšetrovací zväzok proti A. Lichnerovi. Protokol o výsluchu obvineného A. Lichnera z 20. 1. 1960, s. 1.

Alexander Lichner a Peter Škodáček – konfirmácia v roku 1940 v cirkevnom zbore v Púchove (Zdroj: Archív rodiny Lichnerovcov)

na aktuálny spoločenský vývoj a práca s mládežou.[9]

Po príchode do nového pôsobiska začal schôdzky Záhorského dekanátu navštevovať aj Alexander Lichner. Okrem neho sa na nich zúčastňovali ďalší šiesti farári: dekan Pavol Chorvát zo Slatiny nad Bebravou, Ivan Križan z Podlužian pri Bánovciach nad Bebravou, Alexander Barica z Horných Ozoroviec (dnes mestská časť Bánoviec na Bebravou), Karol Novomestský z Uhrovca, Vladimír Buček z Kšinnej a Július Gabúl z Partizánskeho. Hlavným poslaním týchto stretnutí bol spoločný výklad biblických textov a príprava kázní z týchto textov. Rozhovory prirodzene často skĺzli aj do komentovania situácie v jednotlivých cirkevných zboroch a hodnotenia politického i spoločenského vývoja v Československu a v celom sovietskom bloku, pričom zahraničnopolitické udalosti reflektovali kňazi najmä v roku 1956 – vtedy medzi témy rozhovorov pribudlo odhalenie Stalinových zločinov a udalosti v susednom Poľsku a najmä v Maďarsku, kde vypuklo ozbrojené povstanie voči stalinskému režimu. Pri reflexii celkového vnútropolitického vývoja sa predmetom debát stal aj samotný vládnuci režim a jeho cirkevná politika, ktorá priamo zasahovala do života náboženských komunít a viedla k stupňujúcej sa ateizácii spoločnosti. Z tohto pohľadu bolo logické, že medzi farármi Záhorského dekanátu prebiehali aj diskusie, ako tomuto tlaku čeliť, najmä ako zamedziť indoktrinácii mládeže marxisticko-leninskou ideológiou. Alexander Lichner sa na dekanátnych schôdzkach zúčastňoval až do roku 1957, keď sa na základe varovania z Generálneho biskupského úradu (GBÚ) v Bratislave od ich organizovania upustilo.[10] Zo začiatku nemali tieto stretnutia a ich obsah pre jednotlivých účastníkov žiadne trestno-právne dôsledky a v nasledujúcich dvoch rokoch sa nerušene venovali vedeniu náboženského života vo svojich cirkevných zboroch.

ODŇATIE ŠTÁTNEHO SÚHLASU

Okrem cirkevného zboru v samotných Zemianskych Kostoľanoch mal Alexander Lichner na starosti aj niekoľko filií – medzi nimi aj v Handlovej, rodisku jeho manželky.

9 ANTALOVÁ, Zuzana, KLOBUČNÍK, Miroslav. *Z prednej strany mreží*. Bratislava: Ústav pamäti národa; Martin: Matica slovenská, 2008, s. 127.

10 UHORSKAI, Pavel. *Cirkev v útlaku. 1 zväzok*. (Knihu dopracovala a do tlače pripravila FRONKOVÁ, Viola). Kežmarok: ViViT, 2015, s. 111; A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 501, Osobný vyšetrovací zväzok proti A. Lichnerovi. Protokol o výsluchu obvineného A. Lichnera z 20. 1. 1960, s. 2.

Tam nebolo modlitebne ani kostola. Svokrovci Kusí tam však mali pekáreň, v ich dome sa schádzali deti na detskú besiedku a občas sa tam konali aj služby Božie. Kronika cirkevného zboru v Zemianskych Kostoľanoch o tom hovorí nasledovné: *„Okolo roku 1950 sa začali evanjelici v Handlovej stretávať v pekárni u Kusých. Počtom sa začali rozmáhať, až sa rozhodli postaviť si kostol. Stalo sa tak v rokoch 1954 – 56. V r. 1956 vykonal posviacku gen. biskup Ján Chabada.“*[11]

Po výstavbe kostola sa však situácia okolo Alexandra Lichnera začala komplikovať. Do filií, najmä v Handlovej a v Prievidzi, sa sťahovalo mnoho rodín za prácou, pribúdali tak úlohy aj v cirkevnom zbore. Pred Vianocami v roku 1957 prosil Alexander Lichner vedenie ECAV o pomoc: *„Zároveň Vás prosím, aby ste mi láskave oznámili, či dostanem nejakú trvalú pomoc. I do Prievidze i do Handlovej prichádzajú noví a noví a mne samému nie je možné o všetkých sa starať, s čím vždy niekto trpí. Nateraz trpí moja administratívna práca, pretože starosť o cirkevníkov mi je prednejšia…“*[12] Udalosti sa valili jedna za druhou. Rodine Kusých hrozilo, že pekáreň i rodinný dom v Handlovej im vyvlastnia a zoberú – veď pre komunistický režim boli aj pekári (živnostníci) predstavitelia maloburžoázie, ktorá vykorisťovala proletariát. Nasledovali vyhrážky Vilme Lichnerovej, že ju s deťmi vyvezú na Sibír. Jej manžel uvažoval, že sa presťahujú z fary do rodinného domu do Handlovej, aby oň rodina neprišla. Na druhej strane bratia presbyteri z cirkevného zboru v Zemianskych Kostoľanoch naliehali, aby sídlo fary neopúšťal, inak hrozilo jej skonfiškovanie. Alexander Lichner sa však napriek tomu rozhodol presťahovať do Handlovej. Pritom už v náročnom období výstavby miestneho kostola vznikali trenice medzi ním a hodnostármi cirkevného zboru. Teraz sa ešte viac vyostrili. Celú situáciu napokon vyriešil Generálny biskupský úrad v Bratislave tak, že od 1. marca 1958 mu odňal štátny súhlas k duchovnej službe.[13] Do Zemianskych Kostolian nastúpil nový kňaz a budovu fary už štátne orgány nemali dôvod skonfiškovať.

Tieto udalosti samozrejme poznačili duchovný život Alexandra Lichnera. V pravý čas prišlo láskavé slovo od brata farára Alexandra Baricu, ktorý mu v marci 1958 napísal: *„Milý môj Alex, v tejto dobe tvrdej skúšky, keď Ti odňali súhlas a Ťa vyzdvihli z kňazského úradu v zbore, som v duchu s Vami všetkými.* […] *Viem a cítim, že budeš dlho zatrpklý, skľúčený.* […] *Handlová by nebola mala kostola, nebyť Tvojej úžasnej šikovnosti, horlivosti a obetavosti.* […] *Ja nikdy nezabudnem v mojich modlitbách, ktoré denne vysielam k trónu Najvyššieho, zahrňovať Vás, celú Tvoju rodinku a zvlášť Teba, drahý Alex, aby Ti a Vám Pán pomáhal prenášať toto sklamanie, skúšku a duševné rozrušenie.“*[14] Rozhodnutie o odňatí štátneho súhlasu ale nebolo konečné. Sporné veci okolo jeho pôsobenia riešil cirkevný súd, ktorý ho nakoniec znovu pozval do kňazskej služby. Alexander Lichner však túto ponuku odmietol a 25. marca 1958 sa vzdal ďalšej kňazskej činnosti. Od 21. júla 1958 sa zamestnal v Handlovských uhoľných baniach.

Fáral pod zem s baníkmi, vlečúc dolu do hlbín aj trudné myšlienky, chlapský vzdor, aby mu v tých temných slojoch v bani aspoň slnko spravodlivosti zasvietilo do rozrušenej mysle: Čo som urobil a čo som neurobil správne? Ako mám ďalej bojovať dobrý boj viery na duchovnom bojisku? Misijná činnosť v cirkvi sa v rokoch bujnejúcej marxisticko-leninskej štátnej ideológii považovala za zneužitie náboženskej funkcie, starostlivosť o vyučovanie náboženstva pre deti a mládež boli na súdnych pojednávaniach považované za trestnú činnosť. Vedenie ECAV – na čele s generálnym biskupom Jánom Chabadom – bolo od roku 1951 pod kontrolou komunistického režimu a robilo mu ústupky aj proti svojim vlastným, v neistej nádeji, že tak cirkev prežije dobu temna. Zabudli, že cirkev nestojí na ľudskej slabosti, ale žije z moci Božej a dokáže víťaziť len bez kompromisov. Tých, ktorí sa nepoddali poklonkovaniu cirkevného vedenia a ani necúvli pred prevahou totality, štátna moc perzekvovala. Pred podobnou dilemou stál aj Alexander Lichner. Na jeseň 1958 však urobil rázne rozhodnutie: Aj on musí s rodinou prežiť! Ak trpieť, tak poriadne. Nerobiť ústupky proti pravde. Preto 10. septembra 1958 zaslal na GBÚ v Bratislave list nasledujúceho znenia: *„Na základe zralého a dobrovoľného uváženia Vám oznamujem, že dnešným dňom vystupujem z toho cirkevného spoločenstva, ktoré Vy vediete a predstavujete. Dobrovoľne skladám všetky kňazské i cirkevné práva, úrady, hodnosti a povinnosti, pokaľ som ich ešte mal. Ráčte to vziať na vedomie.“*[15] O niekoľko týždňov začal diaľkovo študovať na Vysokej škole technickej v Košiciach. Vzhľadom na prekážky v práci nemohol školu dokončiť, a tak si urobil aspoň maturitu na banskej priemyslovke so špecializáciou banský merač. Do realizácie ďalších životných plánov mu však radikálnym spôsobom vstúpil vládnuci režim.

11 Evanjelici v Handlovej. *Handlovské noviny*, 2009, č. 8, s. 6. [cit. 2022-11-22]. Dostupné na: https://www.moderneobce2.sk/data/uploads/handlova.sk/handlovske_noviny/2009/8/6.pdf

12 Archív Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania (ďalej A ECAV) Bratislava, Osobný spis A. Lichnera. List A. Lichnera Generálnemu biskupskému úradu v Bratislave z 10. 12. 1957.

13 A ECAV Bratislava, Osobný spis A. Lichnera. List Generálneho biskupského úradu v Bratislave z 5. 3. 1958.

14 OA rodiny Lichnerovcov. List A. Baricu A. Lichnerovi zo 6. 3. 1958.

15 OA rodiny Lichnerovcov. List A. Lichnera GBÚ v Bratislave z 10. 9. 1958.

Evanjelický kostol v Handlovej, ktorý bol v roku 1973 zbúraný (Zdroj: www.pokus.ecavprievidza.sk)

VYŠETROVANIE A ODSÚDENIE

Už na prelome rokov 1955 – 1956 začal komunistický režim v Československu prehodnocovať svoj pomer k evanjelickému duchovenstvu a začal ho klasifikovať menej priaznivo. Uvedomil si, že väčšina evanjelických kňazov, ale i bohoslovcov nežiaduco aktivizuje náboženský život.[16] Zmena prístupu k ECAV sa prejavila v nových zásadách cirkevnej politiky, ktoré boli prijaté v máji 1957. Nekatolícke cirkvi sa mali postupne „zneviditeľniť", a to najmä zákazom nových foriem náboženských obradov, ktoré by zvyšovali príťažlivosť cirkví hlavne u mládeže.[17] Okrem toho zásady požadovali aj trestno-právne postihy duchovných, ktorí sa odmietali podriadiť štátnej cirkevnej politike.[18]

Zostrenie „proticirkevného kurzu" sa začalo v ECAV prejavovať už v druhej polovici roku 1959 a pozornosť Štátnej bezpečnosti (ŠtB) sa obrátila práve na evanjelických farárov v Záhorskom dekanáte, ktorí sa do roku 1957 zúčastňovali na nepovolených dekanátnych schôdzkach. Ako prvého zatkli v auguste 1959 Vladimíra Bučeka z Kšinnej a obvinili ho z trestného činu podvracania republiky. Vo svojich výpovediach zo septembra a októbra podrobne hovoril aj o podobe a obsahu spomínaných schôdzok.[19] V novembri 1959 ho Krajský súd v Nitre odsúdil na 15 mesiacov odňatia slobody a 5-ročný zákaz vykonávania kňazského úradu. Tento rozsudok bol výstrahou aj pre ďalších účastníkov stretnutí, pretože v odôvodnení rozsudku boli dekanátne schôdzky interpretované ako *„protištátna podvratná*

16 PEŠEK, Jan, BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV, 1997, s. 73 – 74.

17 PEŠEK, Jan, BARNOVSKÝ, Michal. *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970*. Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV, 1999, s. 111 – 112.

18 PEŠEK, Jan. *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov. Politicko-mocenské aspekty vývoja*. Brno: Nakladatelství Prius, 2005, s. 35.

19 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 501, Skupinový vyšetrovací zväzok proti A. Baricovi a spol. Protokoly o výsluchoch V. Bučeka z obdobia september – december 1959.

Alexander Lichner po zatknutí Štátnou bezpečnosťou v januári 1960 (Zdroj: A ÚPN)

činnosť".[20] V hľadáčiku ŠtB sa napokon ocitli Alexander Barica (zatknutý 8. decembra 1959), Pavol Chorvát (zatknutý 12. januára 1960) a nakoniec aj Alexander Lichner, ktorého zatkli 15. januára 1960. Prvú prehliadku v jeho byte vykonali príslušníci Krajskej správy (KS) ministerstva vnútra (MV) Nitra už v deň Baricovho zatknutia[21], pričom mu zabavili len dve náboženské publikácie. Pri druhej prehliadke 17. januára 1960 – keď podľa svedectva jeho manželky prehádzali všetky veci v byte – našli šestnásť zväzkov obsahujúcich prípravy na kázne a rôzne preklady.[22]

Dôvodom zatknutia Alexandra Lichnera bolo, že sa v roku 1950 skontaktoval s farárom Alexandrom Baricom a spolu s ním a Pavlom Chorvátom vytvoril „protištátnu skupinu". Na jej schôdzkach sa mali „pod rúškom náboženstva" zaoberať bojom proti marxisticko-leninskej ideológii a vplyvu ateistickej výchovy na občanov, najmä mládež. Konkrétne Lichner mal na schôdzkach tlmočiť správy vysielané zo západu prostredníctvom rozhlasového vysielania a aj na verejnosti mal neustále dávať najavo svoje presvedčenie, že onedlho dôjde k pádu komunistického režimu. Ihneď po umiestení do vyšetrovacej väzby v Nitre voči nemu vzniesli obvinenie pre trestný čin podvracania republiky. Ešte v ten istý deň absolvoval aj prvý krátky výsluch, na ktorom sa mal vyjadriť k vznesenému obvineniu. Alexander Lichner sa necítil byť vinným, aj keď účasť na schôdzkach priznal, no pripisoval im úplne iný charakter.[23] Od 20. januára 1960 začala séria jeho výsluchov. Hneď na úvod znovu zopakoval, že sa vinným necíti a všetky obvinenia odmietol. Na úplný záver prvej výpovede však nečakane pripustil, že schôdzky mali aj nepriateľský charakter.[24] Ich podobe sa venoval nasledujúci výsluch a prirodzená snaha farárov eliminovať dôsledky ateistickej výchovy na školách zvýšenou prácou s mládežou tu bola vyhlásená za nepriateľskú činnosť.[25] V podobnom duchu sa už potom niesli všetky výsluchové

20 UHORSKAI, P. *Cirkev v útlaku. 1 zväzok*, s. 103 – 104; ORÁČ, Matej. Prípad Alexander Barica a spol. (Perzekúcie evanjelických a. v. duchovných v Nitrianskom senioráte Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. v rokoch 1959 – 1960). In: HRUBOŇ, Anton, LEPIŠ, Juraj, TOKÁROVÁ, Zuzana. *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 II. Osobnosti známe – neznáme*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2014, s. 268.

21 V ten istý deň vykonali domové prehliadky aj u farárov (účastníkov dekanátnych schôdzok), ktorých nezatkli a v kauze nakoniec vystupovali len v pozícii svedkov.

22 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 501, Osobný vyšetrovací zväzok proti A. Lichnerovi. Protokol o vykonaní domovej prehliadky z 8. 12. 1959; Potvrdenka zo 17. 1. 1960.

23 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 501, Osobný vyšetrovací zväzok proti A. Lichnerovi. Rozkaz k prevedeniu z 15. 1. 1960; Uznesenie vyšetrovacieho oddelenia KS MV Nitra z 15. 1. 1960; Protokol o výsluchu s obvineným A. Lichnerom z 15. 1. 1960; Zápisnica z 18. 1. 1960.

24 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 501, Osobný vyšetrovací zväzok proti A. Lichnerovi. Protokol o výsluchu obvineného A. Lichnera z 20. 1. 1960.

25 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 501, Osobný vyšetrovací zväzok proti A. Lichnerovi. Protokol o výsluchu obvineného A. Lichnera z 20. 1. 1960, s. 3.

protokoly. Aj keď vyšetrovacie metódy ŠtB už v tomto období nedosahovali parametre zo začiatku 50. rokov, stále ich v značnej norme sprevádzalo aj fyzické a psychické násilie. Podľa Alexandra Baricu si jeho vyšetrovateľ od neho neustále vynucoval priznanie, a to tak, že *„mi svietil žiarovkou do očí a tváre, až ma hlava rozbolela.* […] *Inokedy zase, keď som hovoril, že nie je to pravda ale lož, čo o mne hovoril, pristúpil ku mne odzadu a päsťou ma bil po pravom uchu, až mi v ňom hučalo a zvonilo. Dlho som naň vôbec nepočul a neskôr som zistil, že na to ucho slabo počujem*".[26] O psychickom nátlaku počas vyšetrovania hovoril Pavol Chorvát. Ak na niektoré otázky svojho referenta odpovedal, že sa na to nepamätá, ten mu odpovedal: *„Viete kto sa nepamätal? Tiso. A viete, čo za to dostal."* V dôsledku takejto odpovede Chorvát začal do výsluchových protokolov uvádzať nepravdivé veci, niekedy i čisté výmysly.[27]

Začiatkom februára 1960, keď už bolo vyšetrovanie prakticky ukončené, zriadilo oddelenie vyšetrovania KS MV Nitra komisiu zloženú zo šiestich znalcov, ktorí mali preskúmať spoločenskú nebezpečnosť zabavených kázní a teologických prednášok.[28] Následne vyšetrovatelia ŠtB vytvorili z troch evanjelických farárov „protištátnu skupinu", do čela ktorej postavili Alexandra Baricu. Onedlho sa začalo v prostredí evanjelickej cirkvi o celom prípade hovoriť ako o afére s farármi na západnom Slovensku.[29] Už 7. februára 1960 Krajská prokuratúra v Nitre podala na členov skupiny obžalobu, v ktorej sa konštatuje, že ako duchovní evanjelickej cirkvi *„od roku 1949 do roku 1958 zneužívali svoje náboženské funkcie na štátu nepriateľskú podvratnú činnosť. Zneužívali pritom náboženské cítenie časti nášho obyvateľstva v okrese Bánovce, Partizánske a Prievidza, s cieľom oslabovať ich politické uvedomenie a odrádzať ich od oddanosti k nášmu ľudovodemokratickému štátnemu zriadeniu. Postupne sa stali otvorenými a zarytými nepriateľmi a odporcami socialistickej výstavby v našej krajine"*. Alexandrovi Lichnerovi navyše priťažilo aj to, že bol bratrancom bývalého člena vedenia Demokratickej strany a štátneho tajomníka ministerstva zahraničného obchodu Jána Lichnera, ktorý bol v roku 1950 odsúdený na 17 rokov väzenia. To malo podľa dedukcie krajskej prokuratúry posilňovať v obvinenom nepriateľstvo voči ľudovodemokratickému zriadeniu. Všetci traja boli nakoniec obvinení z trestného činu podvracania republiky.[30]

Hlavné súdne pojednávanie s Alexandrom Baricom a spol. sa konalo pred Krajským súdom v Nitre v dňoch 22. a 23. marca 1960. Súd sa pri dokazovaní údajnej trestnej činnosti obvinených mohol oprieť už aj o dva znalecké posudky komisie odborníkov, ktoré konštatovali, že zhabané kázne a teologické prednášky boli *„z hľadiska ideologického nebezpečné"*. Dôvodom bolo, že materiály hlásali nepriateľský postoj voči *„vytváraniu vedeckého svetového názoru u mládeže a dospelých ľudí"*, zosmiešňovali ateistickú propagandu, šírili vojnovú paniku a nesprávne názory na dôležité otázky spoločenského života.[31] Alexander Lichner na hlavnom pojednávaní v plnom rozsahu priznal svoju vinu a prehlásil, že spáchanie trestnej činnosti ľutuje. Podľa jeho slov ju spáchal *„pod vplyvom výchovy, ktorej sa mu dostalo na teologickej fakulte u nás i v zahraničí za kapitalistického režimu"*. Krajský súd sa napokon plne stotožnil s obsahom obžaloby a za trestný čin podvracania republiky odsúdil Alexandra Baricu na 2,5 roka, Pavla Chorváta na 2 roky a Alexandra Lichnera na 8 mesiacov odňatia slobody.[32] Prví dvaja odsúdení sa proti tomuto rozsudku odvolali.

Keďže Alexander Lichner vynesený rozsudok akceptoval, nastúpil výkon trestu vo väznici v Želiezovciach. Na dobu strávenú vo väzení zanechal aj krátku spomienku: *„Počas väzby nastala* [u mňa] *taká vada chrupu (rozklad kosti), že mi vo väzenskom zubnom oddelení vytiahli pinzetou naraz 10 zubov a behom niekoľkých rokov som prišiel o všetky zuby."* Jeho väzenskú anabázu však po necelých dvoch mesiacoch prerušilo vyhlásenie amnestie prezidenta republiky Antonína Novotného z 9. mája 1960, v rámci ktorej sa 14. mája dostal na slobodu ako podmienečne prepustený zločinec – ak by sa do 9. mája 1970 dopustil akéhokoľvek trestného činu, musel by sa vrátiť do väzenia. Ďalšou amnestiou

26 Citované podľa ORÁČ, M. Prípad Alexander Barica a spol., s. 271.

27 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 501, Skupinový vyšetrovací zväzok proti A. Baricovi a spol. Zápisnica z hlavného pojednávania na Krajskom súde v Bratislave v trestnej veci proti A. Baricovi a P. Chorvátovi z 18. – 20. 8. 1960, s. 7.

28 V prevažnej väčšine išlo o pracovníkov Vysokej školy poľnohospodárskej v Nitre, v jednom prípade o krajského školského inšpektora Krajského národného výboru v Nitre. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 501, Skupinový vyšetrovací zväzok proti A. Baricovi a spol. Uznesenie KS MV Nitra z 1. 2. 1960.

29 ANTALOVÁ, Z., KLOBUČNÍK, M. *Z prednej strany mreží*, s. 111.

30 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 501, Skupinový vyšetrovací zväzok proti A. Baricovi a spol. Obžaloba Krajskej prokuratúry v Nitre zo 7. 2. 1960.

31 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 501, Skupinový vyšetrovací zväzok proti A. Baricovi a spol. Znalecký posudok, nedatovaný, s. 8 – 9; Znalecký posudok, nedatovaný, s. 16 – 17.

32 Alexandrovi Baricovi a Pavlovi Chorvátovi bol taktiež udelený vedľajší trest zákazu duchovnej činnosti na 5 rokov. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 501, Skupinový vyšetrovací zväzok proti A. Baricovi a spol. Rozsudok Krajského súdu v Nitre z 23. 3. 1960, s. 3 – 7.

prezidenta republiky z 9. mája 1965 mu bol zvyšok skúšobnej doby odpustený.[33]

V ÚLOHE SVEDKA

Pozornosti ŠtB sa však Alexander Lichner nezbavil ani v nasledujúcom období. Krátko pred prepustením z väzenia ho totiž orgány Okresného oddelenia (OO) MV v Prievidzi získali na základe kompromitujúcich materiálov k tajnej spolupráci (kategória agent, krycie meno „PABIEDA“).[34] O jej priebehu máme len kusé informácie – na jednej strane komunistická tajná polícia hodnotila spoluprácu ako nedobrú, na druhej strane v nej pokračovala až do 20. mája 1966, čo naznačuje, že s jej výsledkami až taká nespokojná byť nemusela. Dôvodom prerušenia spolupráce bola nakoniec až dekonšpirácia tajného spolupracovníka pred manželkou a ďalšími osobami na pracovisku.[35]

Po prepustení z väzenia sa Alexander Lichner opäť zamestnal v Handlovských uhoľných baniach, tentoraz na pozícii baníka. Na prelome júna a júla 1960 však znovu vypovedal pred vyšetrovateľmi ŠtB, aj keď už len v pozícii svedka. KS MV Bratislava totiž vykonávala prešetrovanie odvolania Alexandra Baricu a Pavla Chorváta, a to na základe rozhodnutia Najvyššieho súdu v Prahe, ktorý 29. apríla 1960 zrušil rozsudok Krajského súdu v Nitre a celú vec vrátil prokuratúre.[36] Po reorganizácii krajov sa už nové súdne pojednávanie konalo pred Krajským súdom v Bratislave (18. – 20. augusta 1960) a Alexander Lichner tu vystupoval v pozícii svedka. Jeho výpoveď pred súdom obžalovaným nijakým závažným spôsobom nepriťažila a niesla sa v intenciách výpovede z marca 1960. Súd napokon oboch obžalovaných uznal vinnými z trestného činu podvracania republiky – Alexandra Baricu odsúdil na 18 mesiacov a Pavla Chorváta na 16 mesiacov odňatia slobody.[37] Proti tomuto rozsudku sa tentoraz odvolal už len Chorvát, no Najvyšší súd v Prahe jeho odvolanie zamietol.[38]

Politický proces proti Alexandrovi Baricovi a spol. znamenal istý zlom v evanjelickom hnutí odporu voči násilnej ateizácii spoločnosti. Vytrhol mnohých náboženských aktivistov z presvedčenia, že neohrozujú seba a svojich najbližších rýdzo dušpastierskou činnosťou. Odsúdenie troch duchovných z Nitrianskeho seniorátu do veľkej miery zmrazilo evanjelické hnutie odporu. V roku 1960 ustalo schádzanie sa, resp. skupinková činnosť evanjelických kňazov.[39] V nasledujúcich dvoch rokoch bolo za protištátnu činnosť odsúdených na trest odňatia slobody ďalších 13 evanjelických farárov. Misijná práca prešla ešte viac do ilegality.

SNAHA O OČISTENIE MENA A NÁVRAT DO CIRKEVNEJ SLUŽBY

V druhej polovici 60. rokov sa politickým väzňom otvorili isté možnosti iniciovať pokusy o súdne očistenie svojho mena. Takúto snahu vyvinul aj Alexander Lichner – v roku 1966 prijal Okresný súd v Prievidzi uznesenie, ktorým sa jeho trest odňatia slobody v plnom rozsahu zrušil.

Keď sa politické pomery v Československu ešte viac uvoľnili, absolvoval Alexander Lichner popri zamestnaní postgraduálne štúdium vedeckých a technických informácií na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, ktoré v roku 1969 úspešne ukončil záverečnou prácou *Návrh systému vedeckých, technických a ekonomických informácií v banskom uhoľnom priemysle na Slovensku*. Následne sa zamestnal v Banskom výskumnom ústave v Prievidzi na pozícii vedúceho študijného oddelenia vedeckých informácií, odkiaľ však musel pre konflikty v pracovnom kolektíve odísť. Potom až do dôchodku pracoval ako samostatný vedecký informatik v Slovenskej technickej knižnici. Manželka v tom čase vyučovala na hudobnej škole.

Začiatkom 70. rokov sa pokúšal aj o návrat do cirkevnej služby. V roku 1970 požiadal Zbor biskupov ECAV, aby mu oznámili *„či a za akých podmienok by bol možný môj návrat do cirkevnej služby. Vzhľadom na zmenené určité podmienky rozhodol som sa k tomuto kroku po 12 ročnom odlúčení i napriek hmotným nevýhodám, ktoré mi z tohto kroku vyplynú.“*[40] Kvôli zmeneným politickým podmienkam po roku 1968, ktoré prekazili nastúpený trend obrody a duchovnej obnovy

33 UHORSKAI, P. *Cirkev v útlaku. 1 zväzok*, s. 113 – 114.

34 A ÚPN Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Banská Bystrica, Agentúrne zväzky (ďalej KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-A), a. č. 82 567. Vyhodnotenie tajného spolupracovníka „PABIEDA“ z 1. 9. 1961.

35 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, BB-A, a. č. 82 567. Vyhodnotenie tajného spolupracovníka „PABIEDA“ z roku 1966.

36 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 501, Skupinový vyšetrovací zväzok proti A. Baricovi a spol. Uznesenie Najvyššieho súdu v Prahe z 29. 4. 1960.

37 Súd obom znovu udelil aj vedľajší trest zákazu duchovnej činnosti na 5 rokov. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 501, Skupinový vyšetrovací zväzok proti A. Baricovi a spol. Zápisnica z hlavného pojednávania na Krajskom súde v Bratislave v trestnej veci proti A. Baricovi a P. Chorvátovi z 18. – 20. 8. 1960, s. 8, 9, 17.

38 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 1 501, Skupinový vyšetrovací zväzok proti A. Baricovi a spol. Uznesenie Najvyššieho súdu v Prahe z 29. 9. 1960.

39 ANTALOVÁ, Z., KLOBUČNÍK, M. *Z prednej strany mreží*, s. 111.

40 A ECAV Bratislava, Osobný spis A. Lichnera. List A. Lichnera Zboru biskupov z 21. 8. 1970.

v evanjelickej cirkvi sa tak nestalo nasledujúcich takmer 20 rokov.

Alexandra Lichnera tak tešil aspoň pohľad na evanjelický kostol, ktorý s jeho pričinením v Handlovej stál, a v ktorom práve baníci, usilovnejšie ako ostatný pracujúci ľud, ďakovali Bohu za ochranu života pod zemou, prosili o milosť a pomoc pre seba i pre svoje mesto. Lenže aj túto radosť im vládnuci režim nakoniec prekazil. Vo februári 1973 prišiel z Mestského národného výboru v Handlovej prípis, že vykupujú nehnuteľnosti – menovite aj evanjelický kostol – a na jeho mieste postavia átriové domy. Tak sa aj stalo. Po asanácii kostola mohli veriaci v Handlovej používať dom, ktorý im ako náhradu pridelil mestský národný výbor. V roku 1986 však aj túto budovu pre nevyhovujúci stav zatvorili.

Alexander Lichner pri konfirmácii svojho vnuka (Zdroj: Archív rodiny Lichnerovcov)

PO NOVEMBRI 1989

Alexander Lichner sa plnej satisfakcie za neprávosti spáchané komunistickým režimom dočkal až po Nežnej revolúcii v roku 1989. Dňa 28. novembra 1990 ho na základe uznesenia Krajského súdu v Bratislave úplne rehabilitovali. Neskôr žiadal od rehabilitačného odboru ministerstva spravodlivosti aj odškodnenie za dobu strávenú vo vyšetrovacej väzbe a vo výkone trestu. Plnej rehabilitácie sa dočkal aj od vedenia ECAV, ktorá mu v roku 1990 udelila dekrét o rehabilitácii a plaketu Daniela Krmana. Podľa dokumentov z Archívu ECAV v Bratislave znovuoživenie duchovnej činnosti Alexandra Lichnera v cirkevných zboroch nebolo celkom jednoduché. V januári 1991 však dostal súhlas od generálneho biskupa Pavla Uhorskaia *„k Vášmu účinkovaniu ako farára-dôchodcu v Evanjelickom cirkevnom zbore a. v. v Cerove, s platnosťou od 1. 1. 1991 do 31. 12. 1991. (Ak nedôjde k zmene)“*. Nový generálny biskup – ktorý mal za sebou roky hrozného fyzického násilia v komunistických vyšetrovniach a 40 rokov bol taktiež mimo oltára – pokorne napomínal a posilňoval brata farára Lichnera: *„Svoje chyby a bôle musíme pribiť na golgotský kríž a slúžiť s radosťou, že sme sa nových časov a slobody Slova Božieho dožili.“* V Cerove pôsobil Alexander Lichner do konca októbra 1991 a následne odišiel do cirkevného zboru v Kameňanoch, kde pôsobil až do roku 1995.

Celoživotným dielom Alexandra Lichnera sa stalo *ONOMATO-HKH: Menoslov ev. a. v. kňazov na Slovensku od Reformácie do prvej polovice XX. storočia ako príspevok k 480. výročiu reformácie*. Súčasťou tohto diela je aj rozsiahly prehľad použitých prameňov s názvom *Literatúra k dejinám reformácie v Uhorsku s prihliadnutím na dejiny evanjelictva na Slovensku*. Rukopis diela sa nachádza v Archíve ECAV v Bratislave a v Matici slovenskej v Martine. Podľa historického členenia (stolica, superintendencia, fraternita, župa) sú v rozsiahlom materiáli uvedené živé a zaniknuté zbory. V každom územnom celku je podrobný menný register kňazov, ktorí v nich pôsobili. V roku 1997 mu za túto významnú literárno-historickú činnosť bola opäť udelená Cena Daniela Krmana.

Brat farár Alexander Lichner svoju životnú púť ukončil po krátkej chorobe 29. novembra 2002 vo veku 87 rokov. Pochovaný je na cintoríne v Handlovej.

SPOMIENKY MARGITY ZIMANOVEJ NA RODIČOV PAVLA A MARGITU VALENTOVCOV

BRANISLAV KINČOK – SILVIA HALADOVÁ

Dňa 7. septembra 1952 sa pred Štátnym súdom v Bratislave konal politický proces s Pavlom Valentom a spol. V súdnej sieni stálo sedem obvinených, ktorí boli obžalovaní z trestného činu velezrady a hlava celej skupiny aj z trestného činu vyzvedačstva, pokusu návodu k vražde a podielnictva. Súd uznal všetkých za vinných, pričom jeho konečný verdikt najtragickejšie postihol manželov Valentovcov, rodičov troch nezaopatrených detí. Pavol bol odsúdený na trest smrti, jeho manželka Margita na trest odňatia slobody na doživotie. Deti tak zo dňa na deň stratili otca a matku mali do konca jej života vídať iba pri návštevách väzenia. Na tragický osud rodičov si pri príležitosti 70. výročia procesu i popravy Pavla Valenta zaspomínala najstaršia dcéra Margita Zimanová.

Kauze Pavla Valenta a spol. sme sa na stránkach časopisu *Pamäť národa* venovali už v roku 2007.[1] Vzhľadom na značný časový odstup je na mieste pripomenúť si aspoň základné fakty z pozadia, prípravy a realizácie celého prípadu.

Pavol Valent sa narodil 27. júla 1914 vo Zvolene. V roku 1935 absolvoval odbornú „kovovýrobnú" školu v Banskej Bystrici a zamestnal sa ako rysovač. Od februára 1939 krátko pracoval v Štátnom telegrafickom úrade vo Zvolene, v máji toho istého roku nastúpil na ministerstvo dopravy a verejných prác, kde pracoval na stavbách vysielačov, ale aj ako dozor pri vysielačke. V roku 1941 sa oženil s Margitou Dankovou, s ktorou mali tri deti – Margitu, Helenu a Petra Pavla.[2] Manželka Margita sa narodila 26. apríla 1921 v Šášovskom Podhradí a po absolvovaní meštiackej školy sa učila za krajčírku. Po svadbe a narodení detí pracovala v domácnosti.[3] Po vojne pôsobil Pavol Valent najskôr v Rádiotechnickom úrade v Bratislave a od 1. decembra 1948 vstúpil do služieb Zboru národnej bezpečnosti (ZNB). Zo začiatku ho pridelili k rádioelektrickej službe v Bratislave, od augusta 1949 na technické oddelenie. Od roku 1950 pôsobil na Poverenícťve vnútra odbor Štátna bezpečnosť (ŠtB) a po jeho zrušení na Krajskom veliteľstve (KV) ŠtB Bratislava, kde pracoval ako skladník až do svojho zatknutia.[4]

Hlavným dôvodom perzekúcie Pavla Valenta zo strany komunistického režimu v Československu sa stal fakt, že niekoľkým svojim známym a členom manželkinej rodiny poskytol možnosť úteku do Rakúska cez Pečenský les v Petržalke. Aj keď zo začiatku nebol naklonený myšlienke prevádzať ilegálne ľudí cez slovensko-rakúsku hranicu, v máji 1951 pomohol utiecť kolegovi z ŠtB Pavlovi Kesegovi. Začiatkom decembra toho istého roku na žiadosť manželky a jej otca Gabriela Danka previedol cez hranice švagra Vojtecha Danka a spolu s ním aj bývalého majiteľa tehelne Rudolfa Šuberta s manželkou. Na tomto prechode sa mal pôvodne zúčastniť aj ďalší bývalý majiteľ tehelne Juraj Ponický, ktorý sa však v poslednej chvíli rozhodol útek odložiť na neskôr.[5] Definitívne sa k ilegálnemu odchodu do zahraničia odhodlal o mesiac neskôr – 9. januára 1952. Tentoraz

1 PALKO, Vladimír. Na strane prenasledovaných. Pavol Valent a spol. *Pamäť národa*, roč. 3, 2007, č. 4, s. 67 – 80.

2 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, fond (ďalej f.) Personálne spisy (ďalej PS/S VIII), inventárne číslo (ďalej inv. č.) 159, personálny spis Pavla Valenta. Životopis z 19. 10. 1951, s. 2; Dotazník z 21. 12. 1950.

3 A ÚPN Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava, Vyšetrovacie spisy (ďalej KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V), archívne číslo (ďalej a. č.) 210, Osobný spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Margite Valentovej. Životopis Margity Valentovej z 5. 3. 1952; GALAMBOŠOVÁ, Lucia. *Kde život začína, láska nikdy nekončí*. Študentská práca. Žilina: Gymnázium Varšavská 1, 2021, s. 12. Dostupné na: http://www.klubsk.net/Listy/Galambosova_2022.pdf

4 A ÚPN Bratislava, f. PS/S VIII, inv. č. 159, personálny spis Pavla Valenta. Nedatovaný životopis P. Valenta.

5 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 210, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Pavlovi Valentovi a spol. Obžaloba Štátnej prokuratúry v Bratislave z 18. 6. 1952, s. 2 – 3.

však akcia skončila úplným krachom a Ponický sa ocitol v rukách príslušníkov pohraničnej stráže a následne aj vyšetrovateľov ŠtB.[6]

Pavol Valent, ktorý sa o nezdarenom prechode hranice dozvedel ihneď, sa ocitol v nezávideniahodnej situácii. Ako príslušník bezpečnostných zložiek totiž vedel, aký drakonický trest mu v prípade zatknutia a odsúdenia hrozí. Začal uvažovať o okamžitom ilegálnom odchode do Rakúska, no na druhej strane tu bola jeho rodina, ktorú nechcel opustiť.[7] Svoje konečné rozhodnutie odložil o niekoľko dní, čo sa mu napokon stalo osudným, pretože na základe Ponického výpovedí si vyšetrovatelia ŠtB veľmi rýchlo urobili obraz o celej udalosti a vytypovali okruh podozrivých. Do centra ich pozornosti sa prirodzene dostal ich vlastný kolega Pavol Valent, ktorého zatkli 14. januára 1952 priamo na pracovisku.[8] V ten istý deň zatkli aj jeho švagra Imricha Danka[9] a nasledujúci deň v skorých ranných hodinách aj manželku Margitu.[10] Rodinnú tragédiu zakončilo zadržanie svokra Gabriela Danka (21. januára 1952).[11]

Nasledovné vyšetrovanie prebiehalo vo väznici Krajského veliteľstva (KV) ŠtB v Bratislave. Vyšetrovatelia aj v tomto prípade využívali metódy typické pre začiatok 50. rokov – fyzické násilie a psychický nátlak. Podľa

Margita a Pavol Valentovci (Zdroj: Archív M. Zimanovej)

spomienok Margity Valentovej bol jej manžel pravidelne bitý, pretože sa v prvých týždňoch vyšetrovania odmietal priznať. Ona sama absolvovala vyčerpávajúce vypočúvania, počas ktorých bola taktiež bitá a prišla o všetky zuby. Výsluchy sa striedali s pobytom v korekcii a hladovkou.[12] Okrem rodinných príslušníkov Pavla Valenta a samotného utečenca Juraja Ponického zaradila ŠtB do vyšetrovanej skupiny aj Štefana Mindáka a Pavla Poláka, ktorí mali Valentovi pomáhať pri ilegálnych prechodoch štátnej hranice. Vyšetrovanie prípadu sa fakticky skončilo v priebehu necelých dvoch mesiacov. Už 10. marca 1952 podalo KV ŠtB v Bratislave na vyšetrovaných trestné oznámenie[13] a o desať dní neskôr boli všetci okrem Pavla Valenta eskortovaní do Krajskej súdnej väznice v Bratislave.[14]

Dlhšie ako samotné vyšetrovanie však trvala príprava obžaloby, ktorá Štátnemu súdu v Bratislave dorazila až v druhej polovici júna 1952. V nej štátny prokurátor Ján Feješ žaloval všetkých členov skupiny z trestného činu velezrady a Pavla Valenta aj z trestného činu vyzvedačstva, pokusu návodu k vražde a podielnictva.[15] Samotný súdny proces sa konal 11. septembra 1952 pred senátom

6 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 210, 33/1. Protokol o zadržaní J. Ponického na štátnych hraniciach z 9. 1. 1952; Osobný spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Jurajovi Ponickému. Správa o zadržaní a zatknutí J. Ponického z 11. 1. 1952.

7 PALKO, V. Na strane prenasledovaných, s 71.

8 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 210, Osobný spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Pavlovi Valentovi. Správa o zadržaní a zatknutí P. Valenta zo 14. 1. 1952.

9 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 210, Osobný spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Imrichovi Dankovi. Správa o zadržaní a zatknutí I. Danka zo 14. 1. 1952.

10 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 210, Osobný spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Margite Valentovej. Správa o zadržaní a zatknutí M. Valentovej z 15. 1. 1952.

11 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 210, Osobný spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Gabrielovi Dankovi. Správa o zadržaní a zatknutí G. Danka zo 21. 1. 1952.

12 PALKO, V. Na strane prenasledovaných, s 74 a 78.

13 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 210, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Pavlovi Valentovi a spol. Trestné oznámenie na P. Valenta a spol. z 10. 3. 1952.

14 Pavol Valent zostal vo väznici KV ŠtB v Bratislave z dôvodov „štátnobezpečnostných" až do 14. 7. 1952. A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 210, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Pavlovi Valentovi a spol. Príkaz k eskorte z 20. 3. 1952; Informácia o ponechaní P. Valenta vo väzbe z 20. 3. 1952; Príkaz k eskorte P. Valenta zo 14. 7. 1952.

15 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 210, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Pavlovi Valentovi a spol. Obžaloba Štátnej prokuratúry v Bratislave z 18. 6. 1952.

Štátneho súdu v Bratislave, ktorému predsedal Ľudovít Petráš. Jeho priebeh nebol z pohľadu organizátorov úplne bezproblémový, pretože Pavol Valent, Imrich Danko a Štefan Mindák sa čiastočne odkláňali od svojich výpovedí pred vyšetrovateľmi ŠtB. Pavol Valent síce pred súdom prehlásil, že sa cíti vinným, no vehementne popieral spáchanie trestného činu pokusu návodu k vražde. Keď mu predseda senátu prečítal výpoveď z prípravného konania, tak prehlásil, že *„ja som túto výpoveď nečítal, podpísal som ju bez prečítania a z donútenia. Vôbec nezodpovedá pravde…“*.[16] Ešte ráznejšie vystupoval Imrich Danko, ktorý prehlásil, že sa cíti vinným len čiastočne, pretože sa na žiaden odchod do zahraničia nepripravoval: *„Toto si na ŠTB sami napísali, ja som vôbec tak nevypovedal.“*[17] Najodbojnejšie sa správal Štefan Mindák, ktorý sa vinným vôbec necítil. Tvrdil, že Pavlovi Valentovi pomáhal len preto, lebo mal pred ním strach. Keď mu súd jeho tvrdenia vyvracal zápisnicami z vyšetrovania ŠtB, tak odpovedal, že tieto *„podpísal bez prečítania a preto som nevedel, čo moja výpoveď obsahuje, avšak celkom neodpovedá pravde. Ako som dnes vypovedal, tak sa to stalo“*.[18] Námietky obvinených však štátny súd vôbec nezobral do úvahy a v konečnom verdikte sa plne stotožnil so znením obžaloby. Pavla Valenta odsúdil k trestu smrti, jeho manželku Margitu k doživotnému odňatiu slobody, Pavla Poláka na 15 rokov, Gabriela Danka na 11 rokov, Juraja Ponického na 10 rokov, Imricha Danka na 8 rokov a Štefana Mindáka na 7 rokov odňatia slobody. V zdôvodnení rozsudku súd konštatoval, že *„tu stojaci obvinení a najmä obv. Pavol Valent ako príslušník štátnej bezpečnosti, ktorý mal za povinnosť za každých okolností, na každom mieste hájiť výlučne výdobytky víťazstva robotníckej triedy, záujmy nášho ľudovodemokratického štátneho zriadenia, zapredali americkým imperialistom vlastný národ a tak prispeli týmto k rozšíreniu ich siete agentov a špiónov o ďalších troch vyvrheľov nášho národa“*.[19] Proti tomuto rozsudku sa odvolali traja obvinení – Pavol Valent s manželkou Margitou a Pavol Polák. Najvyšší súd v Prahe však 6. novembra 1952 prijal len jedno odvolanie, a to v prípade Margity Valentovej – trest doživotného väzenia zmenil na 20 rokov odňatia slobody.[20] Jej manžel Pavol čakal na vykonanie rozsudku až do 28. marca 1953, keď ho na nádvorí pražskej väznice Pankrác popravili obesením. Jeho posledné slová boli: *„Zbohom, drahé deti, zbohom Gitka.“*[21]

V roku 1955 sa Margita Valentová prvýkrát pokúsila docieliť prerušenie výkonu svojho trestu, a to prostredníctvom milosti prezidenta republiky. So svojou žiadosťou síce neuspela, no výška jej trestu bola opäť znížená – tentoraz na 13 rokov väzenia. Väzbu nakoniec opustila v januári

Deti Margita, Peter a Helena (Zdroj: Archív M. Zimanovej)

1959, keď Krajský súd v Nitre vyhovel jej žiadosti o podmienečné prepustenie po uplynutí polovice trestu.[22] Po návrate na slobodu sa druhýkrát vydala (odvtedy používala priezvisko Mlynarčíková) a v roku 1965 spolu s bratom Imrichom Dankom podali na Ústredný výbor (ÚV) Komunistickej strany Slovenska (KSS) žiadosti o revíziu procesu, pretože ho považovali za nespravodlivý z dôvodu využívania násilia pri vyšetrovaní a vynúteného podpisovania výsluchových protokolov. Na žiadosť Krajského súdu v Bratislave začala oba prípady prešetrovať aj inšpekcia ministra vnútra.[23] O obnove súdneho konania rozhodoval ten istý súd v novembri 1966, pričom obe žiadosti zamietol. Obaja poškodení sa odvolali, no aj ďalší verdikt súdu bol zamietavý. Tretiu žiadosť podali začiatkom nasledujúceho roku a tentoraz o nej rozhodoval Najvyšší súd, ktorý však vo februári a v júli 1967 vyniesol rovnaký verdikt. Súdnej rehabilitácie

16 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 210, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Pavlovi Valentovi a spol. Zápisnica o hlavnom pojednávaní v trestnej veci P. Valent a spol. z 11. 9. 1952, s. 5.

17 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 210, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Pavlovi Valentovi a spol. Zápisnica o hlavnom pojednávaní v trestnej veci P. Valent a spol. z 11. 9. 1952, s. 10.

18 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 210, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Pavlovi Valentovi a spol. Zápisnica o hlavnom pojednávaní v trestnej veci P. Valent a spol. z 11. 9. 1952, s. 12 – 13.

19 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 210, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Pavlovi Valentovi a spol. Rozsudok Štátneho súdu v Bratislave v trestnej veci P. Valent a spol. z 11. 9. 1952, s. 13 – 14.

20 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 210, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovania proti Pavlovi Valentovi a spol. Zápisnica o pojednávaní na Najvyššom súde v Prahe zo 6. 11. 1952; Rozsudok Najvyššieho súdu v Prahe zo 6. 11. 1952.

21 Štátny archív (ďalej ŠA) Bratislava, f. Štátny súd, 2 Ts III 49/52. Protokol o výkone trestu smrti na odsúdenom P. Valentovi z 28. 3. 1953.

22 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 210, 33/1. Šetrenie k žiadosti o milosť M. Valentovej z 27. 7. 1955; f. Inšpekcia ministra vnútra ČSSR (ďalej A8), škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 12, inventárne číslo (inv. č.) 1 402. Protokol o výsluchu Margity Mlynarčíkovej z 20. 1. 1966, s. 1.

23 A ÚPN Bratislava, f. A8, šk. č. 12, inv. č. 1 402.

sa odsúdení v skupine Pavol Valent a spol. dočkali až po Novembri 1989.[24]

V nasledujúcej časti príspevku uverejňujeme spomienky Margity Zimanovej – najstaršej dcéry Pavla a Margity Valentovcov – na perzekúciu svojich rodičov zo strany komunistického režimu. Spomienky vo forme dvoch listov zaslala Margita Zimanová redakcii časopisu *Pamäť národa* koncom roku 2022. Uverejňujeme ich po celkovej redakčnej a štylistickej úprave, pričom sme vynechali pasáže, ktoré s témou komunistických perzekúcií nesúviseli.

SPOMIENKA NA OTCA PAVLA VALENTA

Otec Pavol Valent bol zatknutý 14. januára 1952 na Povereníctve vnútra v Bratislave, odkiaľ ho previezli do Justičného paláca. Potom ho presunuli do väznice v Ilave a odtiaľ ho v noci 27. marca 1953 odtransportovali do väznice Pankrác v Prahe. Na druhý deň 28. marca 1953 tu bol môj otecko popravený, keď mu o 5.35 hod. dali na hrdlo povraz. Na popravu išiel na vozíku, lebo chcel žiť aj bez jednej nohy. Vo väzení si pichal do nohy hrdzavý klinec, a preto mu museli nohu amputovať.

Prečo otecko dostal taký veľký trest? Keď nič nikomu neurobil, nekradol, ani nezabíjal, iba previedol cez hranice švagra Vojtecha Danka, bývalého dôstojníka Slovenského štátu. Bol to mamičkin brat. Bojoval s generálom Svobodom na Kryme. Nemci ho chceli chytiť, a preto sa musel ukryť na Detvianskych Lazoch. Vojtech Danko sa dozvedel, že ho majú uväzniť, a tak požiadal Pavla Valenta, môjho otecka, aby ho previedol do Rakúska. Otec tak urobil a to ho stálo život. Vojtech Danko sa mal v hoteli Grand vo Zvolene vysloviť proti totalitným pomerom, na základe čoho ho istý človek udal. Nevedel písať, v udaní uviedol iba tri krížiky. Okrem môjho otecka bola vo väzení aj mamička, ktorá bola v domácnosti, lebo sme boli traja súrodenci. Mamička bola odsúdená na doživotie. Trest jej znížili na 20 rokov, vo väzení strávila 7 rokov. Väznený bol aj starý otec Gabriel Danko, mamičkin otec. Bol odsúdený na 11 rokov a vo väzení pobudol 7 rokov. Tiež bol uväznený aj Imrich Danko, mamičkin brat. Bol odsúdený na 8 rokov, tento trest si vo väzení odpykal v plnom rozsahu.

V rozsudku mojich rodičov je uvedené, že napomáhanie úteku do zahraničia sa hodnotí ako napomáhanie nepriateľom nášho zriadenia, čo sa považuje za pokus zničiť alebo rozvrátiť ľudovodemokratické štátne zriadenie a to je príprava tretej svetovej vojny! Tieto obvinenia boli zavádzajúce, so zámerom ešte viac poškodiť situáciu politických väzňov.

Štátny súd pri vynesení rozsudku hrubo porušil procesné predpisy. V pôvodnom rozsudku uvedené trestné činy boli v rozpore s vtedy platným trestným zákonom. Skutky, za ktoré boli odsúdenci stíhaní, neboli trestnými činmi. Čo to bol za štát, v ktorom sme žili ako zvieratá v ohrade? Človeku ide mráz po chrbte, keď za útek cez hranice obesili otca a zničili celú rodinu. To nebol súd, ale obyčajná vražda! Hlavná vec, že na toto obdobie nezákonnosti likvidácie ľudí, mučenie, okrádanie majetku sú mnohí vysokí predstavitelia komunistov hrdí i dnes.

Vo väzení som bola za oteckom iba jedenkrát v Ilave s tetou Annou a ujom Hrčkom. Teta mi dala cukrík a povedala mi, aby som pri bozkávaní s oteckom dala tento cukrík do jeho úst. Tak som aj urobila. V návštevnej miestnosti bol vysoký drevený nábytok, ujo ma musel zobrať na ruky, aby som mu tento cukrík dala do jeho úst. Mala som vtedy 9 rokov.

Žiaden list z väzenia som od neho dlho nemala. Pred popravou dňa 27. marca 1953 napísal otecko list, adresovaný deťom a manželke Margite Valentovej. Boli to dve obálky, ktoré

Pavol Valent ako príslušník ZNB (Zdroj: A ÚPN)

nám väznica Pankrác v Prahe neposlala, ale dňa 14. novembra 2017 som ich obdržala do mojich rúk osobne od PhDr. Aleny Šimánkovej a Mgr. Zory Machkovej, ktoré pracujú v Národnom archíve Českej republiky v Prahe. Alena Šimánková ich našla počas archívnych prác. Začala po nás pátrať a po úspešnom informovaní sa na moju adresu v Ústave pamäti národa mi listy odovzdala po 64 rokoch do mojich rúk priamo v byte, kde bývam. Poštou ich odmietla poslať, lebo sú to listy veľmi cenné. Poďakovala som sa a mala som slzy v očiach, ale aj veľkú radosť z krásnych oteckových listov.

Telesné pozostatky môjho otecka boli prevezené z väznice Praha-Pankrác na cintorín Ďáblice v Prahe, kde bol pochovaný v spoločnom hrobe s Josefom Hykádom, Janom Melkusom a Gustavom Smetanom.[25] Títo politickí väzni a ani môj otecko neboli uložení v truhle, ale vo vreci. Takéto praktiky používali na politických väzňoch v čase totality.

Počas mojej návštevy na cintoríne v Ďáblicích v Prahe dňa 15. apríla 1992 som chcela položiť kytičku kvetov na hrob môjho otecka, ale vtedy sa vôbec neuvádzali nápisy mien tých, ktorí tu boli pochovaní. Od zriaďovateľa cintorína som sa dozvedela, že všetko bolo zničené, že nič sa už nedozviem. Takto zahladzovali stopy komunisti, aby sa nikto nič nedozvedel. Cintorín bol vtedy

24 PALKO, V. Na strane prenasledovaných, s. 78 – 80.

25 Všetci štyria boli popravení v to isté ráno 28. 3. 1953.

Pavol Valent po zatknutí ŠtB (Zdroj: A ÚPN)

neupravený, samé tŕnie, ale to sa po čase zmenilo a cintorín je už udržiavaný.

V súčasnosti bojujem za tretie odškodnenie po rodičoch. Tí, ktorí stáli pri zrode príslušných zákonov, nám deťom nepriali, aby sme nejaké odškodnenie dostali, tak sa robili zákony pre siroty. Odškodnenie sme mali dostať už v roku 1990. Takto si spomínam na môjho dobrého otecka, ktorý každému pomáhal a takto doplatil životom a my deti s ním. Ako deti politických väzňov sme si veľa vytrpeli a trpíme doteraz.

Naša okresná pobočka politických väzňov odhalila mojej rodine pamätnú tabuľu dňa 5. novembra 2000 na budove Obecného úradu v Ladomerskej Vieske. Sv. omšu celebroval otec biskup Peter Dubovský. Pri rekonštrukcii budovy obecného úradu bola pamätná tabuľa odstránená a na pôvodné miesto ju obec odmietla dať. V tejto veci mi pomohla podpredsedníčka Národnej rady Slovenskej republiky JUDr. Jana Laššáková a aj náš podpredseda Mgr. Rafael Rafaj, ktorý navrhol, aby bola pamätná tabuľa osadená na veľkú skalu v parčíku pred obecným úradom a na jeho náklady bola vyhotovená nová pamätná tabuľa. Dňa 23. apríla 2016 bola pamätná tabuľa premiestnená na nové miesto.

SPOMIENKA NA MATKU MARGITU VALENTOVÚ

Môj otecko Pavol Valent previedol 8. decembra 1951, na sviatok Nepoškvrneného počatia Panny Márie, svojho švagra cez hranice. Spolu s mamičkou Margitou boli 14. januára 1952 zatknutí. Bývali sme v Bratislave na Vazovovej ulici č. 2. Boli sme traja súrodenci, ja Gita, Helenka a Peťko. Potom, ako zatkli našich rodičov, prišiel po nás starý otec. Opatrovala nás chorá stará mamička, ktorá nás dostala do opatery. Otecko bol odsúdený na trest smrti a 28. marca 1953 na Pankráci v Prahe popravený, mamičku odsúdili na doživotie. Trest jej znížili na 20 rokov a vo väzení strávila 7 rokov. V nasledujúcich riadkoch uvediem spomienky na moju mamičku Margitu Valentovú.

Mamička bola najskôr 9 mesiacov väznená v Justičnom paláci v Bratislave. Tu sa chodili večer umývať najprv ženy a až potom muži. Mamička si pre otecka pripravila list, napísaný na toaletnom papieri. Vybrala z matraca slamu a vlastnou krvou tento list napísala. List zbadal dozorca a mamička mu musela vysvetľovať odkiaľ mala červený atrament. Mamička povedala, aby si to dal zistiť, či je to atrament. Musela sa neskôr priznať, čím tento list napísala.

Po vynesení rozsudku mamička putovala do väznice v Rimavskej Sobote. Tu bola iba krátko. Raz ju dozorkyňa zobrala aj s vozíkom, že idú do predajne mäsa pre tovar. Mamička čakala dlho, dozorkyňu hľadala, ale tá tam nebola. Preto zobrala vozík a pobrala sa do väznice. Prihlásila sa, že ju dozorkyňa nechala v predajni. Dozorkyňa sa domnievala, že mamička utečie, no ona jej prešla cez rozum.

Onedlho mamičku preložili do väznice v Pardubiciach, kde bola vedúcou pletiarne. Plietli sa tu ručne svetre z angory. Mamička mala svoj zošit, podľa ktorého vedela, ako má postupovať pri štrikovaní. Tento zošit podarovala na ústredie aj so svätým ružencom z chleba. Keď som sa ich dožadovala, aby som mala pamiatku na mamičku, tak som sa dozvedela, že sa v pivnici na Grosslingovej znehodnotili. Prečo takéto vzácne veci uložili do pivnice? Mamička mi vo väzení robila spony do vlasov a iné veci. Bola veľmi vnímavá a dozvedela sa, že do Pardubíc príde kontrola z ministerstva vnútra. Zabezpečila si čierny boks-krém a kľučky odzadu natrela týmto krémom. Páni z Prahy sa zamazali a začalo vyšetrovanie. Všetky ženy boli pred náčelníkom, aby sa priznali, kto to urobil. Žiadna žena sa nepriznala, a preto ich na pár minút poslali do izieb, aby tá, ktorá to urobila, sa priznala. Mamička dostala od žien na oblečenie viacero nohavíc, že keď ju budú biť, aby ju to nebolelo. Keď sa znovu postavili do radu pred náčelníka, mamička sa priznala, že to urobila. Náčelník ju zobral medzi pánov z Prahy a celú noc sa rozprávali o histórii Slovenska. Mamička im

Margita Valentová po zatknutí ŠtB (Zdroj: A ÚPN)

hovorila o Slovenskom štáte, o Milanovi R. Štefánikovi a o Dr. Jozefovi Tisovi. Boli prekvapení, že mamička vie tak veľa o histórii Slovenska. Páni zase hovorili o dobrých klobásach, ktoré jedli cez vojnu počas svojej vojenskej služby na Slovensku. Tento rozhovor pokračoval celú noc a keď sa spoluväzenkyne mamičky opýtali, či ju bili, ona im odpovedala, že však žiadna bitka nebola. Češky boli prekvapené. Od tej doby mamičku náčelník volal „Tisov pobočník". Do Pardubíc sme za mamičkou chodili iba raz za rok, a preto požiadala o preloženie na Slovensko.

Napokon sa dostala do väznice v Želiezovciach a sem sme začali chodiť už samy deti. Zo stanice tam chodil vláčik – drezina do väznice Veľký Dvor. Prípojom každého vlaku bol tento vláčik. Väznica bola z dreva, počas zimy dostávali ženy iba jedno vedro uhlia, preto trpeli ukrutnou zimou. Pracovali na poli od skorého rána. Raz som mala na návšteve pre mamičku pripravený balík. Bola tam káva, slanina, klobása, vajíčka, husacia masť a iné dobroty. Keďže mamička tento balík nemala povolený, tak som jej ho nemohla dať pri návšteve. Ako 17-ročná som dozorcu požiadala o rozhovor s náčelníkom väznice. Náčelníkom väznice bol pán Bálent, rodák zo Svätého Kríža. Bol to kostolníkov syn. Jemu som sa zdôverila, že som pre mamičku priniesla tieto dobroty a nechcú jej ich odovzdať. Povedala som mu, že keď balík mamička nedostane, tak nech ho dajú psom zožrať, že ja ho späť domov nezoberiem. Náčelník mi balík povolil a mamička dobroty dostala, ale keďže sa rozdelila s dievčatami, veľa jej nezostalo. Pri návšteve som jej tiež chcela dať moju fotografiu, ale dozorca mi to nepovolil. Pohla som rozumom, mala som takú malú čokoládku, do ktorej obalu som vložila túto moju fotografiu. Dozorca čokoládku povolil, a tak mala aj fotografiu aj čokoládu.

Mamičku raz navštívila jej kamarátka z väzenia. Vypočula som ich rozhovor. Tej kamarátke dal dozorca Božie Telo, ktoré mala odovzdať inej osobe. Keď si ho dávala do vrecka, oslovila ju dozorkyňa, ktorá to videla. Opýtala sa jej, že čo si to dávala do vrecka. Ona odpovedala, že nič. Božie Telo sa uchránilo a dozorkyňa neprehliadala väzenkyňu. Tak to zariadil Pán Boh, aby sa Božie Telo uchovalo. Väznica mala svoje peniaze, za ktoré si mohli väzni kúpiť potraviny, o ktoré mali záujem. Mamička si kupovala údenáče, lebo oči z údenáčov prehltávala ako hostiu prežitia.

Mamička sa napokon z väzenia vrátila 29. januára 1959. Keď si išla vybavovať osobné doklady na bezpečnosť do Svätého Kríža, dnes Žiar nad Hronom, tak ju zastavil na ceste neznámy človek a povedal jej, že bol prítomný pri poprave otecka. Keď to mamička počula, zamdlela.

Po Novembri 1989 zakladala mamička v Žiari nad Hronom okresnú pobočku Konfederácie politických väzňov Slovenska (KPVS), ktorá bola založená 19. mája 1990. Ešte predtým dostala pozvánku od Konfederace politických vězňů Československa na nedeľu 18. februára 1990 na valné zhromaždenie, ktoré sa konalo v ľavom krídle zjazdového paláca v Prahe. Názov našej organizácie bol zmenený na sneme v roku 1999 – 210 delegátov odsúhlasilo nový názov Zväz protikomunistického odboja (ZPKO).

Dňa 20. októbra 1994 sa mamička zúčastnila nahrávania vo väznici v Leopoldove, kde sa pripravovalo zhotovenie filmu „Papierové hlavy". Od štúdia ALEF spol. s. r. o. Bratislava obdržala aj honorár, ale radšej by sa ho bola zriekla, lebo jej zážitky sa nakoniec do filmu nedostali.

Mamička zomrela v nemocnici v Žiari nad Hronom 23. júna 1995 o 15.00 hod., na sviatok Najsvätejšieho Srdca Ježišovho. V roku 2006 KPVS odhalila na budove väznice v Želiezovciach – kde komunistický režim väznil ženy zo Slovenska a z Čiech – pamätnú tabuľu. V roku 2007 som sa osobne s manželom zúčastnila spomienky na väznené ženy z Československa a bola som rada, že si pamätali na moju mamičku, ktorá si vo väzení veľmi vytrpela.

JAROSLAV ROKOSKÝ

ÚTĚK Z LEOPOLDOVA. VĚZNICE, ODBOJ, DOBA. PADESÁTÁ LÉTA V ČESKOSLOVENSKU I. – III.

Praha: Nakladatelství Academia, Ústav pro studium totalitních režimů, 2021, 1000 s.

Nakladatelství Academia a Ústav pro studium totalitních režimu vydali v roku 2021 trojzväzkové dielo českého historika Jaroslava Rokoského s názvom *Útěk z Leopoldova*, ktoré približuje legendárny útek šestice väzňov z 2. januára 1952. Ide o najobšírnejšiu prácu, ktorá sa venuje úteku samotnému, spolupracujúcim osobám, ale aj pomerom v leopoldovskej väznici v období, keď v nej boli sústredení najmä politickí väzni. Autor publikácie pôsobí ako vedecký pracovník Ústavu pro studium totalitních režimu a zároveň ako pedagóg na Filozofickej fakulte Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Vo svojej vedeckej tvorbe sa venuje histórii Československa s osobitným zreteľom na odboj proti nacizmu a komunizmu a perzekúcii politických väzňov.

Trojzväzkové dielo je rozdelené do 35 kapitol a jeho celkový rozsah je úctyhodných tisíc strán. V prológu a úvode autor približuje situáciu v Československu po skončení druhej svetovej vojny a zároveň predstavuje problematiku väzenstva v období komunistického režimu. Prvý zväzok je rozdelený do 10 kapitol. Čitateľ sa najskôr zoznámi s pomermi v krajine po roku 1948, keď každý, kto naznačil odpor či nesúhlas s nastupujúcim vládnucim režimom, bol tvrdo postihovaný, a následne i s podrobnými dejinami leopoldovskej väznice. V ďalších kapitolách autor mapuje životné osudy aktérov úteku, dôvody a priebeh ich väzby a napokon aj prípravu úteku. Druhý zväzok diela, ktorý tvorí 16 kapitol, začína opisom úteku. Dňa 2. januára 1952 šiesti väzni – Štepán Gavenda, Pravomil Raichl, Josef Chalupa, Josef Heřmanský, John Hvasta a Jaroslav Bureš – dokázali nepozorovane uniknúť cez dieru v stene z veľmi dobre stráženej pevnosti. Keďže ich nikto neprezradil, útek sa vydaril a podarilo sa im dlho ukrývať a niektorým aj opustiť republiku. Posledné kapitoly druhej časti sa podrobne venujú ďalším osudom „útekárov“. Posledný zväzok diela tvorí 9 kapitol a začína popisom situácie v leopoldovskej väznici po úteku – konkrétne v rokoch 1952 a 1953. Autor hodnotí situáciu z pohľadu vtedajších nositeľov moci, približuje osoby väzenských dozorcov a funkcionárov a venuje sa návratu Josefa Heřmanského do Leopoldova, poprave Štepána Gavendu a taktiež popisuje vzburu väzňov z roku 1955. Neobchádza ani tému národnostných pomerov medzi väzňami a približuje ďalšie pokusy o úteky z tejto obávanej slovenskej väznice. Posledná kapitola s názvom *„Do Leopoldova se vchází, z Leopoldova se vynáší!“* je venovaná tým, ktorí vo väznici zahynuli a boli pochovaní na väzenskom cintoríne. V závere autor konštatuje, že stopa, ktorú zanechal komunizmus v českej i slovenskej spoločnosti je hlbšia, než sme si mysleli a boli ochotní si priznať. Politickí väzni totiž zistili, že sa zmenila mentalita ľudí a boli rozhorčení a smutní, že zločiny z 50. rokov zostali nepotrestané.

Text práce je vhodne doplnený množstvom čiernobielych dobových fotografií väzňov, udalostí či väzenských objektov, ktoré boli pred verejnosťou dlhé roky utajené. Publikácia obsahuje aj množstvo cenných nákresov, mapiek, rukopisov, listov a iných dokumentov. Odborná verejnosť zaiste ocení aj menný register, ktorý uľahčuje vyhľadávanie v rozsiahlom diele.

Po preštudovaní publikácie môžeme skonštatovať, že autor sa zhostil obsahom i rozsahom veľkého, priam encyklopedického diela s dôslednou znalosťou problematiky, ktorá prestala byť tabu až po roku 1989 a ako sám konštatuje, záujem o ňu vo verejnosti čoraz viac slabne. Aj preto je potrebné jeho vynaloženú prácu oceniť a byť vďačný, že tému približuje na vysokej odbornej úrovni. Dielo je cenným prínosom k spoločnej českej a slovenskej histórii z nespravodlivej doby, keď elita národa bola vo väzniciach a pracovných táboroch, atmosféra v spoločnosti pod tlakom vládnou stranou vytváraného strachu a základné práva a slobody boli potláčané a obmedzované. Práca ponúka fundované informácie o pomeroch a živote v neľudských väzenských zariadeniach, osobitne vo väznici v Leopoldove, kde neboli rešpektované elementárne ľudské práva – odsúdení boli šikanovaní, urážaní a nezmyselne trestaní – kde sa väzňom nedostalo často ani základnej zdravotnej starostlivosti a napriek vysokým pracovným nárokom trpeli nedostatkom stravy, odpočinku a obmedzenými kontaktmi s rodinnými príslušníkmi. Najmä príslušníci mladšej generácie by mali knihu otvoriť a čítať o tom, čo museli podstúpiť naši otcovia, matky, starí a prastarí rodičia, aby sme my mohli žiť v slobode, ktorú sme celkom ľahko získali a často sa k nej správame nezodpovedne a málo si ju vážime. Vďaka a uznanie patrí všetkým, ktorí prispeli k tomu, že sa toto rozsiahle dielo dostalo do rúk verejnosti.

Ľudovít Košík

STEFAN WYSZYŃSKI

ZÁPISKY Z VÄZENIA

Trnava: Dobrá kniha, 2021, 416 s.

V roku 2021 sme si pripomínali 120. výročia narodenia a 40. výročia úmrtia poľského kardinála Stefana Wyszyńskeho. Tento rok bol zároveň aj rokom jeho blahorečenia (12. septembra). Pri tejto príležitosti vydalo jezuitské vydavateľstvo Dobrá kniha v Trnave jeho knihu, ktorá nesie názov *Zápisky z väzenia*. Publikácia, ktorá je svedectvom o trojročnej internácii kardinála, bola prvýkrát vydaná v Paríži v roku 1982. Z poľského vydania (Varšava: Primaciálny inštitút Stefana kardinála Wyszyńského, 1992) ju do slovenského jazyka preložili Kamila Wojnar Ondicová a Slavomír Ondica. Kniha vyšla s podporou Poľského inštitútu v Bratislave.

Kardinál Stefan Wyszyński sa narodil 3. augusta 1901 v dedinke Zezula ako druhý zo šiestich súrodencov. V roku 1912 začal študovať na gymnáziu vo Varšave, no v roku 1917 vstúpil do Lýcea sv. Pia X. vo Włocławku, kde o tri roky neskôr zmaturoval a nastúpil do kňazského seminára. Dňa 3. augusta 1924 bol vysvätený za kňaza a stal sa kaplánom. Od roku 1925 študoval kánonické právo na katolíckej univerzite v Lubline, pričom v rokoch 1929 – 1930 absolvoval študijnú cestu po západnej Európe. Od roku 1931 prednášal kánonické právo a sociálnu náuku Cirkvi vo Włocławku a pôsobil aj ako redaktor časopisu *Ateneum Kapłańskie*. Napísal asi 100 odborných článkov a zostavil viaceré publikácie. Počas druhej svetovej vojny bol duchovným u rehoľných sestier na viacerých miestach a v auguste 1944 sa zúčastnil Varšavského povstania ako kaplán v povstaleckej nemocnici. V roku 1945 bol rektorom seminára vo Włocławku. Dňa 12. mája 1946 bol kardinálom Augustom Hlondom vysvätený za biskupa a stal sa sídelným biskupom v Lubline. Po nečakanej smrti kardinála bol 16. novembra 1948 pápežom Piom XII. vymenovaný za varšavského a gnieznianskeho biskupa a primasa Poľska. Stalo sa tak na osobnú prosbu zomierajúceho kardinála Hlonda. Po jeho nástupe do funkcie primasa odštartoval komunistický režim v Poľsku proticirkevný boj – boli zrušené mnohé cirkevné združenia, organizácie, časopisy, vydavateľstvá. Biskup Wyszyński sa usiloval zabrániť opakovaniu vývoja z Maďarska a Československa, a preto uzavrel s vládou dohodu. Bol úspešný najmä preto, lebo poľskí komunisti neboli takí silní, aby mohli zničiť Cirkev. Tvrdý úder však nakoniec predsa len prišiel – v januári 1951 boli internovaní biskupi z piatich diecéz, nasledovalo zatýkanie kňazov a súdne monster procesy. V rokoch 1945 – 1953 bolo v Poľsku zabitých 37 kňazov, 350 bolo vyhostených, 700 väznených a 900 vyhnaných. Dňa 12. januára 1953 bol Stefan Wyszyński vymenovaný za kardinála. Zúčastnil sa viacerých konkláve, ktoré v roku 1958 zvolilo za pápeža Jána XXIII., v roku 1963 Pavla VI., v roku 1978 Jána Pavla I. a v tom istom roku aj Jána Pavla II. Zomrel 28. mája 1981.

Kniha autentických spomienok kardinála Stefana Wyszyńského zachytáva jeho pobyt v internácii v rokoch 1953 – 1956, keď nemohol vykonávať svoj úrad. Do internácie ho komunistický režim umiestnil násilím, bez vznesenia obvinenia a súdneho verdiktu a držal ho v nej bez vysvetlenia a možnosti komunikovať s vonkajším svetom (okrem občasných listov otcovi a najbližšej rodine). Z arcibiskupského úradu ho odviezli do Rywałdu pri Lidzbarku na severe Poľska, kde bol v opustenom kapucínskom kláštore. Dňa 12. októbra 1953 ho premiestnili do Stoczka pri Lidzbarku, taktiež do vysťahovaného kláštora, kde bol v spoločnosti kňaza Stanisława a rehoľnej sestry. Všetkých troch 6. októbra 1954 presunuli letecky do Prudniku v Sliezsku do zhabaného minoritského kláštora. Tu dostal kardinál ponuku – ak sa zriekne cirkevných funkcií, prepustia ho z internácie. On však odmietol. O rok nasledoval ďalší presun – 27. októbra 1955 ho na základe vládneho nariadenia previezli do kláštora v Komancze na východe Poľska, v ktorom pôsobili rehoľné sestry. Aj keď naďalej zostal bez možnosti verejnej pastorácie, jeho podmienky v internácii sa zlepšili – mohli ho už navštevovať biskupi. Kardinál Wyszyński bol internovaný do 28. októbra 1956, keď sa vrátil do Varšavy a mohol opäť vykonávať svoje cirkevné funkcie. Zápisky, ktoré si zaznamenával počas troch rokov nútenej izolácie, podávajú svedectvo o miestach a spôsoboch jeho internácie, o udalostiach, ktoré tu zažíval, o jeho myšlienkach, úvahách, postojoch, meditácii, udalostiach z cirkevného kalendára, duchovných postrehoch, spôsobe prežívania jednotlivých dní či sviatkov a napokon aj o zážitkoch z minulosti, ku ktorým sa vracal vo svojich spomienkach. Taktiež sú v nich listy, ktoré písal i dostával od otca a rodiny. Denne myslel na svojich veriacich a rodinu, modlil sa za nich a obetoval sv. omše. So svojimi spoločníkmi si vytvorili pevný denný program, kde mala stabilné miesto sv. omša, modlitba, štúdium, fyzická činnosť, stolovanie, vzájomná komunikácia, a oddych. To všetko mu uľahčovalo ťažké obdobie izolácie a umožňovalo mu zostať pevný vo viere a ďalej v nej rásť. I keď jeho internácia bola v porovnaní so zákrokmi proti kardinálovi Mindeszentymu v Maďarsku, českému kardinálovi Beranovi a slovenským biskupom Vojtaššákovi, Buzalkovi a Gojdičovi miernejšia, aj tak bola hlbokou ranou, ktorá zasiahla do života Cirkvi v Poľsku.

Okrem samotných kardinálových zápiskov publikácia obsahuje aj

väzenské kalendárium, ktoré zaznamenáva všetky podstatné udalosti z obdobia jeho internácie. Záver knihy tvorí kardinálov životopis, ktorého autormi sú poľskí historici z Ústavu národnej pamäte Rafał Łatka a Mirosław Szumiło. Text dopĺňajú čiernobiele fotografie Arcibiskupskej kúrie vo Varšave, kde bol kardinál 25. septembra 1953 zatknutý, štyri miesta jeho internácie a spoločná fotografia kardinálov Wyszyńského a Wojtyłu z roku 1978.

Väzenské zápisky kardinála Wyszyńského približujú slovenskému čitateľovi nielen túto významnú osobnosť poľských dejín 20. storočia, popri ktorej rástol aj budúci pápež Ján Pavol II., ale aj celkovú situáciu katolíckej cirkvi v Poľsku počas komunistického prenasledovania.

Ľudovít Košík

SPOMIENKY POČAS DŇA BOJA ZA SLOBODU A DEMOKRACIU 17. NOVEMBRA 2022

Výročie Nežnej revolúcie a štátny sviatok Deň boja za slobodu a demokraciu si 17. novembra 2022 pripomenuli predstavitelia Ústavu pamäti národa na viacerých spomienkových podujatiach.

Pod hradom Devín sa pri pamätníku Brána slobody uskutočnila pietna spomienka na obete komunizmu za účasti dvoch najvyšších ústavných činiteľov – prezidentky SR Zuzany Čaputovej a predsedu Národnej rady SR Borisa Kollára, ktorí k pomníku položili vence a predniesli príhovory. Ústav pamäti národa reprezentoval predseda Správnej rady (SpR) ÚPN Jerguš Sivoš. Na mieste odovzdal dekrét veterána protikomunistického odboja in memoriam Hedvige Rozborovej, ktorý prevzala jej dcéra Hedviga Velická. V následnom príhovore pripomenul 17. november 1939, keď študenti pražských vysokých škôl po zásahu nacistov stratili slobodu i životy a 17. november 1989, keď občania našli odvahu a stratenú slobodu si opäť vyžiadali.

Pietnej spomienky pri Centrálnom pamätníku popraveným a umučeným politickým väzňom komunizmu na cintoríne v bratislavskej Vrakuni sa za Ústav pamäti národa zúčastnil Peter Jašek, riaditeľ Centra výskumu obdobia neslobody. Vo svojom príhovore pripomenul aj v súčasnej dobe potrebnú spolupatričnosť ľudí, vďaka ktorej v novembri 1989 padol komunistický režim. Pietnej spomienky sa zúčastnili aj predseda Národnej rady SR Boris Kollár, bývalý prezident SR Ivan Gašparovič a vojenský ordinár František Rábek.

Predseda SpR ÚPN Jerguš Sivoš sa zúčastnil aj pietnej spomienky pri Pamätníku obetiam komunizmu v Trenčíne. Vo svojom príhovore priblížil priebeh Nežnej revolúcie v Trenčíne a vyjadril potrebu pripomínať si aj menšie a lokálne udalosti Nežnej revolúcie, ktoré v konečnom dôsledku prispeli k pádu nedemokratického režimu. Pietnej spomienky sa zúčastnili aj zástupca primátora mesta Trenčín Patrik Žák a rektor Trenčianskej univerzity Alexandra Dubčeka Jozef Habánik.

Predchádzajúci deň, 16. novembra 2022, sa pri sídle Univerzity Komenského v Bratislave uskutočnilo spomienkové stretnutie pri výročí protestného pochodu jej študentov zo 16. novembra 1989. Predseda SpR ÚPN vo svojom príhovore ocenil odvahu vtedajších študentov uskutočniť protestný pochod v čase, keď sa občania ešte stále báli verejne a hromadne vyjadriť svoj odpor voči komunistickému režimu.

Pietnej spomienky v Trenčíne sa zúčastnil aj bývalý politický väzeň a spisovateľ Rudolf Dobiáš (Foto: Juraj Majerský)

K Centrálnemu pamätníku popraveným a umučeným politickým väzňom komunizmu položil veniec a predniesol príhovor riaditeľ Centra výskumu obdobia neslobody ÚPN Peter Jašek (Foto: Eva Zelenayová)

Zástupcovia ÚPN si uctili obete komunizmu pri pamätníku Brána slobody (Foto: Vladimír Linder)

FESTIVAL SLOBODY 2022

Ústav pamäti národa v dňoch 7. až 17. novembra 2022 zorganizoval XII. ročník Festivalu slobody. Program multižánrového festivalu tvorili viaceré podujatia pre verejnosť – medzinárodná filmová prehliadka, diskusie, výstavy, divadelné predstavenia, koncerty, Deň otvorených dverí Archívu Ústavu pamäti národa a podujatia Víkend zatvorených hraníc a Festival slobody pod pyramídou.

Súčasťou slávnostného otvorenia XII. ročníka Festivalu slobody 3. novembra bolo obnovené udeľovanie Ceny Ústavu pamäti národa. Laureátmi ceny za odpor proti nedemokratickým režimom a boj za obnovu slobody a demokracie sa stali bývalí politickí väzni Branislav Tvarožek a Jozef Kendra, laureátkou ceny za prínos k poznaniu obdobia neslobody a šírenie myšlienok slobody a demokracie novinárka Soňa Gyarfašová. Ocenení boli predstavení čítaním laudatia a tiež projekciou profilových dokrútok. Druhú, kultúrno-umeleckú časť večera predstavoval koncert *Zmysluplné piesne* odkrývajúci hodnoty ľudského života, pojmov slobody, spravodlivosti a humanity v podaní Jany Orlickej a Prag jazz tria. Slávnostné otvorenie moderovala Katarína Brychtová. Vstup na toto podujatie Festivalu slobody bol ako jediný na pozvánky.

Prehliadka hraných a dokumentárnych filmov sa uskutočnila v dňoch 7. až 10. novembra v Spoločenskom dome Nivy v kine Nostalgia, v spolupráci s bratislavskou mestskou časťou Ružinov a jej správou kultúrnych zariadení Cultus. Realitu nedemokratických režimov priblížili filmy *Najväčší zločin* (Nórsko), *Industria – Súkolie normalizácie* (Česko), *Falšovateľ* (Nemecko/Luxembursko), *1970* (Poľsko), *Rozprávky zlatého veku* (Rumunsko/Francúzsko), *Nezanechať stopy* (Poľsko), *Žena novej doby* (Slovensko), *Atómové srdce Františka Janoucha* (Česko) a *Osmičky* (Česko) spojené s uvedením alebo diskusiou. Filmová prehliadka priniesla počas tohto ročníka až štyri slovenské filmové premiéry a jednu predpremiéru. Dopoludňajšie bloky filmovej prehliadky určené pre študentov stredných škôl využili takmer úplne kapacitu kinosály a ponúkli zaujímavé diskusie s tvorcami filmov a historikmi ÚPN.

Zľava sediaci laureáti ceny za odpor proti nedemokratickým režimom a boj za obnovu slobody a demokracie: Páter Chryzostom Marek Vadrna (prevzal cenu za Jozefa Kendru), Branislav Tvarožek a vpravo laureátka ceny za prínos k poznaniu obdobia neslobody a šírenie myšlienok slobody a demokracie novinárka Soňa Gyarfašová (Foto: Ján Endrődi)

Zaplnená sála kina Nostalgia počas jedného z dopoludňajších blokov filmovej prehliadky určenej pre študentov stredných škôl (Foto: Ján Endrődi)

Archív Ústavu pamäti národa pripravil pre školy a verejnosť v dňoch 10. a 11. novembra Deň otvorených dverí s prehliadkou depotov archívu, komentovanou výstavou *Ochrana štátnej hranice v rokoch 1951 – 1989*, odbornými prednáškami a diskusiami.

Súčasťou Festivalu slobody bol už tradične aj *Víkend zatvorených hraníc*, ktorý Ústav pamäti národa spoluorganizuje s Bratislavským samosprávnym krajom. V sobotu 12. novembra prežili registrovaní záujemcovia príbeh

emigranta prostredníctvom jazdy dobovým autobusom na trase Nová budova SND – Nová Cvernovka s odborným výkladom. V priestoroch Novej Cvernovky bola k dispozícii výstava *Králové Šumavy*, aktívna spomienka na branné cvičenia a premietanie dokumentárneho cyklu *Môj emigrant*. V sobotu večer bolo v rámci VZH v A2 – Novom župnom divadle prezentované divadelné predstavenie *Krídlo (tri nočné rozhovory o presune vzduchom)* – dramatické spracovanie kurióznego úteku cez Železnú oponu na rogale (scenár a réžia Jakub Nvota). Po predstavení nasledovala diskusia s tvorcami a hlavným protagonistom príbehu J. Hlavatým. V nedeľu 13. novembra sa konal pri Cyklomoste slobody v Devínskej Novej Vsi kultúrno-náučný program, spomienka na obete Železnej opony a symbolicky bola uzatvorená štátna hranica s Rakúskom. Sprievodný kultúrno-náučný program moderoval J. Bača, za ÚPN v ňom vystúpili L. Morbacher a P. Mikle, v oficiálnej časti predseda SpR J. Sivoš, a na svoj útek cez Železnú oponu spomínal J. Hlavatý.

V nedeľu 13. novembra sa konalo druhé divadelné predstavenie Festivalu slobody pod názvom *Domov!* v divadle ASTORKA Korzo ’90. Dokumentárnu inscenáciu o vysídlení Nemcov z Československa v rokoch 1945 – 1946 zahrali herci ExTeatra, pod scenár a réžiu sa podpísal Marcel Hanáček. Úplne zaplnená sála divadla mala po predstavení možnosť diskusie k danej problematike s režisérom a M. Schvarcom, historikom SAV.

Divadelné predstavenie *Domov!* v divadle ASTORKA Korzo ’90 (Foto: Ján Endrődi)

V rámci Festivalu slobody pod pyramídou sa uskutočnila aj diskusia Petra Jašeka a Petra Mikleho (Foto: Ján Endrődi)

Festival slobody pod pyramídou organizovaný v spolupráci so Slovenským rozhlasom sa konal aj v tomto ročníku priamo v budove Slovenského rozhlasu prostredníctvom živých prenosov a vysielaní v Rádiu Devín. V pondelok 14. novembra sa uskutočnil slávnostný večer venovaný 20. výročiu prijatia Zákona o pamäti národa a vzniku Ústavu pamäti národa. V diskusii sa stretli predseda a člen SpR ÚPN – J. Sivoš a M. Medvecký, v hudobnej časti vystúpili Z. Vřešťál (člen kapely Neřež) a skupina Jednofázové kvasenie. Nasledujúci deň prebiehal v priestoroch rozhlasu dopoludňajší program pre školy – verejné odposluchy rozhlasovej hry a naživo vysielaná prvá diskusia o získavaní a spracovaní svedectiev pamätníkov so S. Gyarfášovou, E. Lokajovou a J. Endrődim, po ktorej nasledovala diskusia o činnosti Ústavu pamäti národa s P. Jašekom a P. Miklem. Rozhlasové podujatia moderoval P. Turčík.

V rámci Festivalu slobody boli verejnosti k dispozícii viaceré výstavy Ústavu pamäti národa – v dňoch 7. až 20. novembra v Poľskom inštitúte výstava *Uzákonené bezprávie. Holokaust a protižidovské zákonodarstvo na Slovensku*, v dňoch 7. až 20. novembra v Parku Gábora Barossa pri Šafárikovom námestí výstava *Obete komunizmu na Slovensku*, v dňoch 7. až 30. novembra na Fakulte sociálnych a ekonomických vied UK výstava *Chceme slobodu! Pád komunistického režimu na Slovensku* a v dňoch 10. a 11. novembra v Archíve Ústavu pamäti národa výstava *Ochrana štátnej hranice v rokoch 1951 – 1989*. V dňoch 11. až 21. novembra bola v Novej Cvernovke inštalovaná výstava českého Ústavu pre štúdium totalitných režimov *Králové Šumavy*.

Festival slobody zakončila spomienka na pochod študentov 16. novembra 1989 a pietne spomienky pri Bráne slobody v Devíne a na cintoríne vo Vrakuni.

STRETNUTIE K 17. NOVEMBRU – DŇU BOJA ZA SLOBODU A DEMOKRACIU NA PÔDE KATOLÍCKEJ UNIVERZITY V RUŽOMBERKU

Dňa 14. novembra 2022 sa pri príležitosti výročia pádu komunistického režimu na Slovensku uskutočnila na Katolíckej univerzite v Ružomberku diskusia so študentmi a pedagógmi univerzity. V diskusii vystúpili doc. Vladimír Palko, vysokoškolský pedagóg a publicista a v rokoch 2002 až 2006 minister vnútra Slovenskej republiky, a Dr. Beáta Katrebová Blehová z Ústavu pamäti národa. Otázky kládol Ing. Radislav Kendera, PhD., z Katolíckej univerzity. V krátkych vystúpeniach zazneli úvahy o odkaze 17. novembra a jeho mieste v pamäťovej politike. Podobne sa hlavní rečníci zamýšľali nad zmyslom pripomínania si Dňa boja za slobodu a demokraciu aj s odstupom viac než tridsať rokov. Uviedli sa niektoré skutočnosti o zločinnosti komunistického režimu a spomenula sa aj úloha československej Štátnej bezpečnosti počas revolučných dní Novembra 1989. Otázky moderátora diskusie ako aj publika sa zameriavali na vysporiadanie sa so zločinmi minulého režimu, na kontinuitu a diskontinuitu elít, vznik Ústavu pamäti národa a jeho úlohy v zmysle zákona o pamäti národa. V rámci podujatia boli ocenení najlepší študenti Katolíckej univerzity v Ružomberku za vynikajúce študijné výsledky a sprevádzal ho aj pekný hudobný pręogram. Rektor univerzity doc. Ing. Jaroslav Demko, CSc., ktorý sa podujatia osobne zúčastnil, prejavil záujem o spoluprácu s Ústavom pamäti národa. Zostáva teda dúfať, že sľubne začatá spolupráca sa v budúcnosti prehĺbi.

Účastníci diskusie na pôde Katolíckej univerzity v Ružomberku (Foto: Radislav Kendera)

PREZENTÁCIA ÚSTAVU PAMÄTI NÁRODA NA PÔDE POMOCNÉHO ZVÄZU KARPATSKO-NEMECKÝCH KATOLÍKOV V STUTTGARTE

Dňa 5. novembra 2022 sa v Stuttgarte konala výročná schôdza Pomocného zväzu karpatsko-nemeckých katolíkov. Na podujatí sa zúčastnila pracovníčka Oddelenia vedy a výskumu, Dr. Beáta Katrebová Blehová s prednáškou o činnosti Ústavu pamäti národa. Prednáška o genéze vzniku Ústavu pamäti národa, zákonov, ktoré sa na jeho činnosť vzťahujú, Archívu ÚPN a jeho fondov, ako aj o celkovej agende ÚPN vyvolala medzi zúčastnenými podujatia mimoriadne veľký záujem. Medzi účastníkmi podujatia sa nachádzali zväčša karpatskí (slovenskí) Nemci a ich potomkovia, vysídlení alebo repatriovaní do Nemecka v rokoch 1945 – 1970. Niektorí z nich si živo spomínali na diskrimináciu, ktorú ako mladí ľudia zažili zo strany komunistického režimu, keď nemohli napríklad študovať len preto, že patrili k príslušníkom nemeckej národnostnej skupiny. Úlohou ÚPN do budúcnosti by mala teda byť aj otázka postavenia slovenských Nemcov v období komunistickej totality v súvislosti s formami perzekúcie, ktoré karpatskí Nemci zažili. Prednáška nepochybne splnila účel a existuje predpoklad, že záujem zo strany

Účastníci výročnej schôdze Pomocného zväzu karpatsko-nemeckých katolíkov v Stuttgarte
(Foto: Pomocný zväz karpatsko-nemeckých katolíkov)

Pomocného zväzu karpatsko-nemeckých katolíkov o činnosť ÚPN bude pretrvávať. Okrem prednášky Beáty Katrebovej Blehovej odznela prednáška prof. Miloslava Szabóa z katedry germanistiky Univerzity Komenského. Miloslav Szabó sa zaoberal dejinami radikalizácie niektorých katolíckych kňazov v období Slovenskej republiky 1939 – 1945. Na podujatí predniesol príspevok aj Mons. Marián Prachár, ktorý vedie rímsko-katolícku farnosť v Rusovciach. V prednáške sa zaoberal utečeneckými problémami v súvislosti s vojnou na Ukrajine. Pomocný zväz karpatsko-nemeckých katolíkov je organizáciou zloženou v roku 1948 prevažne z bývalých slovenských Nemcov a ich potomkov, ktorí boli v povojnových rokoch vysídlení zo Slovenska alebo v neskoršom období repatriovaní do Západného Nemecka.

DOPLNENIE PRÍSLUŠNÍKOV ÚTVAROV ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI NA SLOVENSKU

Ústav pamäti národa doplnil už zverejnené organizačné a personálne rekonštrukcie krajských a okresných útvarov Štátnej bezpečnosti (ŠtB) na Slovensku o ďalších 70 príslušníkov, ktorí v rámci nich doteraz neboli uvedení. Doplnených je 12 príslušníkov z bývalého Západoslovenského kraja, 5 príslušníkov z bývalého Stredoslovenského kraja a 53 príslušníkov z bývalého Východoslovenského kraja. Ide o prvý výstup z novej priebežne vykonávanej pracovnej úlohy.

Ústav pamäti národa po svojom vzniku nedostal zoznam príslušníkov s priebehom ich služby v útvaroch ŠtB. Jej štruktúry rekonštruuje postupne v závislosti od dostupnosti personálnych podkladov, najmä personálnych spisov príslušníkov a kádrových rozkazov náčelníkov útvarov ŠtB. Veľká časť týchto podkladov sa nachádza v Českej republike, 3 359 personálnych spisov príslušníkov ŠtB dostal Ústav pamäti národa do správy od Ministerstva vnútra Slovenskej republiky

až v tomto roku, ďalších 234 prevezme v najbližšom období. Aj na ich základe je možné identifikovať doteraz nezverejnených príslušníkov ŠtB, resp. dopĺňať niektoré údaje, ktoré pri už zverejnených príslušníkoch chýbajú.

V rokoch 2007 až 2020 Ústav pamäti národa zverejnil 4 628 príslušníkov útvarov ŠtB na Slovensku slúžiacich v rokoch 1966 až 1989. V súčasnosti ústav finalizuje rekonštrukciu útvarov vojenskej kontrarozviedky na Slovensku v rokoch 1968 až 1989 a pripravuje rekonštrukciu krajských a okresných útvarov ŠtB na Slovensku pred rokom 1966.

ZA ARISTIDOM ZELENAYOM (1930 – 2022)

Dňa 28. októbra 2022 zastihla Slovákov v zahraničí smutná správa. V tento deň zomrel vo svojom byte vo švajčiarskom Winterthure jeden zo zakladateľov a dlhoročný predseda Združenia Slovákov vo Švajčiarsku, člen Svetového kongresu Slovákov a exilový aktivista Aristid Zelenay. Posledná rozlúčka so zosnulým sa konala na cintoríne Rosenberg vo Winterthure 2. novembra 2022.

Aristid Zelenay sa narodil v roku 1930 na Slovensku. V rokoch 1948 – 1953 absolvoval Slovenskú vysokú školu technickú v Bratislave, odbor inžinierske staviteľstvo, a v roku 1953 bol promovaný za stavebného inžiniera. Hoci si našiel prácu vo svojom odbore na Slovensku, ťažko znášal pomery, ktoré vládli v komunistickom Československu. V roku 1968 využil možnosť ísť na Západ, kde ho aj s rodinou zastihla informácia o okupácii Československa vojskami Varšavskej zmluvy. Vedomý si dôsledkov, ktoré táto udalosť bude mať, rozhodol sa nevrátiť do vlasti a emigroval do Švajčiarska. Tu si postupne našiel prácu ako šofér, technik, stavbyvedúci a projektant vo firme špecializujúcej sa na stavby z prefabrikovaných veľkoplošných panelov a napokon ako vedúci inžinier konštrukčného oddelenia.

Aristid Zelenay počas vedeckej konferencie o dejinách Svetového kongresu Slovákov, ktorú ÚPN organizoval v roku 2015 (Foto: ÚPN/B. Kinčok)

Významne sa angažoval v živote slovenskej krajanskej komunity vo svojej novej vlasti. Bol členom prípravného výboru pre založenie samostatného slovenského spolku vo Švajčiarsku a zároveň pomáhal organizačne zabezpečovať zakladajúce valné zhromaždenie nového spolku, založeného ako *Združenie priateľov Slovenska* (neskôr premenovaného na *Združenie Slovákov vo Švajčiarsku*). V jeho radoch pôsobil až do roku 2009. V tomto spolku bol viackrát zvolený do výboru, zastával funkciu organizačného referenta, bol viackrát podpredsedom, tajomníkom a štyrikrát bol zvolený za predsedu. Angažoval sa pri organizácii podujatí, ktoré združenie robilo, a zároveň podporoval aj ďalšie aktivity slovenskej komunity vo Švajčiarsku, osobitne na pôde Slovenskej katolíckej misie v Zürichu. Sám bol pritom pravidelným návštevníkom slovenských bohoslužieb až do posledných dní svojho života napriek zhoršenému zdravotnému stavu. Podporoval myšlienku vzniku Svetového kongresu Slovákov a bol jeho doživotným členom. Od zakladajúceho valného zhromaždenia býval zvolený do jeho predsedníctva až do roku 1990. Práca exilových organizácií sa však neobmedzovala len na životov krajanov na Západe. Pred pádom komunistického režimu sa všemožne snažili upozorňovať Západ na porušovanie ľudských práv či náboženských slobôd komunistickým režimom v Československu. Informoval švajčiarske vládne kruhy pred belehradskou konferenciou KBSE v roku 1978 o porušovaní ľudských práv a náboženských slobôd na Slovensku. Ich snaha nebola márna – v novembri 1989 padol na Slovensku komunistický režim. Aristid Zelenay však, podobne ako ďalší Slováci na Západe, bojoval aj za vznik samostatnej Slovenskej republiky – aj tento cieľ sa podarilo naplniť dňa 1. januára 1993.

Aristid Zelenay spolupracoval aj s Ústavom pamäti národa. V roku 2012 publikoval v zborníku z medzinárodnej vedeckej konferencie o protikomunistickom odboji príspevok venovaný aktivitám Slovákov vo Švajčiarsku. V roku 2013, pri príležitosti 25. výročia Sviečkovej manifestácie, poskytol Ústavu viaceré fotografie aj predmety na výstavu, ktorú ÚPN pripravil na Bratislavskom hrade. Jeho spomienky na to, ako sa manifestácia Slovákov vo Švajčiarsku pripravovala a ako prebehla, sú zachytené v zborníku ÚPN venovanom Sviečkovej manifestácii.

Neskôr, počas návštev pracovníkov ÚPN vo Švajčiarsku, sprostredkoval mnohé vzácne osobné stretnutia a archívne materiály Združenia. Poskytol tiež svedectvo pamätníka, počítajúce niekoľko hodín rozhovoru o dramatických chvíľach jeho života. Ním sa ako červená niť tiahli slovenské národné presvedčenie a hlboká kresťanská viera. Do záznamu sa napokon ani nezmestili všetky jeho myšlienky a skúsenosti, ktoré tak rád s nami zdieľal počas dlhých rozhovorov, neraz sa ťahajúcich v príjemnom prostredí jeho bytu a tradične skvelom pohostení až do neskorých nočných hodín. Mal som tú česť, že som mal v jeho osobe možnosť spoznať jedného z generácie exulantov, ktorým nebolo ľahostajné postavenie Slovákov za železnou oponou a pre jeho zlepšenie robili všetko, čo bolo v ich silách.

Requiescat in pace!

Peter Jašek

ZA MATÚŠOM KUČEROM (1932 – 2022)

Dňa 15. decembra 2022 zasiahla historickú obec na Slovensku, ale nielen tú, smutná správa. Zomrel prof. PhDr. Matúš Kučera, DrSc., slovenský historik stredoveku, spisovateľ, vysokoškolsky pedagóg, ale aj bývalý politik a diplomat. Človek, ktorý zanechal hlbokú stopu vo výskume slovenských stredovekých dejín, ale žil aj prítomnosťou, o čom svedčia jeho aktivity po páde komunizmu, keď jednoznačne podporoval vznik samostatného Slovenska, reprezentujúc nás aj na medzinárodnej scéne.

Matúš Kučera (Foto: www.litcentrum.sk)

Matúš Kučera sa narodil 28. októbra 1932 v Mojtíne v Strážovských vrchoch. Postupne študoval na Gymnáziu piaristov v Trenčíne, následne krátko na gymnáziu v Nitre a vzhľadom na zmenu politických pomerov skončil stredoškolské štúdiá maturitou na Štátnom gymnáziu v Trenčíne. Vysokoškolské štúdia absolvoval v rokoch 1951 – 1956 na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzite v Bratislave, resp. Univerzity Komenského (UK), odbor slovenčina a história, pričom v roku 1955 študoval aj na Karlovej univerzite v Prahe. Po ukončení štúdia ostal prednášať na Filozofickej fakulte UK slovenské dejiny, ktoré sa stali jeho celoživotným zaujatím. V roku 1990 zriadil Katedru slovenských dejín, českých dejín a archívnictva premenovaním z pôvodnej Katedry československých dejín a archívnictva, pričom sa stal jej prvým vedúcim.

Aj to svedčí o jeho viere v samostatnosť a svojbytnosť slovenského národa, čím sa zaradil medzi významných slovenských historikov, presadzujúcich slovenskú koncepciu našich dejín oproti československej koncepcii, ktorá v dobe Matúša Kučeru už bola zastaraná, ale napriek tomu presadzovaná niektorými socialistickými historikmi. Vo svojej tvorbe a v práci sa zameral predovšetkým na obdobie slovenského stredoveku, kde jeho práce zahrnuli celé obdobie, od predveľkomoravského obdobia až po bitku pri Moháči v roku 1526. Vydal viacero diel, ktoré si našli cestu nielen k historickej obci, ale aj k pospolitej spoločnosti. Stal sa významným propagátorom slovenských stredovekých dejín, o čom svedčí aj jeho publikačná činnosť. Mnohí začínajúci historici sa už na základnej, resp. strednej škole stretli s dielami Matúša Kučeru, ako boli *Slovensko po páde Veľkej Moravy* (1974), *Slovensko v dobách stredovekých* (1985), *Postavy veľkomoravskej histórie* (1986), ale aj *Slovensko na prahu novoveku* (1993). Kučera sa vyjadroval aj k aktuálnym historickým otázkam, ktoré rezonovali v spoločnosti, a tak v roku 2010 presadzoval umiestnenie jazdeckej sochy Svätopluka na nádvorí Bratislavského hradu aj svojou publikáciou *Kráľ Svätopluk* (2010).

Jeho akademická a vedecká činnosť dostala do určitej miery trhliny počas rokov 1992 – 1998, keď sa aktívne zapojil do politického procesu vznikajúceho Slovenska a pôsobil vo viacerých politických funkciách. V júni až decembri roku 1992 pôsobil ako poslanec Snemovne národov Federálneho zhromaždenia Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, 26. septembra 1992 až 22. júna 1993 ako minister školstva Slovenskej republiky za Hnutie za demokratické Slovensko a rokoch 1993 – 1998 bol prvým veľvyslancom Slovenskej republiky v Chorvátsku, resp. v rokoch 1997 – 1998 v Bosne a Hercegovine. V roku 1998 sa jeho politické pôsobenie ukončilo a on sa vrátil do vedeckých sfér. Bol zvolený za generálneho riaditeľa Slovenského národného múzea. Zároveň od roku 1998 pôsobil ako profesor histórie na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave, kde pracoval do roku 2008. Bol držiteľom viacerých slovenských ocenení. V roku 1998 mu bol udelený Rad Ľudovíta Štúra II. triedy, v roku 2004 Cena Jozefa Cígera Hronského a v roku 2005 Rad Ľudovíta Štúra I. triedy.

Matúš Kučera zomrel 15. decembra 2022 v Bratislave. Jeho smrťou odchádza ďalší zo zakladateľov slovenskej medievalistiky, a predovšetkým veľký popularizátor slovenských dejín v našej spoločnosti.

Martin Garek

YOUTUBE KANÁL ÚSTAVU PAMÄTI NÁRODA

Od roku 2015 má Ústav pamäti národa (ÚPN) na jednej z najpopulárnejších internetových platforiem zriadený svoj vlastný kanál, na ktorom zverejňuje videá zo svojej činnosti. Záujemcovia o dejiny obdobia neslobody 1939 – 1989 tu nájdu krátke tematické videá, v ktorých vedeckí pracovníci ÚPN približujú širokej verejnosti významné historické medzníky, rozhovory s pamätníkmi, ktoré vznikli v rámci projektu Oral History, niektoré dokumentárne filmy z dielne ÚPN a videozáznamy z Diskusných večerov ÚPN, spomienkových akcií, besied, tlačových konferencií a vernisáží. V prípade záujmu si môžu užívatelia označiť odber YouTube kanála ÚPN a budú automaticky informovaní o najnovších videách z produkcie Ústavu pamäti národa.

V časopise Pamäť národa boli použité fotografie z Tlačovej agentúry Slovenskej republiky

.tasr.

NOVÁ KNIHA ÚPN

Ústav pamäti národa
Bratislava 2022
ISBN 978-80-8257-007-9

DOMINIK TATARKA

SPISOVATEĽ VO VÍRE DOBY

SILVIA HALADOVÁ – MATEJ MASARYK, eds.

Dňa 10. mája 2019 sme si pripomenuli 30. výročie úmrtia Dominika Tatarku, významnej osob nosti slovenského kultúrneho prostredia. Pri tejto príležitosti zorganizoval Ústav pamäti národa v spolupráci s Katedrou slovenskej literatúry a literárnej vedy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a Univerzitnou knižnicou v Bratislave dňa 14. mája 2019 interdisci plinárnu vedeckú konferenciu, ktorej výstupom je tento zborník. Zámerom príspevkov bolo poukázať na šírku Tatarkovej literárnej tvorby a jeho pôsobenie na spoločensko-politickom poli na pozadí rozmanitých historických míľnikov, v kontexte nepretržitej aktuálnosti jeho osobnosti ako jedinečného fenoménu.